

CNODINGEN EN DICBIERINGEN

**DE BEZITTERS VAN GROTE HUIZEN IN DE STAD
'S-HERTOGENBOSCH EN HUN ENTOURAGE**

DEEL I. HET GESLACHT VAN DEN BOSCH

(intern rapport 314)

door Martin W.J. de Bruijn

Stadionlaan 41
3583 RB Utrecht
T 030 254 19 94
E mwjdebruijn@casema.nl

Utrecht, januari 2015

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Gerlach, schepen van 's-Hertogenbosch	4
Gozewijn en zijn zoon Gillis van den Bosch, ridders	7
Heer Gerlach van den Bosch	7
Heer Willem van den Bosch, ridder, heer van Erp	11
De testamenten van heer Willem van den Bosch	14
De testamentaire beschikkingen	15
Overzicht van de bezittingen van heer Willem	26
De entourage van heer Gerlach van den Bosch en zijn zoon heer Willem van den Bosch	31
De Cnodingen	37
Bijlagen	44
Literatuur en bronnenpublicaties	61

Inleiding

De zestiende-eeuwse Bossche kroniekschrijvers Willem Mool (Molius) en Hendrik Cuper (Cuperinus) maken bij hun beschrijving van het ontstaan van de stad aan het eind van de twaalfde eeuw melding van de strijd die tussen twee vooraanstaande burgers, Jacob Coppety en Hendrik Beckerlyn, was ontstaan om de macht. Ze waren bewoners van de huizen de Moriaan en de Rodenburg aan de Markt. De strijd tussen hen en hun aanhang werd beslecht door de hertog van Brabant en zijn hofelingen. De kemphanen moesten hun vroegere vriendschap herstellen en voortaan iedere onenigheid in de vastentijd op het stadhuis laten beslechten met een hanengevecht. Dit werd een vast ritueel in de stad, waarbij de burgers zich bij een van beiden aansloten. Deze partijen werden de *Beckerlynen* en de *Coppetynen* (Cuperinus: *Coptyding*) genoemd. Het hanengevecht werd nog in de jaren zestig van de zestiende eeuw jaarlijks opgevoerd.¹

We vangen in dit eeuwenoude ritueel een glimp op van de partijschappen, de 'factiestrijd', die er in de Late Middeleeuwen in veel steden zijn geweest, ook in 's-Hertogenbosch. De gegevens over de facties die onderling strijd voerden om de macht in de stad zijn echter niet te koppelen aan de namen *Beckerlyn* en *Coppetyding*, al kwam er in later tijd wel families Becker en Coptijt voor.² Wel heeft er onmiskenbaar een factiestrijd bestaan tussen leden van de families Cnode³ en Dicbier, die toepasselijk in de bronnen als de Cnodingen en de Dicbieringen worden aangeduid.

Deze families en hun aanhang gingen in het begin van de veertiende eeuw hevig tegen elkaar te keer. De machtsstrijd kreeg een extra component doordat een nieuwe groep, die van de zelfstandige ambachtslieden, toegang wilde krijgen tot het stadsbestuur. Hiermee kwam ook de positie van de hertog in het geding. Deze stuurde er zijn getrouwe Jan van Cuijk met een leger op af. Door zijn bemiddeling kwam er op 10 juli 1306 een verzoening tussen de hertog en de beide facties tot stand. De Cnodingen en Dicbieringen moesten vergoedingen betalen voor doodslagen en toegebrachte verwondingen. Hiermee lijkt de orde op dat moment te zijn hersteld.⁴

De afgelopen jaren heb ik in opdracht van prof. drs. H.L. Janssen, toen nog stadsarcheoloog van 's-Hertogenbosch, onderzoek gedaan naar de *mansiones*, de grote huizen, van de adel en het stedelijk patriciaat. Dit heeft geresulteerd in een aantal interne rapporten.⁵ Als vervolg hierop wordt in dit verslag onderzoek gedaan naar de familierelaties van een aantal bezitters van dergelijke woonhuizen, om te beginnen bij de in de inleiding genoemde Cnodingen en Dicbieringen. Hierbij zal de nadruk worden gelegd op de vroegste gegevens.

Een belangrijk probleem dat zich hierbij voordoet, is de onvastheid in het gebruik van geslachtsnamen. In het algemeen kan men zeggen dat telgen vernoemd werden

¹ Hoekx z.j., 86-89; Hermans 1847, 30; het kroniekfragment van Cuperinus ook in Van Sasse van Ysselt 1910-1914, III, 354-355.

² Zoals we zullen zien was de Bossche schepen Jacob Coptijt zaakwaarnemer en executeur-testamentair van de schatrijke heer Willem van den Bosch.

³ Ook wel Knode en andere varianten; ik gebruik hier consequent de spelling Cnode.

⁴ Zie Kuijer 2000, 69-72; De Bruijn en Broer 2002, 51-55. Ik kom hier verderop nog uitvoerig op terug.

⁵ Ook eerder gedane onderzoeken betroffen in een aantal gevallen *mansiones*. Zie voor een overzicht de door mij vervaardigde Handleiding voor het gebruik van de schriftelijke bronnen betreffende onroerend goed in de stad 's-Hertogenbosch vóór 1811 (Utrecht 2013) (intern rapport nr. ...).

naar voorouders uit zowel de vaderlijke als de moederlijke lijn. Hoe roemrijker een voorouderlijk geslacht was, des te vaker werd de naam ervan gebruikt. Het gaat hierbij echter niet alleen om wat wij nu geslachts- of familienamen noemen, maar ook om voornamen en bijnamen die tot geslachtsnamen worden of aan een geslachtsnaam worden toegevoegd. De bloedverwantschap kan dan nagenoeg alleen gereconstrueerd worden uit vermelding van de naam van de vader of de vererving van bezittingen. Desalniettemin moet het vaak bij gissingen blijven. De zaak wordt nog gecompliceerder doordat enkele personen alleen met hun voornaam werden aangeduid.

In dit eerste deel behandel ik het geslacht Van den Bosch, zoals zich dat in de tweede helft van de dertiende eeuw en de eerste helft van de veertiende in en rond 's-Hertogenbosch manifesteerde. De herkomst en omvang van dit geslacht zal waarschijnlijk wel nooit helemaal duidelijk worden. Zeker is dat het om personen gaat die puissant rijk waren en van wie er enkele belangrijke functies binnen het hertogdom Brabant hebben bekleed. Opmerkelijk is dat Bossche kronieken een tweetal telgen, vader en zoon, van het geslacht Van den Bosch nadrukkelijk vermelden, zonder dat er sprake was van specifieke gebeurtenissen. Zo zegt de kroniek van stadssecretaris Peter van Oss bij het jaar 1313 van de vader kortweg: *Teser tyt was heer Geerlaec van den Bosch, dairaf die Geerlixen brug den name heeft.*¹ En van de zoon bij het jaar 1344: *Teser tiit leefden heer Willem van den Bosch, ridder.*²

In het hierna volgende kunnen geen uitgebreide persoonsgegevens over de entourage van de Van den Bosschen worden geleverd; dat zou nog zeer veel onderzoek vragen, terwijl het voor een deel ook om personen gaat die veel sporen in de bronnen hebben nagelaten. Mogelijk kan in de nog volgende rapporten aan sommigen van hen wat meer aandacht worden besteed. Met dit eerste verslag is het laatste woord over de daarin behandelde personen dan ook niet gesproken.

Alvorens ik degenen de revue laat passeren die met de geslachtsnaam Van den Bosch worden aangeduid, volgt hier eerst een persoon die, ook als schepen, alleen met zijn voornaam Gerlach wordt vermeld.

Gerlach, schepen van 's-Hertogenbosch

Er kan nauwelijks twijfel over bestaan dat hij een bloedverwant was van een Gerlach uit wat later tijd, die soms eveneens zonder geslachtsnaam werd aangeduid, maar ook bekendstond als heer Gerlach van den Bosch. De hier behandelde Gerlach komt als schepen van 's-Hertogenbosch voor het eerst als zodanig voor, samen met zijn collega-schepen Willem van Gent, in een oorkonde van 1 oktober 1259, uitgevaardigd door het Bossche klooster Porta Celi. De oorkonde handelt over de tiend van Oost-Tilburg, waarmee Oisterwijk en enkele aangrenzende dorpen werden aangeduid.³ Op 22 juli 1272 trad deze Gerlach weer samen met Willem van Gent op, in een Bossche schepenakte over de tienden van Oss.⁴ Op 26 mei 1282 vervolgens wordt Gerlach als eerste vermeld van de schepenen in een Bossche schepenoor-

¹ Van Lith-Droogleevers Fortuijn 1997, 57.

² Ald. 75.

³ Camps 1979, nr. 278.

⁴ Ald. nr. 335.

konde¹ en op 24 maart 1282 wordt hij als getuige vermeld in een regeling tussen de abdij Echternach en Dirk van Herlaar, ridder, over de jurisdictie in Waalre. Interessant is zijn plaats in de getuigenlijst: na twee vrije edelen en verder na heer Gerard van Rode, ridder, als eerste van een aantal met name genoemde Bossche burgers.²

De vraag is of deze Gerlach identiek is met de Bossche burger Gerlach Cnode, die op 15 september 1281 van de hertog stukken grond verwierf in Heinis, Rosmalen, Heeswijk en Veghel.³ Wat ertegen pleit is dat een Gerlach zonder toenaam kort tevoren, op 26 mei 1281,⁴ en kort erna, op 24 maart 1282,⁵ optrad als schepen, terwijl hij op 15 september 1281 slechts burger genoemd wordt. Aan de andere kant blijken in 1304 goederen in Heinis, Rosmalen en Veghel in het bezit te zijn van de hierna te behandelen Gerlach van den Bosch⁶ en behoorden de zojuist genoemde grondstukken ook tot de nalatenschap van heer Willem van den Bosch, zoon van laatstgenoemde Gerlach.⁷ Kortom, er is vrijwel zeker sprake geweest van vererving langs deze lijn.

De hier behandelde Gerlach is overleden vóór 5 september 1292. Op die datum droeg de Bossche burger Celeke Metten Timmermans een cijns van 24 schellingen Leuvens uit een erf van Hendrik Valkenaar over aan vrouwe Beatrix, burgeres, echtgenote van wijlen heer Gerlach.⁸ Op 29 mei 1293 kocht zij een cijns van 20 schellingen Leuvens uit een huis en erf in de Verwersstraat⁹ en op 14 augustus van hetzelfde jaar een cijns van 7 pond Leuvens uit een huis en erf aan de Markt.¹⁰

Op 20 september 1293 droeg Beatrix aan de Tafel van de Heilige Geest (de armenzorg) aldaar een aantal cijnzen over, die zij verworven had na de dood van haar man, heer Gerlach. Hieronder bevonden zich ook twee van de zojuist genoemde cijnzen, die van 5 september 1292 en die van 14 augustus 1293. De opbrengst van de door Beatrix aan de Tafel overgedragen cijnzen was ten dele bestemd voor de jaargetijden van haar man, zijn ouders, Wellen Cnode¹¹ en haarzelf.

Een Wellen *Gozewijnsz.*¹² Cnode wordt vermeld in een oorkonde van 10 februari 1306, aanmerkelijk later dus.¹³ Een oudere Wellen Cnode was al vóór mei 1272 overleden.¹⁴ Deze had een zoon Gozewijn, die in de jaren tachtig van de dertiende eeuw kanunnik was in Sint-Oedenrode.¹⁵ Wellen was in het bezit geweest van tweederde van de tienden van Oss en is overleden vóór mei 1272. Deze delen zijn vererfd aan de Bossche burger Gozewijn Kok (*Coquus*), ridder.¹⁶ Goze-

¹ Nr. 372.

² Nr. 385.

³ Nr. 378.

⁴ Nr. 372.

⁵ Nr. 385.

⁶ Nr. 660.

⁷ Ze kwamen later in het bezit van het door heer Willem van den Bosch gestichte Clarissenklooster in 's-Hertogenbosch (GAHt, Clarissenklooster 44, f. 180).

⁸ Camps 1979, nr. 486.

⁹ Ald. nr. 496.

¹⁰ Nr. 399.

¹¹ Van Syngel 1998, 405, noemt hem ten onrechte *Willem* Cnode.

¹² In de literatuur vaak *Goossen* genoemd. Eigenlijk is *Gosen* beter. Ik houd het in dit rapport op *Gozewijn*.

¹³ Camps 1979, nr. 702.

¹⁴ Ald. nrs. 334 en 335.

¹⁵ Nrs. 367, 371, 383, 389 en 390.

¹⁶ Nrs. 334-35.

wijn Kok komen we in de jaren tachtig en negentig van de dertiende eeuw tegen in de entourage van de heren van Herlaar¹ en de kommandeur van het Duitse Huis in Gemert.² Hij bezat hoeven met hoevenaars in Belveren.³ Waarschijnlijk was hij een voorouder van de hierna te behandelen Jan Kok van IJnen.

Een Wellen *Gillisz*. Cnode wordt toevalligerwijs vermeld in de oorkonde van 14 augustus 1293, waarin Beatrix een cijns van 7 pond Leuvens verkrijgt: deze cijns werd onder meer betaald uit de grond aan de Markt waarop de poort van Wellen zoon van wijlen Gillis Cnode stond.⁴ Deze Wellen was schepen van 's-Hertogenbosch. Als zodanig wordt hij het eerst vermeld in een schepenakte van 21 augustus 1281⁵ en het laatst op 21 september 1296.⁶

Het bovenstaande overziend lijkt de schepen Wellen Gillisz. Cnode dus de gene die in de schenking door vrouwe Beatrix van 20 september 1293 wordt vermeld. Zijn vader Gillis, eveneens schepen van 's-Hertogenbosch, wordt voor het laatst als levend persoon vermeld op 31 augustus 1286.⁷ Voor het eerst treedt deze op als schepen op in een akte van augustus 1258.⁸ Aangezien Gillis qua generatie overeenkomt met de hierboven behandelde heer Gerlach, lijkt het niet aannemelijk dat deze Gillis een voorouder, zelfs geen oom van hem was. De afstamming zal dus hogerop gezocht moeten worden, maar de gegevens zijn te schaars om aanknopingspunten te vinden. In ieder geval wordt een Gozewijn Cnode kort vóór 1231 en op 14 december 1242 schepen van 's-Hertogenbosch genoemd.⁹ Korte tijd later, tussen november 1245 en augustus 1258 wordt een Wouter Cnode vermeld, die eveneens schepen is geweest.¹⁰ Een heer Willem Cnode treedt als getuige op in een oorkonde van 10 augustus 1257.¹¹ Hij wordt vermeld vóór de seneschalk – de belangrijkste hoffunctionaris, belast met de materiële verzorging – van de hertog van Brabant en moet dus een aanzienlijk man zijn geweest. Bloedverwantschap met heer Gerlach valt uit de gegevens niet af te leiden, laat staan de eventuele graad. Wel kan worden vastgesteld dat de Cnodes al in de dertiende eeuw aanzienlijke personen hebben voortgebracht. Voor een overzicht van de Cnodes zie hierna.

Beatrix, de weduwe van heer Gerlach, komt nog voor in oorkonden van 16 juli 1294 en 26 januari 1297.¹² Zij heeft haar man dus een aantal jaren overleefd. Het is denkbaar dat het echtpaar toen al het huis bewoond heeft in de Hinthamerstraat naast de brug die nog steeds de Gerlachsbrug wordt genoemd. Het is ook mogelijk dat pas de hierna te behandelen heer Gerlach dit gedaan heeft. Alvorens op deze laatste in te gaan, behandel ik eerst enkele leden van het geslacht Van den Bosch, die niet met de anderen verbinden zijn en van wie alleen enkele voornamen in de richting van de Cnodes wijzen.

¹ Nr. 374.

² Nr. 492.

³ Nr. 528. Volgens Camps onder Haaren, maar waarschijnlijk onder Berlicum. Zie hierna.

⁴ Nr. 499.

⁵ Nr. 377.

⁶ Nr. 546.

⁷ Nr. 420.

⁸ Nr. 270.

⁹ Nrs. 151 en 197.

¹⁰ Nrs. 212, 231 en 270.

¹¹ Nr. 266.

¹² Nrs. 510 en 552.

Gozewijn en zijn zoon Gillis van den Bosch, ridders

Op 3 november 1317 verkochten Gerard zoon van meester Gerard Steenhouwer en Gerard van der Aa van Boxtel aan de abdij Tongerlo alle goederen in Middelbeers en omgeving die van heer Gillis van den Bosch, ridder, waren geweest. Als vader van Gillis wordt een Gozewijn, ridder, genoemd, die deze goederen eveneens had bezeten. Gozewijn zou ze verkregen hebben bij een erfdeling met zijn broer Gerlach.¹

Hoe herkenbaar deze namen in het kader van de Cnodingen ook zijn, ik kan ze niet aan die Cnodes vastknopen. Mogelijk ging het bij Gillis om de hiervóór behandelde Bossche schepen Gillis Cnode, die in 1286 nog in leven was, maar vóór 1294 moet zijn overleden. Maar ik ben hem op geen enkele plaats als 'heer' tegengekomen. Wel komt er een Gozewijn (Cnode) in de bronnen als ridder voor. Een Jan van Arkel heet op 10 februari 1306 een zoon te zijn van wijlen Gozewijn van 's-Hertogenbosch, ridder.² Deze Jan van Arkel werd er met Jan Roversz. ten onrechte van beschuldigd dat zij 's-Hertogenbosch aan een andere heer hadden willen brengen.³

Opmerkelijk is dat de hier genoemde Gerlach weer níet als ridder wordt aangeduid. Ik kan deze personen dan ook niet plaatsen, wél degenen die de overdracht deden. Twee zonen van meester Gerard Steensnijder, Hendrik en Jan, komen als zodanig voor in de genoemde borgstelling door Bossche burgers in 1306. Hun vader was toen al overleden.⁴ Zoals uit het bovenstaande blijkt, had meester Gerard dus ook nog een zoon Gerard.

Heer Gerlach van den Bosch

De vooraanstaande positie van heer Gerlach van den Bosch, vermeld vanaf 1300, wordt al duidelijk door zijn huwelijk met Aleid dochter van Jan III van Heusden.⁵ Hierdoor werd hij zwager van Jan IV van Heusden, die getrouwd was met Margareta van Cuijk, en van Willem van Horn,⁶ gehuwd met Sofia van Heusden. Deze laatste hertrouwde met Jan van Saffenberg.⁷ Het hoeft niet te verbazen dat we deze adellijke personen en hun nakomelingen tegenkomen bij de afhandeling van Gerlachs nalatenschap of althans van zijn zoon Willem.

Blijkens de vermelding van een verloren gegane oorkonde stelde Jan III van Heusden zich op 11 juni 1300 voor hem borg bij Jan van Cuijk.⁸ Gerlach was toen seneschalk en burggraaf van Limburg⁹ en bekleedde aldus een hoog ambt in het hertogdom Brabant. In 1288 zou hij met de hertog hebben meegevochten in de slag bij Woeringen en als beloning daarvoor tot ridder zijn geslagen.¹⁰

¹ Erens 1950, nr. 541.

² Camps 1979, nr. 702.

³ Ald. nr. 709.

⁴ Nr. 702.

⁵ Zoals blijkt uit de aanvulling van het testament van Gerlachs zoon Willem van 6 november 1341 (GAHt, Clarissenklooster 1).

⁶ In de literatuur vaak: Horne. Ik kies hier consequent voor de moderne naam van de plaats van herkomst (bij Roermond).

⁷ Voor een overzicht zie Avonds en Brokken 1975, 27, 33 en 52.

⁸ Camps 1979, nr. 597.

⁹ Avonds en Brokken 1975, 27 en 52, overigens zonder bronvermelding.

¹⁰ De Costa 2010, 16.

Een belangrijke bron voor de achtergronden en het goederenbezit van het geslacht Van den Bosch biedt een oorkonde van 6 januari 1304. Hierin werd door de hertog van Brabant aan heer Gerlach van den Bosch, ridder, vrijdom gegeven van lasten op een aantal goederen, waarvan de ligging wordt aangegeven. Het gaat hierbij om een respectabel aantal goederen in:

- Erp (zes hoeven);
- Veghel (goederen *ten Boemgarde*);
- Woensel (*Hetsrode*);
- Oirschot (vijf hoeven);
- Hilvarenbeek (goederen);
- Gestel (=Moergestel) (goederen);
- Oost-Tilburg (=Oisterwijk) (drie hoeven, één in Ten Bijgaard en twee in Kerkhoven);¹
- Haaren bij Oisterwijk (twee hoeven, één geheten *Eyndhoven* en de andere *Amerlaer*);²
- Berkel (goederen);
- Udenhout (goederen);³
- Rosmalen (goederen in *Hynen* (Heinis) en *Brugge*);
- Oss (twee hoeven);
- Berlicum (hoeven en goederen geheten *Engelant* en nog drie hoeven);
- Orthen; Den Dungen (goederen geheten *ter Donck*);⁴
- Middelrode onder Berlicum (twee hoeven en goederen geheten *die Hauthart*).

Opmerkelijk is dat al deze goederen gelegen waren in het noordwestelijk deel van de Meierij van 's-Hertogenbosch, binnen een straal van hooguit dertig kilometer. Zowel de voorgeschiedenis als de latere geschiedenis geeft nader inzicht in het voor- en nageslacht van heer Gerlach.

Wat de al vermelde voorgeschiedenis betreft: om te beginnen gaf de hertog van Brabant op 15 september 1281 aan **Gerlach Cnode**, poorter van 's-Hertogenbosch, voor 3 schellingen per jaar in erfelijke cijns:

- Rosmalen (een grondstuk in *Hynen* (Heinis) ter plaatse geheten *Vliedert* aan de kant van Orthen, en tussen de bergen bij *Hinen* een grondstuk geheten *Mortert*);
- Heeswijk (een grondstuk bij de dijk aan de kant van Heeswijk bij de beemd van Wouter van Middelrode);
- Veghel (alleen een huisplaats).

De overeenkomst met de goederen, waarvoor Gerlach van den Bossche in 1304 vrijstellingen kreeg en de naam van de verkrijger uit 1281, **Gerlach Cnode**, doet veronderstellen dat het hierbij ofwel om Gerlach van den Bosch zelf ging dan wel een voorvader van hem.

Tevens wordt duidelijk dat de hertog van Brabant zich tot hem verplicht voelde. De reden daarvan is mogelijk gelegen in zijn Brabantsgezinde houding tijdens de conflicten die zich in deze tijd hebben afgespeeld en die waarschijnlijk het gevolg waren van de Guldensporenslag. In deze slag, die plaats had op 11 juli 1302, werd een Frans ridderleger – waar overigens ook Brabantse edelen deel van uitmaakten –

¹ Kerkhoven zie bv. GAHt, H. Geest 299 (6 februari 1348); Ten Bijgaard: R1182, f. 29-29v., blz. 61-62 nw. (14 april 1400) en R. 1203, f. 20v. (10 december 1432).

² GAHt, Clarissenklooster 12 (22 maart 1358).

³ GAHt, H. Geest 737, f. 178-178v. (21 april 1351).

⁴ Waarschijnlijk identiek met de goederen *Op der Donc* en *die Langendonc* in de stadsvrijheid onder Orthen (zie hierna).

¹ bij Kortrijk afgeslacht door een leger bestaande uit Vlaams voetvolk. Volgens een later verhaal zouden de buitgemaakte gouden sporen van de ridders zijn opgehangen in de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Kortrijk.

De slag leidde niet alleen tot een inval van de Vlamingen in Holland, maar ook tot opstanden van de klasse van de ambachtslieden, die meer voorrechten en vooral ook invloed in de stadsbesturen wilden verwerven. Dat dit ook in 's-Hertogenbosch al spoedig het geval is geweest, valt mogelijk af te leiden uit het feit dat de hertog al op 21 november 1302 statuten verleende aan het smedengilde. Gesproken wordt in het stuk van het belang *onser stat ende vresamheyt ende rust*.²

Van werkelijke ongeregeldheden vernemen we echter pas eind 1305 of begin 1306. Waarschijnlijk hadden die ook te maken met de schuldenlast die ten gevolge van de oorlog op de stad was komen te rusten. Er moet zelfs sprake zijn geweest van pogingen tot een staatsgreep. Na afloop beklagde de hertog zich erover dat sommige personen 'door een ingeving van verdorvenheid en overmoed, nadat zij bij ons met verzwijging van de waarheid door middel van een list een oorkonde hadden verkregen, zich in de magistraat en het bestuur van de stad van de genoemde gemeenschap hadden ingemengd, hierdoor het volk van genoemde stad onttrekkend aan onze gehoorzaamheid en raad en die van onze rechter en schepenen, en hierdoor in genoemde stad stof tot verwarring en tweedracht zaaiend, waaruit geweldige uitwassen en meerdere schaden en schandalen zijn voortgekomen.'

De gang van zaken heb ik elders uitvoerig behandeld.³ Hier wil ik me nog wat uitvoeriger bezighouden met de verzoening, die door de hertog van Brabant en Jan heer van Cuijk op 10 juli 1306 werd afgekondigd. Hieruit blijkt dat Gerlach van den Bosch een prominente rol aan de zijde van *die Cnodinghe van den Bossche, hoere maghen ende hare hulperen*, had gespeeld en daarbij ook gewond was geraakt. De Dicbieringen moesten als schadevergoeding betalen aan *Geerle van den Bossche voor syne quetsinghe vyff hondert pont*. Dan volgt een bepaling die door de slechte overlevering van de zoenoorlog slechts ten dele te begrijpen is. Ik geef ze hier in haar geheel weer naar de tekst in het *Oorkondenboek van Noord-Brabant*:

Oock seggen wy dat daer huere erve van den Dickbieringhen mannen sullen worden ende moeten heere Geerlace oock in beteringhe van zyne quetsinghe van vyff ponden sjaers erfelycke, de welicke vyff pont zy hun bewysen moeten aen huere eygen goede off sy wetent coopen met vyfftych ponden vyff pont tsjaers aen andere eygen goeden ende die van hun te ontfanghen te leen ten Brabantsen rechte ende oemmermeer te houden van hun ende van sine oere te leene alsoo als't voor gesproeken es. Ende die gheen die nu mannen worden selen dat sal zyn Beckcken Nolleken Dickbier, Ghibe Minturg gebruder, Jan Jan Dickbiers soone, Ancem soone Ancems was, Wyler van Aerde, Jan Wederhout, Luding gebrueder, kinder wyler Ludings, Godeken die men heyt Bac ende Geerart die men heyt Cinneken.

Wat ik uit deze tekstuele puinhoop meen te mogen opmaken, is dat ter nadere verzekering van de betaling van de in de eerdere bepaling genoemde vijfhonderd pond

¹ Toen de Brabantse ridders zagen dat de slag verloren was, mengden ze zich onder de Vlamingen en begonnen Vlaams te spreken. De Vlaamse aanvoerder Gwijde van Namen beval ze allemaal dood te slaan (Verbruggen en Falter 2001, 163; Jongen en Piters 2002, 184-185).

² Camps 1979, nr. 634.

³ Zie De Bruijn en Broer 2002, 52-55.

een aantal personen eigen goederen moesten opdragen aan heer Gerlach om ze vervolgens van hem in leen te ontvangen. Veel vooraanstaande Bossche burgers uit deze periode zijn te vinden in een oorkonde van 10 februari 1306. Zij stellen zich daarin borg voor de betaling van de boete van 5500 pond die de hertog de stad wegens haar misdaden in de voorbije periode had opgelegd.¹ Het ging in de zojuist genoemde opsomming volgens mij – met aanpassing van de interpunctie – om de volgende, min of meer identificeerbare personen, die tot de andere partij zullen hebben behoord.²

- (Wouter) Bekske;³
- Nolleke (Arnoud) Dicbier;⁴
- Gijb Minturg⁵ (de drie bovenstaande personen waren broers);
- Jan Jansz. Dicbier;⁶
- Ansem Ansemsz. van Eerde;⁷
- Jan Wederhout;⁸
- Luding (de twee hiervóór genoemden waren broers, zonen van Luding);⁹
- Godeke Bac;
- Gerard Cumbeken.¹⁰

De hier behandelde heer Gerlach van den Bosch komen we ook nog tegen in een oorkonde van 24 maart 1305 betreffende de verdeling van de parochiegrens tussen Berlicum en Schijndel. Hij bezat hier een hoeve, gelegen bij de brug naar Middelrode toe, welke hoeve in drieën verdeeld was. De twee delen het dichtst bij de brug vielen, met bebouwing en de hoevenaars, aan de kerk van Berlicum toe, de derde aan Schijndel.¹¹

In het oudste leenboek van Brabant, het zogeheten Casselboek, wordt Gerlach van den Bosch, ridder, vermeld als leenman van de hertog voor de tiend van Hilvarenbeek en één hoeve lands, en een deel van de jurisdictie van Gestel (= Moergestel) met de hoge justitie.¹²

Op 16 juli 1316 oorkondde Gerlach als eerstgenoemde samen met Gozewijn *Gholy* van Wijlre, ridder, Dirk Loze en Floris van Stalle, als leenmannen van de Brabantse hertog, dat Gerard heer van Horn en Altena, eveneens leenman van de hertog, als vruchtgebruiker en Willem zijn zoon als erfelijk gerechtigde hadden overgedragen aan Gijsbrecht *Taie* als leen 25 pond groten per jaar uit de renten die aan

¹ Camps 1979, nr. 702.

² Zij zullen behandeld worden in een rapport over de Dicbieringen.

³ Waarschijnlijk *Woltherum dictum Bexken*, broer van Arnoud Dicbier.

⁴ Waarschijnlijk de schepen die vermeld wordt van 11 januari 1302 (Camps 1979, nr. 626) tot 17 december 1315 (Jacobs 1986, 251).

⁵ Is wellicht *Moytingh* (zie Camps 1979, nr. 851).

⁶ Waarschijnlijk de schepen vermeld van 21 maart 1310 (Camps 1979, nr. 814) tot 1319 of 1320 (Jacobs 1986, 253).

⁷ Camps 1979, nr. 702 : *Ancelmum de Eyrde*.

⁸ Waarschijnlijk identiek met *Iohannes filius quondam Wederoldi, gener Iohannis de Herenthals*. Een van zijn ooms was een Jan Dicbier (Camps 1979, nr. 507).

⁹ Camps 1979, nr. 702: *Iohannem filium quondam Ludingi*.

¹⁰ Camps 1979, nr. 702 : *Gerardum dictum Cumbeken*.

¹¹ Camps 1979, nr. 685.

¹² ARA Brussel, Rekenkamers 542, f. 8. Bovengeschreven als latere leenman: *Diederick van Horne*. Deze staat in de oorspronkelijke hand als leenman vermeld in het zogeheten Latijnsboek (ARA Brussel, Leenhof van Brabant 1, f. 26. Aangezien deze eerst in 1344 Willem van den Bosch als leenman is opgevolgd, moet dit boek dus van veel later tijd zijn dan het Casselboek. Zie ook hierna.

Gerard van Horn waren toegewezen uit de inkomsten van Leuven en Brussel vanwege zijn huwelijk met Johanna, de zuster van Jan van Leuven, heer van Herstal.¹ Gerlach was ook nog betrokken bij de regeling van het conflict rond Heusden tussen 1317 en 1319² en de hertog van Kleef legde bij de afstand van Heusden op 25 maart 1318 de eed af in handen van Gerlach vanwege de hertog van Brabant.³ Waarschijnlijk is hij niet lang daarna overleden.

Heer Gerlach van den Bosch en Aleid van Heusden hadden nagenoeg zeker slechts één overlevend kind: de hierna te behandelen Willem van den Bosch.

Heer Willem van den Bosch, ridder, heer van Erp⁴

In 1323 was Willem nog geen ridder; hij werd toen nog *knape* genoemd.⁵ In een leenregister van Brabant, het zogeheten Latijnsboek, komt Willem voor als leenman van de hertog voor de tiend van Hilvarenbeek en een deel van het dorp Moergestel met de hoge justitie. Later kwam het leen in het bezit van Dirk van Horn, die we nog zullen tegenkomen. Volgens het jongste gegeven hield Arnoud Rover, ridder, de tiend van Hilvarenbeek, en de heer van Boutersem het dorp Moergestel.⁶ Ook deze zullen we nog tegenkomen als legataris van Willem.

Blijkens een lijst van punten betreffende de heerlijkheid Moergestel uit 1436 blijkt dat Willem van den Bosch ook in het bezit is geweest van de jurisdictie aldaar *metter gemeynten, visscherieën, vruenten* (gemeenschappelijke gronden), *leenmannen ende dienstmannen* (onvrije leenmannen), *ende metten anderen luden geheiten gemeynlic cornutsluden* (keurnootslieden, onvrijen). Zoals uit het stuk verder blijkt, was Dirk van Horn – zoals we zullen zien Willems executeur-testamentair – hem in deze heerlijkheid opgevolgd.⁷ In een oorkonde van 13 november 1325 werd echter verklaard dat Willem slechts de rechtspraak tot een bedrag van 5 schellingen bezat. Daarboven moest hij delen met de hertog. Doodstraffen en verminkende straffen konden alleen door of namens de hertog uitgesproken worden.⁸ Uit een en ander blijkt ondanks de beperking wel zijn toonaangevende positie binnen het hertogdom.

Toen Willem van den Bosch in 1332 zijn eerste testament maakte, stond hij nog in het volle leven. In 1332 had zich een coalitie tegen het expanderende hertogdom

¹ Verkooren 1910-1912, nr. 248. Johanna was vrouwe van Gaasbeek. Zij zal vóór de genoemde datum overleden zijn. Het huwelijk was gesloten in 1302. Gerard overleed in 1331.

² Avonds en Brokken 1975, 27.

³ Van Mieris 1744, 195.

⁴ Over hem zijn twee artikelen verschenen: M. Spierings, 'Heer Willem van den Bosch, ridder', *De Kleine Meijerij* 28 (1977) 17-22; en G. van der Velden, 'Willem van den Bosch, ridder, stichter van het Rijke-Claren klooster te 's-Hertogenbosch', in: *Feestbundel bij gelegenheid van honderd jaar gymnasiaal onderwijs te Heeswijk-Dinther 1886-1986* (Heeswijk-Dinther 1986) 179-193.

⁵ Van der Velden 1986, 183, onder verwijzing naar J. van Oudenhoven, *Beschryvinghe der stad Heusden* (Amsterdam 1743) 221.

⁶ Galesloot 1865, 54 (f. 26).

⁷ Bijlage bij de inventaris van het rechterlijk archief van Moergestel.

⁸ Eveneens bijlage. De tekst is daar zeer gebrekkig afgedrukt, maar het zou te ver gaan om in dit onderzoek de oorkonde opnieuw na te zien en te transcriberen. Het stuk bevindt zich in het Nationaal Archief in Den Haag, Vilvoordse charters 6-1. Hetzelfde geldt ook voor een oorkonde van 17 april 1326 in het rechterlijk archief van Moergestel (R. 309, f. 438v.) over een geschil tussen Willem van den Bosch en Godfried van Brecht over enkele heerlijke rechten, te weten de waranden, de keurmede, de visserij en de houtschat. Het rechterlijk archief van Moergestel bevindt zich in het Regionaal Archief Tilburg.

Brabant gevormd.¹ Hierbij stonden ook heerlijkheden en andere rechten aan de noordelijke grenzen van het hertogdom op het spel. Als raadsheer van de hertog zal heer Willem meegeholpen hebben het gevaar te keren. Op 25 januari 1334 beloofde hertog Jan III dat hij Willem heer van Boxtel, Willem van den Bosch en Otte van Heukelum, ridders, schadeloos zou houden van hetgeen zij voor hem in de oorlog hadden betaald en nog zouden betalen.² Na een korte periode van strijd werd in augustus 1334 door bemiddeling van de koning van Frankrijk de vrede van Amiens gesloten. Hoewel de hertog als overwinnaar uit de strijd kwam, had de oorlog grote kosten met zich meegebracht. Op 23 november van hetzelfde jaar 1334 verklaarde de hertog dat de hulpverlening van Willem van den Bosch – door mannen en huislieden (boeren) ter beschikking te stellen en hem geld te geven voor de schatting die hij krachtens uitspraak van de Franse koning aan zijn tegenstanders moest betalen – onverplicht en als gunst was verricht.³

Er zijn enkele kwitanties bewaard gebleven, waarin de stad 's-Hertogenbosch voor bijdragen gekwiteerd werd.⁴ Willem droeg daaraan met 48 pond oude groten bij. De hertog gaf hem daarvoor op de heerlijkheid Erp bij Veghel in pand, plaatsen waar zijn vader al aan het begin van de veertiende eeuw verschillende bezittingen had. Op 4 februari 1335 verleende Willem de hertog volledige kwijting van alles wat door deze aan hem verschuldigd was en erkende aan hem evenals zijn opvolgers aan het hertogdom het recht van inlossing van 'zijn dorp Erp' (*suam villam de Erpe*), dat hem in pand was gegeven voor 48 pond oude groten.⁵ Willem zou tot aan zijn dood pandheer van Erp blijven. Hij werd toen opgevolgd door een van de uitvoerders van zijn testamentaire beschikkingen, Dirk van Horn.⁶

Op 3 december 1339 was Willem aanwezig in Gent bij het sluiten van een verdrag tussen de hertog van Brabant en de Brabantse steden aan de ene kant en de graaf van Vlaanderen en de Vlaamse steden aan de andere kant. In de getuigenlijst wordt hij genoemd tussen Arnoud van den Weijer en Gerard van Vorsselaer, burggraaf van Geldenaken.⁷ In dat jaar was hij in 's-Hertogenbosch lid geworden van de Onze-Lieve-Vrouwebroederschap.⁸

Op 20 april 1343 was hij nog gezond en sterk genoeg om in Bedburg bij Kleef aanwezig te zijn bij de erfdeling tussen zijn adoptiefzoon Dirk van Horn, heer van Kranenburg, en diens broers Jan, Willem, Otte en Everaard.⁹

In 1344 had Willem nog een hoog opgelopen geschil met de stad Den Bosch. Deze had van de hertog vergunning gekregen om 1000 morgen van de gemeenschappelijke gronden te verkopen om haar financiële tekorten te verlichten. Maar de hertog had ook 60 morgen aan Willem verkocht die tot de genoemde 1000 morgen

¹ Zie Avonds 1984, 78-183; Van Uytven 2004, 108-109; Kuyser 2000, 76-77.

² BHIC, Stapelen 3; Van der Velden 1986, 184.

³ BHIC, Oudarchief Schijndel; Van der Velden 1986, 184.

⁴ Sassen 1865, nrs. 66, 69 en 72; GAHt, Oud stadsarchief 2972, 2974 en 2975.

⁵ Verkooren 1910-1912, nr. 416.

⁶ Op 8 oktober 1355 kwam de heerlijkheid aan Isabella genaamd Ermgard (?) van den Venne na betaling van de 48 ponden aan de Willems erfgenamen (Verkooren 1910-1912, nr. 898). De hertog gaf ze toen op dezelfde condities in pand. Volgens Meuwese 1955, 15, had hertog Jan III een natuurlijke dochter bij deze Isabella. Kennelijk was de uitoefening van de heerlijke rechten enigszins in het slop geraakt. In 1353 machtigde de hertog de Bossche schout, Jan Dicbier, om de heerlijkheid te besturen, zoals hij dat eerder aan Bac van Korvel had gedaan (BHIC, Oorkonden Provinciaal Genootschap 14; zie eveneens Meuwese 1955, ald.).

⁷ Verkooren 1910-1912, nr. 621bis.

⁸ Van der Velden 1986, 185.

⁹ Lacomblet 1853, nr. 387.

gerekend werden. Dit zinde de stad kennelijk niet. Op 18 juni 1344 vaardigde de hertog twee oorkonden uit. In de ene werd gedetailleerd de uiteindelijke regeling met Willem van den Bosch uit de doeken gedaan. Aan Willem werden de 60 morgen op de volgende wijze toegekend:

- een kamp van 10 morgen *gheheiten Die overste Campe in die Slaghen tot Roesmalen waert*. Deze kamp zou erfelijk aan Willems nakomelingen blijven toebehooren aan zijn goed *tot Hynen*;
- een kamp van 10 morgen gelegen *voer Hynen in den Vlyedert naest der steghen*, uitgezonderd een kamp aan de kant naar Orthen toe. Willem en zijn vrouw Elizabeth kregen slechts het vruchtgebruik gedurende hun leven. Nu hun dood zou de kamp weer aan de stad komen;
- een groot stuk land van ongeveer 20 morgen, gelegen tussen Willems goed *tot Englant* aan de ene zijde en het kampje van Daam van Nijnsel aan de andere zijde. Na de dood van Willem en zijn vrouw zou 10 morgen gelegen aan de kant van Daams kampje weer aan de stad komen; de rest zou erfelijk worden toegevoegd aan Willems goed *tot Englant*;
- verder werd beschikt over twee kampen, ieder van 10 morgen, *gheleghen after die Bazeldonc* aan de beemden van Willem, welke kampen, geheten *Rietbroec* en *die Hazeldonc*, toebehoorden aan Willems goed *op die Dunghen*. De kamp gelegen naast Willems beemden zou erfelijk toebehoren aan Willems goed *op die Dunghen*; de andere kamp zou na Willems en Elizabeths dood weer aan de stad komen.¹

In de tweede oorkonde, eveneens van 18 juni 1344, kreeg de stad van de hertog toestemming om 60 bunder extra te verkopen. Hierbij werd bepaald *dat die dertich marghen lands, die onser stad weder comen solen nae de doet heren Willems van den Bossche ende vrouwe Lisebetten, zijns wijffs voirs., solen bliven leggende in der gemeinten, gelick alsi voirmaels gelegghen hebben*.² Zoals uit beide oorkonden blijkt, bleven dus maar 30 morgen definitief tot de boedel van Willem behoren.

Het lijkt erop dat Willem zijn einde voelde naderen. In zijn laatste testament, van 29 september 1344, wordt vermeld dat hij toen lichamelijk ziek was. Hij is vóór 29 september van dat jaar overleden, waarschijnlijk de 25ste van die maand.³ Op de 29ste werden zijn laatst gemaakte testamente en de wijzigingen en aanvullingen daarop opgenomen in een notarieel instrument, dat werd opgemaakt in Oud-Herlaar.⁴ Een aantal bezittingen is ten goede gekomen aan het door hem gestichte Clarissenklooster. De gegevens daarover zijn in het archief van het klooster bewaard gebleven. Maar gezien het grote aantal legaten, waarvoor bepaalde goederen en inkomsten werden bestemd, treft men ook veel gegevens aan in andere archieven van kloosters en liefdadige instellingen en in het Bossche schepenprotocol, waarvan de oudste bewaarde akten beginnen in 1366.

¹ GAHt, Oud Stadsarchief 3074 (Sassen 1865, 96).

² Naar een achttiende-eeuws handschrift, afgedrukt in Enklaar 1941, 38-40, ald. 39. Het origineel is GAHt, Oud stadsarchief 948 (Sassen 1865, nr. 95).

³ GAHt, Clarissenklooster 1. Het obituarium van de Sint-Jan zegt 25 september (Van der Velden 1986, 185; zie ook Spierings 1979, 12)

⁴ GAHt, Clarissenklooster 1 (notarieel instrument van 29 september 1344).

De testamenten van heer Willem van den Bosch

De testamenten die Willem van den Bosch tussen 1332 en 1344, het jaar van zijn overlijden maakte, geven een gedetailleerd beeld van het leven en handelen van een welgestelde edelman in de eerste helft van de veertiende eeuw.

Het eerste testament werd gemaakt op 16 februari 1332 in het kasteel van Oudheusden.¹ Hij was toen gezond van lichaam en geest.

Hierop volgde een tweede testament op 28 augustus 1335, waarbij het eerste werd bevestigd, maar er een groot aantal aanvullingen werden gedaan. Dit testament werd verleden in Erp op de bovenste kamer van de testateur, 'gelegen aldaar binnen het water', dus zonder twijfel op zijn kasteel aldaar. Een volgende aanvulling had plaats op 13 september 1339 in het huis van de erflater in 's-Hertogenbosch, een derde zonder plaatsaanduiding op 6 november 1341 en een laatste in de kamer van zijn huis, waarschijnlijk weer in 's-Hertogenbosch, op 21 september 1344. De testateur was toen ziek en zal spoedig daarna zijn overleden.

In de twaalf jaar tussen zijn eerste en zijn laatste testament heeft Willem van den Bosch nog enkele rechtshandelingen met betrekking tot enkele bezittingen verricht. Zo droeg hij op 1 september 1335, kort na het maken van zijn tweede testament, zijn woonhuis in 's-Hertogenbosch over aan de uitvoerders van zijn testamenten ten behoeve van de stichting van een clarissenklooster.² Omdat het hier in tegenstelling tot zijn testamenten en condicillen niet om herroepbare maar om onherroepbare beschikkingen ging, zijn ze niet opgenomen in een notarieel instrument van 29 september 1344, waarin we het tweede testament uit 1335 en de aanvullingen daarop van 1339, 1341 en 1344 aantreffen.³

Veel van de goederen van Gerlach komen we weer tegen in de testamenten van Willem Gerlachs. van den Bosch, daterend vanaf 16 februari 1332: (Heinis onder Rosmalen; onder meer *wei Dat Loke* en *op die Slaghen*), Haaren (*Endoven*), Oisterwijk, Udenhout (*Berscot*), Oisterwijk (Kerkhoven), Berkel, Erp, Veghel, Uden, Oss, Oirschot, 's-Hertogenbosch (onder meer huis en erf naast de Gevangenpoort, op de hoek van de Markt en naast de Geerlingsbrug, molen aan het Hinthamereind), Orthen (*op die Langedonc*),⁴ Nuland (*die Zovenvierdel*), Schijndel (*in die Hautert en Yerde*), Berlicum (onder meer *Engelant, ten Water, Overbeke* en *die Boest*), *Belveren* (waarschijnlijk eveneens onder Berlicum), Vlijmen, Herpt (onder meer *Herpghe-weyde*), Baardwijk (*Kyevits beemde*), Berkel? (*Ballenbroec*), *op der Donc* (waarschijnlijk identiek met *die Langedonc*), hoeve naast *Loen*, Moergestel.

¹ En niet Heusden (vr. med. S.A.J.J. Aarts). Een exemplaar van dit testament is bewaard gebleven in het archief van de abdij Berne, oorspronkelijk gelegen bij Heusden (Heeswijk, Archief abdij Berne III. A. 4). Van der Velden 1986, zegt, ald. 185, ten onrechte dat het werd opgemaakt 'in een kamer van het oude hof van het bisdom Luik'.

² GAHt, Clarissenklooster 44, f. 192-192v. Van der Velden 1986, ald. 187, noemt dit stuk ten onrechte een 'toelichting'. Het ging om een onherroepelijke schenking, een zogeheten *donatio inter vivos*, en niet om een herroepbaar testament of codicil. Klaarblijkelijk wilde Willem van den Bosch hiermee de stichting van het klooster zekerstellen.

³ Na het overlijden van de testateur opgemaakt in kasteel Oud-Herlaar. Dit notarieel instrument, geschreven op drie aaneen genaaide vellen perkament, wordt bewaard in het archief van het Clarissenklooster in 's-Hertogenbosch (GAHt, Clarissenklooster 1).

⁴ Een steenbakkerij in de stadsvrijheid onder Orthen (zie GAHt, Clarissenklooster 43, f. 238 (3 september 1335)).

De testamentaire beschikkingen

Het eerste testament

Het eerst bewaarde testament van Willem van den Bosch dateert van 16 februari 1332. Het is uitgevaardigd door de officiaal van het hof van het bisdom Luik, die ook zijn zegel aan het stuk heeft gehangen, maar vervaardigd door de notaris Robrecht van Dordrecht, kanunnik van de abdij van Berne bij Heusden. Deze had zijn commissie voor het opmaken ontvangen van de officiaal. De officiaal was een belangrijke rechterlijke functionaris binnen het bisdom.¹ Hij was niet aanwezig bij het verlijden van het testament, maar bezegelde het *ad reportationem dicti notarii publici*, dus op overbrenging van de genoemde openbaar notaris. Interessant is in dit verband dat de commissie door de officiaal van het bisdom Luik verleend was aan een notaris en geestelijke uit het bisdom Utrecht, waarin de abdij gelegen was.²

Zoals gebruikelijk worden tijd en plaats van het verlijden van het testament uitvoerig en nauwkeurig opgegeven: op de zestiende februari van het jaar 1332 tijdens het uur van de vespers, in de kamer van de oude zaal van het kasteel van Heusden in de parochie Oudheusden – dit wil zeggen het kasteel van Oudheusden –³ in het bisdom Luik, aan het voeteneind van het bed van de testateur en zijn vrouw, vóór het venster van de genoemde kamer. Blijkens het testament was Willem toen overigens gezond van lichaam en geest. Aanwezig waren als getuigen de abt van Berne en mede-executeur van het testament; Jacob Coptijt, eveneens executeur; de vrouw van de testateur, Elizabet van Boxtel; haar broer Hendrik van Boxtel, kanunnik van Sint-Gereon in Keulen en van Sint-Servaas in Maastricht; broeder Dirk Splittaff, proost van Berne, priester; meester Bruisten, pastoor van Heusden; Engelbrecht, kapelaan van de testateur; en Niklaas Thomasz. en Robrecht Filipsz., schepenen van Heusden. Een uitgebreid en gemengd gezelschap dus.

Het testament zal ongetwijfeld in meerdere exemplaren zijn opgemaakt. Er is er voor zover bekend slechts één overgeleverd. Het bevindt zich in het archief van de abdij van Berne, een kloosterstichting uit de twaalfde eeuw bij Heusden.⁴ De abdij behoorde tot de begiftigden, maar bovendien was de abt benoemd tot mede-executeur-testamentair.

Opmerkelijk in dit verband is dat alleen Willem zijn goederen vermaakt, niet zijn vrouw, die daarentegen tot de begiftigden behoort. Het huwelijk zal ongetwijfeld eertijds op huwelijkse voorwaarden zijn aangegaan. De testateur had al eerder huwelijksgaven (*dotés*) voor zijn vrouw bestemd (*assignatas*).

Dat Willem van den Bosch na het maken van zijn eerste testament over afzonderlijke bezittingen bleef beschikken, blijkt uit een Bossche schepenakte van 3 december 1332, waar Jacob Coptijt namens hem de goederen *die Boyst* in Berlicum en de huisplaats van Gerard Monnik aldaar in erfelijke pacht gaf aan Roelof Coster van Berlicum.⁵ Dat hij verder wilde gaan met het maken van notariële beschikkingen, blijkt uit de volmacht die de officiaal van Luik op 10 januari 1334 aan de Bossch notaris Hendrik Gerardsz. van Nijnsel gaf om hieraan medewerking te verlenen en in-

¹ Zie Nolet en Boeren 1951, 225-229.

² Over de positie van de officialen ten opzichte van de notarissen zeer uitvoerig: Van den Bichelaer 1998, 107-113.

³ Zie hiervóór.

⁴ Heeswijk, Abdij Berne III.A.IV.

⁵ GAHt, Clarissenklooster 44, f. 76v.

strumenten op te maken.¹ Op 4 mei 1335 gaf Willem nog tien bunder uit de nieuw ontgonnen goederen van Elde in Schijndel, gelegen vóór het huis van Jan Pels in de richting van Middelrode, in erfelijke cijns aan deze Jan Pels.²

Het tweede testament

Het volgende testament van Willem dateert van 28 augustus 1335, en werd opgemaakt op de bovenste kamer van zijn kasteel in Erp. Hij maakte deze wilsbeschikking in aanwezigheid en met toestemming van zijn vrouw, Elizabet van Boxtel, en van de getuigen Eng(el)brecht van Oisterwijk, priester, en Jacob Coptijt, zijn gevolmachtigd zaakwaarnemer. In dit testament werd het eerder, op 16 februari 1332, opgemaakte testament van de hand van de notaris Robrecht van Dordrecht in opdracht van de officiaal van Luik gememoreerd.

Het testament van 28 augustus 1335 werd opgemaakt door de zojuist genoemde Hendrik van Nijnsel en geschreven door de clericus Lambrecht *Fabrum* (Smid).

Op de zojuist genoemde datum bevestigde Willem de inhoud van zijn eerder genoemde testament, maar hij bracht daarin ook een aantal belangrijke aanvullingen en wijzigingen aan. Opmerkelijk is dat het stuk weer als een volledig nieuw testament kan worden beschouwd. Dat is de reden waarom ik het hier in al zijn details behandel, en niet zijn eerste testament uit 1332. Op de ligging en de aard van de vermelde goederen kom ik later nog terug.

Aflossing van de schulden

Al zijn schulden en die van zijn vader Gerlach moesten door de uitvoerders van zijn testament worden betaald uit jaarlijkse en erfelijke inkomsten van 100 pond die de testateur bezat in:

- Waardenburg en IJnen (Neer- en Opijnen) (*in Hyer et in Ynen*);
- zijn goederen in de parochie Haaren, *Endoven* geheten;
- zijn goederen in de parochie Oisterwijk;
- zijn goederen geheten Beerschot (*Berscot*) in Udenhout;
- zijn goederen in Kerkhoven (*Cerechoven*) in de parochie Oisterwijk ter waarde van 8 mud rogge jaarlijks en alle recht dat de testateur daarin had;
- zijn goederen in Berkel.

Als dit niet voldoende was uit al zijn goederen. De uitvoerders mochten met deze goederen doen wat zij nodig vonden.

Afgezien van het complex in Waardenburg en IJnen waren de bezittingen gelegen in de jurisdictie van Oisterwijk, die behalve de vrijheid Oisterwijk ook de dorpen Haaren, Udenhout en Berkel omvatte. Blijkens de hiervóór behandelde oorkonde van 6 januari 1304 behoorden de goederen in het rechtsgebied van Oisterwijk al toe aan Willems vader Gerlach.

Legaten aan zijn vrouw en regeling van enkele memories

Aan zijn vrouw Elizabet vermaakte Willem de door hem bij het huwelijk toegewezen goederen (*dots suas*) en verder alle roerende goederen – *alhaeflecgoet* – die na zijn dood werden aangetroffen in de parochies Erp, Veghel, Uden, Oss en Oirschot. Uit de hierna volgende gedetailleerde bepalingen blijkt dat het hierbij om

¹ Ald. 1. Als laatste oorkonde opgenomen in het notarieel instrument van 29 september 1344.

² Ald. 43, f. 142.

landbouwgewassen en hout ging. Van dit hout werden genoemd *doefhout*, *elchenhout*¹ en *bukenhout*. In het testament van 1332 had Willem al het vruchtgebruik van zijn goederen in de genoemde parochies vermaakt. Afgezien van de goederen in Uden hadden alle goederen al toebehoord aan Willems vader Gerlach.

De weduwe en na haar dood de uitvoerders van het testament moesten uit deze goederen het volgende betalen – de bedragen weken op enkele onderdelen af van het testament uit 1332:

- uit de goederen in Erp aan de kerkfabriek van Erp één pond jaarlijks (dus bestemd voor de bouw en het onderhoud van de kerk);
- aan de investiet (*investitus*; pastoor) en de priesters aldaar 20 schellingen voor zijn jaargetijde en maandgetijde, en die van zijn (voor)ouders² en zijn vrouw; aan de koster in Erp 2 schellingen;
- aan de pastoor (*curatus*) van Oss 10 schellingen jaarlijks uit zijn cijns in Oss, voor zijn jaargetijde, dat van zijn ouders en van zijn vrouw; aan de kerk van Oss 10 schellingen uit de genoemde cijns voor de verlichting tijdens de jaargetijden;
- aan deken en kapittel van Oirschot twee mudden rogge, die van Gerard Hendriksz. steenhouwer, burger van 's-Hertogenbosch waren, te ontvangen uit de tiend in Oirschot, eveneens voor de jaargetijden; verder aan deken en kapittel van Oirschot twee pond was, die hem jaarlijks in Oirschot betaald werden, voor de verlichting op de vooravond en tijdens de missen van de jaargetijden.

Aan zijn vrouw vermaakte hij vervolgens al zijn zilver, huisraad en kleinodiën, behalve wat hij aan andere personen legateerde en met uitzondering van twee kelken voor de eredienst en drie edelstenen voor het door hem te stichten klooster. Ook legateerde hij aan zijn vrouw de halve windmolen in Veghel.

De stichting van een clarissenklooster

Dan volgde de stichting van het klooster gewijd aan de heilige Clara, waaraan hij zijn hele huis en erf in 's-Hertogenbosch legateerde.³ Hiertoe behoorde ook het visserijrecht bij zijn huis. In dit klooster moesten iedere dag drie missen worden opgedragen, een van de tijd of dag,⁴ de andere van Maria en de derde van de overledenen en in het bijzonder voor hem, zijn ouders en zijn vrouw. Aan dit klooster werden vervolgens dezelfde goederen gelegateerd als in 1332:

- zijn molen in 's-Hertogenbosch aan het Hinthamereind;
- een rente van 9 pond uit zijn goederen *op die Langhedonc*;
- al zijn goederen in IJnen (Neerijnen en Opijnen);
- veertien morgen land *in die Rijshoven*;
- een kamp van ongeveer vierentwintig morgen, geheten *die Zovenvierdel* in de parochie Nuland;
- al zijn goederen *in die Hautert*, te weten twee goederen in de parochie Schijndel en één kamp aldaar van tachtig bunder;
- alle hout geheten *elswas* in Schijndel ter plaatse *Yerde*;
- al zijn goederen in de parochie Berlicum geheten *ten Water*;
- al zijn goederen aldaar *Overbeke* geheten, met uitzondering van de tiend en on-

¹ Waarschijnlijk is bedoeld *eichenhout* (aldus het testament uit 1332).

² Er staat *parentes*. Uit een enkele vermelding blijkt dat het meer in het algemeen om *voorouders* gaat.

³ Al gedaan in 1332.

⁴ Bij deze *missae de tempore* houden de veranderlijke delen – anders dan bij de missen van de heiligen (*missae de sanctis*) – verband met de tijd van het jaar (Nolet en Boeren 1951, 240-241).

der het voorbehoud dat Jan van *Beke* en zijn vrouw Margriet daar het levenslang vruchtgebruik van behielden;

- al zijn goederen in *Belveren* (waarschijnlijk onder Berlicum);
- zijn rente en cijns in Berlicum;
- zijn erf geheten *Englant* met uitzondering van de cijns van de molen aldaar.

Legaten aan de abdij van Berne

Aan de abdij Berne vermaakte de testateur zijn grote en kleine tiend in Berlicum en inkomsten van 25 pond uit 50 pond, die hij bezat in de tiend van Vlijmen, te betalen in de vasten, voor zijn jaar- en maandgetijde, dat van zijn ouders en van zijn vrouw en voor een mis voor de overledenen, door een van de kanunniken op te dragen.

Legaat aan Jutte van Saffenberg en haar zusters en broers

Aan juffrouw Jutte van Saffenberg werden de andere 25 pond uit de tiend in Vlijmen vermaakt en verder het derde deel van de beemd *Herpgheweyde*. Voorwaarde was dat wanneer Jutte zonder nageslacht zou overlijden het genoemde derde part aan haar zusters en broeders zou komen.

Legaat aan de kinderen van Jan de Jonge van Herpt

Aan de kinderen van Jan de Jonge van Herpt werd een beemd in de parochie Baardwijk, *Kyevits beemde*, vermaakt op voorwaarde dat zij daaruit ieder jaar 3 pond zouden betalen; 20 schellingen (= één pond) hiervan aan de kerk van Heusden voor wassen kaarsen tijdens het vigilie en de mis van het jaargetijde van de testateur, zijn ouders en zijn vrouw; aan de pastoor 20 schellingen voor het jaar- en maandgetijde en voor dat deze iedere maandag vóór de mis het volk voor hun zielen zou laten bidden en na de mis de graven met besprenkeling met wijwater zou bezoeken; het derde pond voor de daarbij aanwezige priesters.

Legaat aan de Tafel van de Heilige Geest in 's-Hertogenbosch

Aan de belangrijkste instelling van armenzorg in Den Bosch, de Tafel van de Heilige Geest, vermaakte Willem een jaarlijkse rente van 9 of 10 pond op de molen *Englant* en 3 pond van 6 pond uit de goederen in *Ballenbroec* van Wouter van Bladel. Van deze 13 pond moesten 5 pond worden besteed aan brood voor de armen tijdens het jaargetijde van Willem, zijn ouders en zijn vrouw; de rest voor schoenen en lakens.

Legaten aan priesters en altaren in de Sint-Jan

Aan de 5 pond die zijn vader Gerlach aan de investiet en de eeuwig vicarissen (kapelaans) van de Sint-Jan had vermaakt, voegde Willem er nog 5 aan toe, te betalen uit zijn cijns in 's-Hertogenbosch, die hem op Sint-Maarten verschuldigd was, voor zijn jaargetijde, dat van zijn ouders en van zijn vrouw. Verder vermaakte hij uit de genoemde cijns 5 pond aan het altaar van Jan van Tuil aldaar, ter vermeerdering van het vermogen (*nomine dotis*); en de 20 schellingen die zijn vader aan het Maria-Magdalena-altaar aldaar had vermaakt, moesten eveneens uit de genoemde cijns worden betaald.

Legaten aan de minderbroeders

Aan de minderbroeders in 's-Hertogenbosch vermaakte Willem inkomsten van 7 pond uit de goederen in Berkel die van Wouter van Bladel waren en 3 pond uit 6

pond uit die goederen. Hij deed dit voor het jaar- en maandgetijde van hemzelf, van heer Gozewijn Kok (Coc) en van Gerlach, zijn vader, zijn andere voorouders¹ en zijn vrouw.

Legaten aan de predikheren

Aan de Bossche predikheren werden 45 schellingen gelegateerd uit een huis bij de Gevangenpoort op de hoek van de Markt, waarin Dirk Specier woonde;² verder 5 pond en 10 schellingen uit de jaarlijkse cijns in Den Bosch voor het jaar- en maandgetijde van hemzelf, zijn ouders en zijn vrouw.

Aan de broeders van Porta Celi

Het klooster van de wilhelmieten bij de stad kreeg 20 schellingen uit de goederen *Optendonc* voor het betreffende maand- en jaargetijde.

Aan de begijnen

Aan de priesters in de kerk van het Bossche begijnhof vermaakte Willem voor zijn jaargetijde 10 schellingen uit de zojuist genoemde goederen gelijkelijk te verdeelen; aan de arme begijnen op de ziekenzaal van het begijnhof 30 schellingen uit die goederen.

Aan de priester van de derde orde van Sint-Franciscus

5 schellingen uit de goederen *Opderdonc* gingen voor het betreffende doel naar de priester van de derde orde van Sint-Franciscus (de begarden).³

Aan het Groot Ziekengasthuis

Aan de armen liggende in het hospitaal in 's-Hertogenbosch vermaakte Willem voor zijn jaargetijde 25 schellingen uit de goederen *Opderdonc*, waamee deze armen op zijn jaargetijde te eten en te drinken kregen.

Legaten aan de kerken en geestelijken van Oisterwijk, Haaren, Moergestel en Hilvarenbeek

Hierna volgen legaten voor zijn jaargetijde in verschillende dorpen waar hij ook inkomsten en rechten had:

- aan de priesters die aanwezig waren bij zijn jaargetijde in de kerk van Oisterwijk 20 schellingen uit zijn cijns in Haaren;
- 7 schellingen uit de genoemde cijns aan de kerk van Haaren voor wassen kaarsen bij zijn jaargetijde; 10 schellingen voor de priesters aldaar aanwezig bij dit jaargetijde;
- aan de kerk van *Ghestel* (= Moergestel) een mud rogge, die hem daar verschuldigd waren voor wassen kaarsen bij zijn jaargetijde aldaar; 20 schellingen uit zijn goederen aldaar aan de priester aldaar;
- aan de aanwezige priesters bij zijn jaargetijde, dat van zijn ouders en van zijn vrouw in de kerk van *Beke* (= Hilvarenbeek) vier lopen rogge, die het kapittel aldaar aan hem verschuldigd was, en onder dezelfde voorwaarde de cijns die hem daar verschuldigd was, ongeveer 24 Tourse groten waard.

¹ Hier wordt de uitdrukking *parentes* duidelijk gebruikt voor voorouders.

² Het huis betreft Het Gulden Lavoir op de hoek van de Markt en de Kolperstraat (Markt 11-13). Van Sasse van Ysselt 1910, III, 429-435.

³ Vgl. het testament van 1332.

Aan de kloosters van Postel, Binderen en Hooidonk

Voor zijn jaargetijde, dat van zijn ouders en zijn vrouw vermaakte Willem aan de reguliere kanunniken (premonstratenzers) van Postel 5 pond, aan het klooster van Binderen 3 pond en aan het convent van Hooidonk 2 pond, ter vermeerdering van de uitdelingen. Deze 10 pond moest ontvangen worden uit zijn goederen *Berscot* in Udenhout.

Legaten aan verschillende personen

Hierna volgen legaten aan verschillende personen, waaronder het personeel. Aan juffrouw Aleid van der Heiden vermaakte Willem twee mud rogge en twee mud mout, Bossche maat, haar leven lang; aan zijn dienaar *Cortguesken* een mud rogge en een mud mout; aan zijn dienaar Hendrik Prik eveneens een mud rogge en een mud mout; aan zijn dienstmeid Elizabet van Cromvoirt (*Crumfort*) een mud rogge. Zij zouden deze goederen ontvangen gedurende hun leven uit de hoeve bij Loon.¹ Aan Jan van Waderen vermaakte de testateur een paard, zijn havik en 2 pond Tourse groten in gereed geld.

Uit de inkomsten in Waardenburg en IJnen legateerde de testateur aan zijn dienaar Jacob Coptijt 20 pond jaarlijks vanwege de vele werkzaamheden en diensten die deze voor hem verricht had en nog zou verrichten; aan Jan Pape, abt van Bern, 20 pond in gereed geld; en aan zijn biechtvader Jan *Moutken* 10 pond in gereed geld. Aan juffrouw Sofie van Wijtvliet vermaakte hij 5 pond jaarlijks uit de goederen in *Berscot* in Udenhout. Zij moest deze zo lang zij leefde uitkeren naar wens van de testateur; na haar dood zouden zij ten goede komen aan de kanunnikessen van *Gherichem* (Gorinchem)² voor een uitdeling bij zijn jaargetijde, dat van zijn ouders en zijn vrouw. Ook kreeg Sofie een zilveren beker met een verguld deksel, geheten *guldencop*, die Jan zoon van de koning van Frankrijk aan de testateur geschonken had, met een kleine zilveren beker (*cum potto*) van de testateur.

Aan zijn kapelaan Engbrecht van Oisterwijk legateerde Willem vier mud rogge gedurende zijn leven uit de hoeve Kerkhoven (in Oisterwijk) op voorwaarde dat wanneer de legataris de kapelanie of het altaar opnieuw doteerde, de pacht aan genoemde kapelanie of altaar na de dood van Engbrecht erfelijk zou worden aangewend voor het jaargetijde van de testateur, zijn ouders en zijn vrouw. Degene die het goed Kerkhoven zou erven, mocht de pacht afkopen met 4 pond Tourse groten of de waarde daarvan en vier mud rogge, waarmee eeuwigdurende inkomsten ten behoeve van de dotering van de kapelanie moesten worden gekocht.³

Voorts legateerde Willem aan Gerlach Cnode, zijn neefje (*nepoti suo*), zijn hoeve in Gestel bij Oisterwijk (Moergestel) vóór de volledige verdeling van zijn erfenis. Gerlach mocht de inkomsten van 20 schellingen uit het goed aan de kerk van Moergestel op ander zeker erf vestigen.

De kinderen van wijlen heer Dirk Rover, ridder, en van Emond Roversz. moesten in de plaats van hun vaders tot de verdeling van de goederen van de testateur worden toegelaten, ook wanneer hun vaders (sic) nog leefden. Wanneer zij niet tot de

¹ Mij is niet gebleken om welk Loon het hier gaat.

² Zie hierna.

³ Uit een vijftiende-eeuws register betreffende de jaar- en maandgetijden van Oisterwijk blijkt dat er voor het jaargetijde van heer Willem van den Bosch, ridder, aan de kerk van Oisterwijk werden betaald verschillende geldbedragen uit twee 'hoven', uit huis en 'hof', uit de *Zwartacker* en 'huis en hof' in *fine de Oesterwijk* (Berkelmans 1991) 254.

verdeling zouden worden toegelaten, wat niet zou mogen (*quod absit*), zouden zij erven wat hun vaders zouden erven wanneer die nog leefden.

Slotbepalingen

De erfgenamen mochten de belaste goederen bevrijden door de lasten op andere zekere goederen te vestigen. Familieleden, zowel in de rechte als in de zijlijn en zelfs tot verder dan de vierde graad, moesten bij gelijke omstandigheden voorrang krijgen bij de intreding in het te stichten clarissenklooster.

De uitvaart van de testateur moest betaald worden uit zijn parate goederen, met uitzondering van die welke hij aan zijn vrouw toegewezen had. Wie zich tegen het testament zou verzetten, zou van legaten uitgesloten worden. Deze zouden vervallen aan heer Willem, heer van Horn en Altena, die tot zijn adoptiefzoon aangenomen werd, en ook wanneer de adoptie niet geldig zou zijn als zijn eerste erfgenaam moest worden beschouwd, en wanneer hij overleed vóór de uitvoering van het testament zijn erfgenamen.

De testateur behield zich nog wijzigingen in zijn testamenten voor en machtigde zijn na te noemen executeurs om onduidelijkheden te verklaren. Tot de uitvoerders benoemde hij heer Jan Pape, abt van Berne, heer Willem heer van Horn en Altena en Jacob Coptijt, burger van 's-Hertogenbosch. Deze moesten de genoemde broeder Jan Moutken om raad vragen wanneer deze gemakkelijk benaderd kon worden. Wanneer een van de uitvoerders overleed, moesten de anderen een nieuwe executeur benoemen.

De kerkelijke personen die op maandag de graven van hem, zijn ouders en zijn vrouw met besprenkeling moesten bezoeken, moesten daartoe voor deze ceremonie in plaats van het graf een vaste plaats aanwijzen.

De pacht van vier mud rogge aan heer Engbrecht van Oisterwijk zou pas na de dood van de testateur worden uitgekeerd

Uit de eeuwige inkomsten van 100 pond in Waardenburg en IJnen moest 150 pond in gereed geld bestemd worden voor een sarcofaag op het graf van de testateur en dat van zowel zijn vader als zijn moeder in de Sint-Janskerk in 's-Hertogenbosch.

Tot slot werd bepaald dat ook wanneer de testateur nog wettig nageslacht zou nalaten, zijn huis in 's-Hertogenbosch met toebehoren en de gelegateerde inkomsten bestemd blijven voor de stichting van een clarissenklooster, net als de aan dit klooster gelegateerde inkomsten.

Onherroepelijke schenking

Om de stichting van het klooster geheel zeker te stellen – het ging hier om een onherroepelijke schenking – schonk Willem op 1 september 1335, dus vier dagen na het opmaken van zijn testament, zijn huis en toebehoren in 's-Hertogenbosch aan de uitvoerders van zijn testament ten behoeve van de stichting van het klooster. En dan nog was hij er kennelijk niet gerust op en bepaalde dat wanneer het vier jaar na zijn overlijden nog niet tot de stichting was gekomen, het huis weer naar zijn executeurstestamentair zou terugkeren. Deze moesten het dan op een naar hun mening betere wijze aanwenden voor zijn zieleheil, dat van zijn ouders en zijn vrouw. Deze laatste kreeg binnen het complex het voorhuis, waar nu heer Jan van Tuil in woonde, in le-

venslang vruchtgebruik.¹

Waarschijnlijk heeft deze omzichtigheid te maken gehad met de onwil van steden om nieuwe kloosters toe te laten. Hierdoor werden delen van het stadsgebied ontrokken aan de belastingen en het rechtsverkeer. Bovendien ontwikkelden sommige kloosters economische activiteiten die concurreerden met de stedelijke ambachten. Maar uiteindelijk is het klooster toch tot stand gekomen. Op 21 september 1359 zouden de eerste zusters het complex betrokken hebben.²

Steenbakkerij

Op 3 september 1335 erkende Willem dat zijn vader Gerlach aan Gijsbrecht Herinc en Jacob Veer de steenbakkerij van Gerlach geheten *die Langedonck* voor 9 pond per jaar in erfelijke cijns had gegeven. Hierna beloofden een zoon van Gijsbrecht en een zoon van Jacob dat zij de 9 pond zouden betalen uit de steenbakkerij en uit twee huizen in de Orthenstraat in 's-Hertogenbosch. Uit de voorwaarden blijkt dat de cijnsplichtigen ook in steen konden betalen en zo nodig zelfs knechts, ovens en gebouwen aan Willem ter beschikking moesten stellen voor het bakken van stenen.³ Wellicht heeft het opnieuw vaststellen van deze regeling in genoemd jaar 1335, kort na het opmaken van een nieuw testament, te maken gehad met de voorgenomen kloosterstichting.

Dat niet alle bezittingen en rechten van Willem in zijn testamenten waren opgenomen, blijkt uit de erfelijke uitgifte van het goed *ten Hetsenrode* in de parochie Woensel op 7 april 1337.⁴ Dit goed behoorde al tot de in 1304 genoemde goederen van Willems vader Gerlach.⁵

Wijziging en aanvulling

Op 13 september 1339 vulde Willem zijn testamenten aan met een codicil. Hij deed dit op het uur van de vespers in zijn Bossche woonhuis ten overstaan van notaris Hendrik Gerardsz. van Nijnsel en in aanwezigheid van heer Engbrecht van Oisterwijk, priester, en Jacop Coptijt.

Om te beginnen legateerde hij Jan van *Polenen alias dicto Meesterken*, toen tot het katholieke geloof bekeerd, 20 pond erfelijk per jaar, te betalen uit alle goederen die hij niet testamentair vermaakt had. Wanneer Jan zonder wettig kind zou sterven, zou de 20 pond echter vererven aan de naaste erfgenamen van de testateur.

Verder vermaakte Willem uit de genoemde goederen een en ander aan zijn personeel en anderen:

- aan zijn knecht Filip een mud rogge en een mud mout gedurende zijn leven;
- aan zijn knecht Laurens hetzelfde op dezelfde voorwaarde;
- aan zijn knecht Guuske (*Gueskino*) behalve wat hij hem eerder vermaakt had

¹ GAHt, Clarissenklooster 44, f. 192.

² Hoekx z.j., 132-133. Volgens de kroniek zou het klooster gesticht zijn na het overlijden van heer Gerlach door 'een graaf van Horne'. Gezien deze onjuistheden, blijft er ook enige twijfel bestaan over de precieze stichtingsdatum. Er is overigens een inventaris van de bezittingen van het klooster bewaard gebleven van 7 december 1359 (Clarissenklooster 90).

³ GAHt, Clarissenklooster 43, f. 238-238v. Dank zij het opschrift *Van IX libris payments in Orthen* weten we waar de Langedonk gelegen was. Zoals we zullen zien, had Willem in 1344, kort voor zijn overlijden, nog een conflict met de stad over goederen aldaar.

⁴ GAHt, Groot Ziekengasthuis 1857, f. 389v.-390v.

⁵ Camps 1979, nr. 660.

- eveneens een mud rogge en een mud mout gedurende zijn leven;
- aan Hendrik Prik behalve wat hij hem eerder vermaakt had ook een mud rogge en een mud mout gedurende zijn leven;
- aan zijn knecht Gillis van Overa 32 pond in baar geld;
- aan Katelijne dochter van Jan Eelgis,¹ kloosterzuster in Hooidonk, 3 pond zo lang zij leefde. Na haar dood zouden die 3 pond aan de kloosterlingen komen voor de jaar- en maandgetijden voor de zielen van de testateur, zijn ouders en zijn vrouw Elizabet, met de kaarsen voor die jaargetijden;
- aan zijn kok Jacob een mud rogge zo lang hij leefde.

Het derde deel in *die Herpgheweyde*, dat Willem aan Jutte van Saffenberg had vermaakt, moest nu ten goede komen aan Jutte, aan haar broer Jan, heer van Saffenberg, aan hun broer Koenraad en hun zuster Aleid, gelijkelijk te verdelen.

Ten slotte vermaakte Willem aan broeder Arnoud van Waalwijk van de orde van de predikheren, zijn biechtvader, 10 pond ineens.

Wat bij deze codicil opvalt is de herhaling van eerder gedane legaten, ook wanneer daar niets aan veranderde.

Nieuwe wijziging en aanvulling

Zijn nalatenschap bleef Willem bezighouden. Op 6 november 1341 vaardigde hij een oorkonde uit, met nieuwe wijzigingen van en aanvullingen op zijn testamentaire beschikkingen. Om te beginnen bepaalde hij dat met de jaarlijkse inkomsten van 5 pond aan deken en kapittel van de Sint-Jan ook het jaargetijde van zijn moeder, Aleid van Heusden, moest worden gehouden.

Aan Katelijne dochter van wijlen Jan Eelgis, kloosterzuster in Hooidonk, vermaakte hij verder nog een pacht van twee mud rogge en twee mud gerst, die hij in Breugel ontving, gedurende haar leven. Na haar dood moesten deze worden aangewend voor de uitdelingen op zijn jaargetijde, dat van zijn ouders en van zijn vrouw. Ook voegde hij nog 2 pond toe aan de 3 pond die hij eerder gelegateerd had, welke 5 pond tezamen ook bestemd werden voor de uitdelingen op de genoemde getijden.

Aan het legaat aan Jan Rover en zijn broers werd de hele tiend in Haaren toegevoegd. Hieruit moesten de legatarissen ieder jaar 10 pond betalen aan heer Hendrik Gerardsz. van Nijnsel, deken van het landdekenaat Cuijk, gedurende diens leven.

Willem herriep het legaat aan de snijder Filip, die we herkennen uit de oorkonde van 13 september 1339, en kende dit toe aan de timmerman Gillis, waarschijnlijk de daar genoemde Gillis van Overa. 2 pond legde hij verder in handen van de executeurs, die zij moesten verdelen onder zijn personeel naar hun grotere of kleinere verdiensten.

Aan Jan Coman vermaakte Willem 20 pond per jaar, te ontvangen uit zijn tiend in Moergestel.

Mocht de hertog van Brabant de – hem verpande – jurisdictie van het dorp Erp inlossen, dan moest Willems vrouw Elizabet het bedrag besteden aan een door haar te bepalen vroom doel.

Wanneer heer Dirk van Horn, heer van Kranenburg, naar wens uit Pruisen zou terugkeren en de testateur zou overleven, dan verviel het executeurschap, de adoptie en het legaat aan de heer van Horn en Altena (Willem) en werd Dirk in de plaats van de genoemde heer van Horn, zijn broer, voor dat executeurschap, die adoptie,

¹ Jan Eliasz. (Eelgis) was schepen in 1332/33 (Jacobs 1986, 256).

het legaat en al het in de testamentaire oorkonden op naam van de heer van Horn en Altena bepaalde in de plaats gesteld. Wanneer echter Dirk eerder zou overlijden, bleven de bepalingen met betrekking tot de heer van Horn en Altena van kracht.

Als Dirk zowel de testateur als zijn vrouw Elizabet zou overleven, dan werden hem de twee tienden in de parochie Oirschot gelegateerd, 10 pond jaarlijkse inkomsten die betaald werden in Oirschot *vander Moest* en de pacht uit de hoeve *die Cruninghen* (?), het recht dat houtschat werd genoemd, zijn tol aldaar en zijn aldaar gelegen gemeenschappelijke cijns (*censum meum communem*).

Als executeur werd aangesteld, wanneer deze zou overleven, heer Dirk in de plaats van zijn broer de heer van Horn en Altena, en verder Jan de abt van Berne en Jacob Coptijt. Hieraan werden toegevoegd heer Lodewijk heer van Diepenbeek, ridder, de genoemde Jan (de) Rover en heer Hendrik (Gerardsz. van Nijnsel), deken van Cuijk.

De testateur bezegelde het stuk met zijn eigen zegel en verzocht tevens aan vrouwe Ermgard van Kleef, vrouwe van Kranenburg en Herlaar, als bewaarster van het zegel van haar zoon Dirk van Horn, dit zegel mede aan de oorkonde te hangen, waaraan zij gevolg gaf. Ook zijn vrouw Elizabet bezegelde het stuk met haar eigen zegel.

Het laatste 'testament'

Een laatste omvangrijke wijziging en aanvulling in zijn testamenten bracht Willem van den Bosch aan op 21 september 1344. Hij was toen ziek; misschien voelde hij zijn einde naderen.

Om te beginnen vermaakte hij aan zijn knecht Guuske naast de eerdere legaten nog 8 pond jaarlijks zo lang hij leefde en aan zijn dwerg *Antonoy* 20 pond gedurende diens leven.

Daarna maakte hij nadere regelingen voor de drie altaren in het te stichten clarissenklooster. Hij kende ze ieder 16 pond toe. In beginsel zouden de geestelijken die ze zouden bedienen door hem of door zijn vrouw Elizabet worden voorgedragen. Wanneer het echtpaar of een van hen niet meer in leven was, moest dit gebeuren door Dirk van Horn, heer van Kranenburg, daarna door het klooster zelf.

Naast het reeds gelegateerde vermaakte de testateur nog een kamp van negen morgen *op die Slaghen prope Hynen* (Heinis), in welke kamp Aart Tielkens en Peter *Cortalaert* van 's-Hertogenbosch een deel van een erf (*partem hereditatis*) moesten bezitten. Ook legateerde hij het klooster nog een kamp van negen of tien morgen, gelegen naast zijn hoeve *tot Englant*. Deze nieuwe kampen waren hem met vier andere gerechtelijk toegewezen door de hertog van Brabant in de twist die hij hierover had gehad met de stad 's-Hertogenbosch.¹

In de abdij van Berne moest nog een nieuw altaar worden gesticht, waarop dagelijks een mis voor zijn zieleheil, dat van zijn ouders en van zijn vrouw moest worden gecelebreerd.

De eerste kloosterlingen van het clarissenklooster, een redelijk aantal, moesten door Dirk van Horn met raad van de overste vergadering van de orde worden ontvangen. Heer Dirk moest met raad van de andere executeurs alle inkomsten voor de stichting van het klooster beheren en daarvan rekening en verantwoording afleggen.

¹ Recentelijk nog. Zie de oorkonden van 18 juni 1344 (GAHt, Oud Stadsarchief 2074 (Sassen 1865, nr. 96) en 948 (Sassen 1865, nr. 95).

Wanneer het klooster vóór zijn dood klaar zou zijn, wilde hij zijn graf vóór het hoogaltaar, wanneer dit niet het geval was in het graf van zijn vader in de Sint-Jan. Zijn hart moest echter worden bewaard voor begrafenis in het klooster. Wanneer dit rechtens en zonder aanstoot mogelijk was, moest zijn lichaam na de stichting van het klooster worden opgegraven en in het klooster vóór het hoogaltaar worden begraven. Willem behield zich voor zich en zijn vrouw Elizabet gedurende hun leven voor eigen gebruik zijn grote huis voor, dat bewoond werd door heer Jan van Tuil. Elizabet moest uit de aan haar gelegateerde inkomsten een derde kelk voor het klooster laten maken. Ook legateeerde hij aan het klooster enkele door zijn voorgangers nagelaten edelstenen, die hij eerder aan zijn erfgenamen had vermaakt. Deze stenen mochten niet door het klooster worden vervreemd.

De inkomsten van 7 pond die hij aan de minderbroeders had gelegateerd, waren door Wouter van Bladel gelost. Zijn executeurs moesten ze op andere goederen vesten.

Van de goederen die hem waren aangekomen van de *die Cnodingen* zou een vierde deel aan Gerlach Cnode, geheten goede Gerlach, zijn bloedverwant, als erfgenaam toevallen. Daarenboven zou deze zijn hoeve in Moergestel krijgen. Het tweede vierde deel zou gaan naar de wettige kinderen van wijlen heer Dirk Rover, ridder; het derde vierde deel naar de wettige kinderen van Dirks broer wijlen Emond, en het vierde kwart naar heer Jan Coc van IJnen, ridder, en Jan van Tuil, investiet van Wanssum, zijn bloedverwanten. Zij werden aangenomen als zijn naaste erfgenamen en adoptiefzonen. Jan Kok moest uit zijn deel 32 pond jaarlijks betalen aan juffrouw Beel van Gemert en haar kinderen, Jan van Tuil 48 pond aan juffrouw Johanna dochter van wijlen Jan Rover, en na haar overlijden aan haar kinderen, voor welke inkomsten aan hen goede oorkonden moesten worden verleend. Het deel van Jan van Tuil zou na zijn dood vererven aan de kinderen van Peter van Tuil en wijlen zijn vrouw Hille van Megen.

Verder werden door Willem gelegateerd aan Heimeke (*Heymekino*) *Vloghel* 15 pond jaarlijks; aan zijn knechtje Lexus, die voor hem een paard uit *Ruyslant* had gehaald, 20 pond.

Gerlach Cnode, de kinderen van heer Dirk Rover en zijn broer Emond en de heren Jan Kok en Jan van Tuil zouden samen met de anderen die dit aanging op de voorschreven wijze deelnemen in de door de testateur gekochte en verworven goederen.

Hierna volgen nog enkele bepalingen en aanwijzingen voor de executeurs betreffende de uitvoering. De oorkonde, waaraan vier oorkonden gehecht waren, werd bezegeld door Willem en zijn vrouw Elizabet.

Volgens het obituarium van de Sint-Jan overleed Willem enkele dagen later, op 25 september 1344.¹ De 29ste van dezelfde maand werden de genoemde testamentaire beschikkingen, met uitzondering van het eerste testament uit 1332, opgenomen in een oorkonde, die werd uitgevaardigd op het kasteel Oud-Herlaar, waarschijnlijk de woning van Ermgard van Kleef, de moeder van Dirk van Horn en vrouwe van Kranenburg en Herlaar.²

¹ Spierings 1979, 12; Van der Velden 1986, 185.

² Er bestaat een merkwaardige verwarring over het bezit van het Luikse leen Herlaar in deze periode (zie Spierings 1977, 111-112).

Overzicht van de bezittingen van heer Willem

Om een goed overzicht te krijgen van het vermogen van Willem en van zijn entourage – familieleden, vrienden en personeel – volgt hier eerst een volledig overzicht van alle bezittingen en rechten waarover in deze testamenten, codicillen en andere overgeleverde stukken wordt beschikt. Zo mogelijk voeg ik beschikkingen over deze goederen tijdens het leven en betrekkelijk kort na het overlijden van Willem toe. Vervolgens behandel ik nog de natuurlijke en rechtspersonen aan wie de goederen werden vermaakt.

- I = testament van 16 februari 1332
- II = testament van 28 augustus 1335
- III = wijziging en aanvulling van 13 september 1339
- IV = wijziging en aanvulling van 6 november 1341
- V = wijziging en aanvulling van 21 september 1344

Ik heb hieraan tussen haakjes toegevoegd de bezittingen van Willems vader Gerlach uit de oorkonde van 6 januari 1304. Uit de overeenkomst blijkt hoe sterk dit vermogen van Willem al door zijn vader Gerlach gevormd was.

Wanneer hieronder sprake is van goederen – in de bronnen *bona* – dan dient men zich te realiseren dat het veelal om inkomsten (cijnzen en pachten) uit die goederen gaat.

Algemeen

huisraad en kleinodiën (II)

Erp

(1304: zes hoeven)

- roerende goederen (I en II)
- jaarlijkse cijns van minstens 40 schellingen zwarten (I en II)
 - Een volledige lijst van de goederen waaruit in Erp cijns werd geheven en de cijnsplichtigen is opgenomen in een Bossche schepenakte van 17 juni 1383.¹
- goederen (II)
 - Op 22 juni 1353 beschikte heer Dirk van Horn, heer van Parwijs en Kranenburg, ridder, over de helft van de hoeve *die Odeversnest* aldaar, 'die eertijds van heer Willem van den Bosch was'.²
- kasteel (II)
- jurisdictie (IV)

Veghel

(1304: goederen *ten Boemgarde*)

- roerende goederen (I en II)
- halve molen (II)

Uden

- roerende goederen (I en II)

¹ R. 1177, f. 53-54.

² GAHt, H. Geest 367.

Oss

(1304: twee hoeven)

- roerende goederen (I en II)
- jaarlijkse cijns van minstens 20 schellingen (I en II)

Oirschot

(1304: vijf hoeven)

- roerende goederen (I en II)
- tienden, die van Gerard Hendriks, burger van 's-Hertogenbosch waren (I, II en IV)
- jaarlijkse cijns (I, II en IV)
- goederen *van der Moest* (IV)
- hoeve *die Cruninghen* (IV)
 - Op 10 mei 1331 gaf Jacob Coptijt voor Willem de goederen in Oirschot genaamd de goederen van *Cruninghen* in erfelijke pacht uit.¹
- houtschat (IV)
- tol (IV)

's-Hertogenbosch met Orthen en Den Dungen(1304: goederen *ter Donck* (waarschijnlijk Den Dungen))

- huis en erf met struikgewas, tuinen (naar de Windmolenberg toe) en de visserij achter het huis (I, II en V)

De plaats en de omvang van het complex zijn niet geheel duidelijk. Aangenomen mag worden dat het terrein zich uitstreckte tussen de Clarastraat en het noordelijk deel van de Papenhulst (tot aan het latere nummer 22)² aan de westzijde, de Dieze aan de oostzijde en de Hinthamerstraat aan de noordzijde. De breedte zou aldus de huidige percelen 137 tot en met 147 hebben omvat.

Volgens de archiefvorschers J. en A.G.J. Mosmans zou op het perceel nr. 141 het 'Kasteel van Ridder Geerling van den Bossche' hebben gestaan. Zij maken melding van een zware tuinmuur van een meter dik en diepe kelders. In de achtergevel zouden zich de wapens van de stichter en zijn huisvrouw en van keizer Karel V hebben bevonden.³ Langs de Clarastraat zou ter plaatse van de voormalige nummers 14 en 16 het rentmeestershuis hebben gestaan, dat in 1962 is gesloopt. De oudste delen hiervan zijn nog in de veertiende eeuw gedateerd en kunnen dus deel hebben uitgemaakt van het complex van heer Willem en de oudste kloosterbebouwing.⁴ Bij een opgraving in 1995 werden aan de oostzijde bij de Dieze muurresten teruggevonden van een groot gebouw opgetrokken uit kloostermoppen in Vlaams verband, dat te dateren was op omstreeks 1300. Wellicht betreft het achterbebouwing van het woonhuis van Gerlach van den Bosch. Tegen dit oude gebouw zou rond het midden van de veertiende eeuw een tuinmuur gebouwd zijn en ten noorden ervan

¹ Van der Velden 1986, 184, naar 'De oorkonden van Best en Oirschot vanaf de 14^e eeuw', *Campinia* 5 (1976) nr. 19.

² Hier bevond zich tot 1401 het huis van de kanunnik Hendrik Buc en vanaf dat jaar het huis van de Bonnefanten (Van Sasse van Ysselt 1910-1914 II, 518-523).

³ Mosmans 1906, 35-36. Zie verder Van Sasse van Ysselt 1910-1914 II, 523-525 en 587-594.

⁴ Klück 1983.

mogelijk de kloosterkerk opgetrokken.¹ Het is niet duidelijk of deze bouwdelen destijds ook door Mosmans bedoeld werden.

- molen aan het Hinthamereind (I en II)

Op 1 september 1335 schonk Willem het huis met zijn toebehoren onherroepelijk aan de executeurs van zijn testament ten behoeve van de stichting van een klooster gewijd aan de heilige Clara. Aan dit te stichten klooster werden toen ook geschonken:

 - de molen aan het Hinthamereind;
 - hoeve, tiend en beemd geheten *dat Loke* in Heinis;
 - hoeve *ten Water* in Berlicum, uitgegeven voor 14 mud rogge per jaar en een pacht van 5½ mud rogge per jaar te betalen door Roelof *den Coster* in Berlicum uit de goederen *die Boest*. Deze goederen had Willem ook in zijn testament ten behoeve van het klooster vermaakt. Aan zijn vrouw Elizabet gaf Willem het levenslang vruchtgebruik van het voorste huis van zijn huis, waarin toen heer Jan van Tuil woonde.² De verdere bepalingen van deze rechtshandelingen behandel ik elders.³
- cijns op Sint-Maarten (I en II)
- cijns uit het huis van Dirk Specier (I en II)
- *op die langhe Donc; opten Donc; Opderdonc* (in de vrijheid van 's-Hertogenbosch onder Orthen)⁴ 9 pond zwarten (I en II) en goederen (I)

Op 3 september 1335 erkende Willem dat zijn vader Gerlach aan Gijsbrecht Herinc en Jacob Veer de steenbakkerij van Gerlach geheten *die Langedonck* voor 9 pond per jaar in erfelijke cijns had gegeven. Hierna beloofden een zoon van Gijsbrecht en een zoon van Jacob dat zij de 9 pond zouden betalen uit de steenbakkerij en uit twee huizen in de Orthenstraat in 's-Hertogenbosch. Uit de voorwaarden blijkt dat de cijnsplichtigen ook in steen konden betalen en zo nodig zelfs knechten, ovens en gebouwen aan Willem ter beschikking moesten stellen voor het bakken van stenen.⁵ Op deze wijze hield hij zijn behoefte aan baksteen min of meer zelf in de hand.

Rosmalen

(1304: goederen in *Hynen* en goederen in *Brugge*)

- goederen in Heinis (I en II)
- waaronder een hoeve (II) en tiend (II) en beemd geheten *dat Loke* (II)
- nieuwe kamp *op die Slaghen*, 10 morgen groot (V)

in die Rijshoven

- 14 morgen land (I en II)

Nuland

- een kamp *die Zeven vierendeel*, ongeveer 24 morgen groot (I en II)

Schijndel

(1304: twee hoeven en goederen *die Hauthart* bij Middelrode)

¹ Bloemink 1997.

² GAHt, Clarissenklooster 44, f. 192-192v.; 44, f. 75v.-76 (24 mei 1362).

³ Zie hierna.

⁴ Jacobs 1986, 16.

⁵ GAHt, Clarissenklooster 43, f. 238-238v.

- goederen, waaronder 2 goederen *in die Hautart* en een kamp van 80 bunder (I en II)
- houtwas (*elswas*) in *Yerde* in de gemene gronden (I en II)

Op 4 mei 1335 gaf Willem 10 bunder uit zijn novale gronden in Elde onder Schijndel in erfelijke cijns aan Jan Pels voor 8 schellingen per bunder elk jaar, dus 4 pond per jaar.¹ en op 11 september 1341 zijn overige bunders bij het erf van Jan Pelser aan Jan Writer van Schijndel voor 26 pond per jaar. Wanneer Willem in Schijndel een molen zou bouwen, moesten allen die op die bunders woonden op die molen hun koren laten malen. Als gunst werd hun toegestaan dat wanneer zij bij de molen kwamen, zij onmiddellijk aan de beurt kwamen na degene wiens koren dan in het vat geheten *care* was.² Dit was het vat waardoor het graan in de molen viel.³ Maaldwang gold als een heerlijk recht, maar aangezien over heerlijke rechten van Willem in Schijndel niets bekend is, lijkt het erop dat het hier een gunst gold die niet als heerlijk kon worden beschouwd en in moderne termen privaatrechtelijk was. Voor klanten van de molenaar die niet tot de hoevenaars van Willem behoorden, was de regeling niet profijtelijk; ze kon immers tot langere wachttijden leiden.

Berlicum

- goederen *te Water*; goederen in Belveren (I en II)
- cijns (I en II)
- grote en kleine tiend (I en II)
- goederen en tienden in *Overbeke* (I en II)

Op 3 december 1332 gaf Jacob Coptijt als gevolmachtigde van Willem goederen geheten *die Boyst* in Berlicum en de huisplaats van wijlen Gerard Monnik, gelegen naast het goed van *Overbeke*, voor 5½ mud rogge in erfelijke cijns aan Roelof Coster van Berlicum.⁴

Op 21 december 1365 gaf het klooster de hoeve *tgoet tot Belveren* in erfelijke cijns aan Lambrecht van Engelant.⁵
- goederen Engeland (1304: goederen *Engelant* en drie hoeven)
 - erf (I)
 - molen opbrengend 9 of 10 pond (I en II)
 - cijns van de molen (I en II)
 - vijf nieuwe kampen bij de hoeven (V)

Vlijmen

- tiend van 50 pond (I en II)

Herpt

- weiden (beemd *Herpgheweyde*) (I, II en III)

Baardwijk

- *Kivitsbeemd*; *Kyevits beemde* (I en II)

¹ GAHt, Clarissenklooster 43, f. 142-142v.

² Clarissen 43, f. 142v.-143.

³ *Middelnederlandsch Woordenboek* s.v. *caer* (1).

⁴ GAHt, Clarissenklooster 44, f. 76v.

⁵ GAHt, Clarissenklooster 43, f. 132-133v.

Berkel

(1304: goederen)

- goederen van Wouter van Bladel, opbrengend 7 pond (I en II)
- Ballenbroek?
 - goederen van Wouter van Bladel, opbrengend 6 pond (I en II)¹

Haaren(1304: hoeve *Eyndhoven* en hoeve *Amerlaer*)

- cijns (I en II)
- tiend (IV)

Moergestel

(1304: goederen)

- goederen (I en II)
- waaronder een hoeve (II en V)
- en een tiend (IV)

Volgens het zogeheten Casselboek hield Gerlach van den Bosch een deel van de jurisdictie met de hoge justitie aldaar in leen van de hertog. Later zou Dirk van Horn hiermee beleend worden.²

Hilvarenbeek

(1304: goederen)

- 4 lopen rog te betalen door het kapittel (I en II)
- cijns groot 24 groten (I en II)

Volgens het zojuist genoemde Casselboek hield Gerlach van de Bosch de tiend van Hilvarenbeek en een hoeve lands aldaar in leen van de hertog.

Waardenburg (Hier) en Tuil

- 100 pond (I en II)

Oisterwijk(1304: een hoeve *ten Bygaerde* en twee hoeven *te Karlichoven*)

- 15 mud rogge (I en II)
- goederen *Kerrechoven* (I en II)

Udenhout

(1304: goederen)

- goederen *Berscot* (I en II)

Loon

- hoeve (II)

Breugel

- pacht van 2 mud rogge (IV)

¹ Zie ook GAHt, H. Geest 276.

² ARA Brussel, Rekenkamers 542, f. 8.

Dat niet alle goederen in de testamenten werden vermeld, blijkt uit enkele oorkonden betreffende het goed Hetsrode onder **Woensel**, dat al tot de bezittingen van Willems vader Gerlach had behoord. Op 7 april 1337 gaf Willem dit goed in erfelijke pacht aan Roef van der Sloegen voor 9 mud en 4 lopen rogge en voor 4 mud en 10 lopen mout per jaar. Interessant is dat Roef net als de andere hoevenaars verplicht was Willem op zijn tochten met paard en kar te vergezellen, maar vrij was van andere lasten zoals de andere hoevenaars.¹ Het ging hierbij ongetwijfeld om de vrijstellingen die eertijds in 1304 aan Willems vader Gerlach waren verleend. Het verbaast dan ook niet Hetsrode al in de oorkonde van dat jaar als bezit van Gerlach aan te treffen.²

De entourage van heer Gerlach van den Bosch en zijn zoon heer Willem van den Bosch

Met name dankzij de bewaard gebleven testamenten en codicillen van Willem van den Bosch kunnen we ons een goed oordeel vormen van de entourage van hem en zijn vader. Voor een deel gaat het hierbij om zijn voorgeslacht en verwanten. Ik begin met deze laatste.

Allereerst dienen we aandacht te besteden aan zijn voorgeslacht. Zoals uit de stukken blijkt stamden Gerlach en Willem in ieder geval af van het geslacht van Horn en de Bossche familie Cnode. Hoewel de afstamming niet direct blijkt, mag worden aangenomen dat de mannelijke lijn via de Van Horns liep.

De nauwe relatie van het geslacht Van den Bosch met deze heren van Horn blijkt in de eerste plaats uit de wapens van zowel Gerlach als Willem. Blijkens een zegel aan een oorkonde van 16 juli 1316 blijkt dat Gerlachs wapen bestond uit de drie hoorns van het wapen van Horn met daarboven een barensteel met drie hangers. Ieder van deze drie hangers was beladen met drie blokjes.³ Het zegel van Willem bevatte eveneens de drie hoorns van Horn en de barensteel.⁴ In de heraldiek duidt een dergelijke barensteel of lambeel op een jongere tak of een bastaardtak. Het laatste acht ik het minst aannemelijk gezien de zeer aanzienlijke huwelijkspartners van de Van den Bosschen, respectievelijk uit de hoogadellijke geslachten Van Heusden en Van Boxtel.

Gerlach van den Bosch wordt op 6 januari 1304 *nepos* genoemd van wijlen Willem heer van Horn en Altena. *Nepos* kan in het Middellatijn zowel neef-oomzegger als kleinzoon betekenen.

Gezien deze vermoedelijke herkomst en de nalatenschap moeten we ons verdiepen in deze Horns. Hierbij dient opgemerkt te worden dat de gegevens over dit geslacht nog voor de veertiende eeuw zowel in publicaties als op internet hoogst verwarrend en tegenstrijdig zijn. Er zou alsnog een diepgaand onderzoek naar dienen te worden ingesteld, waarvoor hier het budget ontbreekt. Ik beperk me hier hoofdzakelijk tot de gegevens die voor het onderzoek naar het geslacht Van den Bosch noodzakelijk zijn. Als bijzonderheid moet ik opmerken dat ik de in de publicaties en op het internet genoemde Willem (IV) niet in de gegevens heb weten in te passen.

¹ GAHt, Groot Ziekengasthuis 1857, f. 389v-390. Zie voor latere transacties Groot Ziekengasthuis 1857, f. 390v.-391, en 3290.

² Camps 1979, nr. 660.

³ Verkooren 1910-1912, nr. 248.

⁴ Ald. nrs. 416 (4 februari 1335) en 621bis (3 december 1339).

Willem (I) van Horn en Altena

De hiervóór genoemde Willem (I) van Horn¹ – genoemd naar Horn ten westen van de Maas bij Roermond en geboren rond 1200 – zou omstreeks 1230 gehuwd zijn met Heilwig van Altena, dochter van Dirk (II) van Altena. Dit geslacht was genoemd naar het kasteel Altena bij Almkerk. Hierna werden de heren doorgaans heren van Horn en Altena genoemd.

Kinderen uit dit huwelijk:

- Margareta, gehuwd met Albrecht van Voorne, burggraaf van Zeeland;
- Willem (II); zie hierna;
- Engelbrecht, kanunnik van Sint-Lambert in Luik;
- Dirk, heer van Altena, in 1272 kinderloos overleden, waarna Altena aan Willem kwam.

Willem (II) van Horn en Altena

werd geboren omstreeks 1235/40. Hij werd ook heer van Heeze en Venloon (Loon op Zand; 1269). In 1272 schonk de hertog hem 80 pond uit de tol in 's-Hertogenbosch.² Willem nam deel aan de Achtste Kruistocht, aan de Slag bij Woeringen (Wörringen) in 1288 en aan de Guldensporenslag in 1302. Mogelijk behoorde hij met zijn zoons Gerard en Willem tot de samenzweerders tegen graaf Floris V in 1296.³ In 1304 sneuvelde Willem (II) met zijn zoon Engelbrecht in de slag bij Zierikzee tegen de Vlamingen.

Omstreeks 1270 trouwde Willem (II) met Agnes van Parwijs (bij Zoersel). De kinderen uit zijn huwelijk waren:

- Willem (III), zie hierna;
- Gerard (I), zie hierna;
- Dirk, kanunnik in Luik en Utrecht (Sint-Salvator);
- Engelbrecht, overleden 1304;
- Odilia of Isabella, trouwde Jan de Borchgrave, dienstman van Gerard (I) van Horn.⁴

Willem (III) van Horn en Altena

geboren circa 1270, was een zoon van Willem (II) en Agnes van Parwijs. In 1294 trouwde hij met Sofia van Heusden, die bij die gelegenheid beleend werd met de heerlijkheid Heusden. Willem (III) is al vóór 9 september 1300 kinderloos overleden.⁵ Zijn weduwe hertrouwde met Jan van Saffenberg. Op haar en haar nageslacht, opgenomen in de testamenten van heer Willem van den Bosch, kom ik verderop terug.⁶

Gerard (I) van Horn en Altena

¹ Zijn zoon Willem (II) kan niet bedoeld zijn, want deze overleed pas later in 1304.

² Camps 1979, nr. 333. Dit gebeurde na het overlijden van vrouwe Marie, weduwe van de heer van Parwijs, vrouwe van Ninove.

³ Zie Avonds en Brokken 1975, 26. Deze auteurs menen ten onrechte dat het om Willem (III) en zijn zoons gaat.

⁴ De Boel 1989, 24. Volgens deze auteur overleed Willem (II) in 1277 en werd opgevolgd door Willem (IIa), die gehuwd was met een Maria. Dit zouden de ouders zijn geweest voor de hierna volgende Willem (III).

⁵ Ald. 29. De auteurs houden hem ten onrechte voor een zoon van Willem (III).

⁶ Zie hierna.

zoon van Willem (II) werd heer van Horn (1304), Altena, Parwijs (1311),¹ Herlaar (1315),² Wesem (1229),³ Kranenburg, Balgooi, Heeze en Oost-Barendrecht. Hij is geboren omstreeks 1270 en overleden vóór 1331.⁴ Op 7 juni 1302 trouwde hij met Johanna van Leuven, vrouwe van Gaasbeek. Uit dit huwelijk werden geboren:

- Margareta;
- Willem (IV); zie hierna.

Op 19 februari 1316 trouwde Gerard met Ermgard van Kleef. Hierbij werd bepaald dat Parwijs aan de kinderen uit dit huwelijk zou vererven.⁵ Uit dit huwelijk werden geboren:

- Dirk en anderen (Willem, Jan, Otte, Everard, Godert en Margareta).

Op 20 april 1343 vond ten overstaan van graaf Dirk (VIII) van Kleef de erfdeling van de nalatenschap van Gerard van Horn plaats tussen zijn zonen Dirk, Jan, Willem, Otte en Everaart. Bij deze erfdeling was Willem van den Bosch, wellicht hun oudoom, getuige.⁶ Bovendien had op 4 juni 1334 hertog Jan III Dirk van Horn en zijn broers, kinderen van Gerard en van Ermgard van Kleef, beleend met een renteleen van 400 pond uit de tol van Heusden.⁷

Van Gerard zijn heel wat gegevens overgeleverd. Zo stelde hij zich in 1316 met Jan van den Elshout borg voor de Hollandse graaf Willem III voor de aankoop van Mechelen.⁸ In 1317/18 was hij betrokken bij het conflict om de erfopvolging in Heusden.⁹ In 1329 beloofde graaf Willem III van Holland aan Gerard als heer van Altena ballingen te zullen overleveren, omdat Gerard dit van zijn kant ook aan de graaf gedaan had.¹⁰

Op 17 februari 1332, kort na Gerards dood, beleende graaf Dirk van Kleef de weduwe en haar zoon Dirk (zie hierna) met de helft van de heerlijkheid Heusden. De andere helft werd op 3 augustus 1333 in leen gegeven aan Jan van Kleef, broer van de graaf. Het kasteel van Heusden werd hierbij uitgezonderd, omdat het van de hertog van Brabant in leen werd gehouden.¹¹

Willem (IV) van Horn en Altena

zoon van Gerard (I) en Johanna van Leuven (Gaasbeek), werd vermoedelijk geboren in 1303, overleden in 1343;

gehuwd (1) (verloving 1316) met Oda, dochter van Nicolaas (II) van Putten en Aleid van Strijen; hieruit:

- Gerard II, overleden in 1345 in de slag bij Warns;
- Johanna, in 1349 gehuwd met Gijsbrecht van Abcoude;
- Aleid, overleden 1366, gehuwd met Dirk van Kranendonk, kinderloos;
- Oda, overleden 1353, gehuwd met Jan II van Polanen;
- Elizabet, gehuwd met Jan van Heukelom;

¹ Van de Boel 1989, 24.

² Ald. 24.

³ Ald. 24.

⁴ Dit valt af te leiden uit de belening van zijn zoon Willem met de heerlijkheid Altena in 1330 (Avonds en Brokken 1975, 68).

⁵ Van de Boel 1989, 24.

⁶ Lacomblet 1853, nr. 387.

⁷ Avonds en Brokken 1975, 75.

⁸ Ald. 41.

⁹ Ald. 30-32, 37, 39.

¹⁰ Ald. 12.

¹¹ Ald. 67-68.

- Beatrijs, prioeres van klooster Hertoginnedal te Oudergem;
 - Agnes, abdis van Rijnsburg;
- trouwde (2) in 1336 met Elizabet van Kleef-Hulchrath; hieruit:
- Willem, geboren in 1336/37, kwam onder voogdij van zijn oom Dirk van Parwijs;
 - Dirk Loef, geboren in 1336/37;
 - Arnoud, geboren in 1339, bisschop geworden van Utrecht, daarna van Luik;
 - Elizabet, geboren in 1339, trouwde met Hendrik van Diest;
- Op 2 februari 1330 sloot Willem een verdrag met Jan van Arkel.¹ In datzelfde jaar werd hij door graaf Dirk van Kleef beleend met de heerlijkheid Altena.² Hij was heer van Horn, Altena en Gaasbeek.

Dirk van Horn, heer van Parwijs en Kranenburg

zoon van Gerard (I) van Horn en Ermgard van Kleef, werd omstreeks 1317 geboren. In 1332 werd hij, nog minderjarig, met zijn moeder beleend met de helft van de heerlijkheid Heusden.³ en in 1334, nog steeds minderjarig, met een renteleen uit de Heusdense tol.⁴ Deze Dirk werd heer van Parwijs, Kranenburg, Geel en Herlaar. Hij trouwde omstreeks 1350 met Catharina Berthout.⁵

Met Willem (IV) en Dirk ontmoeten we de opeenvolgende executeurs-testamentairs van Willem van den Bosch. Zoals gezegd werd Willem heer van Horn na het overlijden van zijn vader Gerard (I) van Horn vóór 1331 en overleed hij in 1343, waarna zijn jongere halfbroer Dirk door Willem van den Bosch tot uitvoerder van zijn testament werd benoemd. In november 1341, toen Willem zijn testament wijzigde en aanvulde, was Dirk nog in Pruisen, zonder twijfel op oorlogspad tegen de Slaven. Zijn moeder zegelde toen voor hem met zijn zegel. Op 29 september 1344, enkele dagen na de dood van heer Willem, liet Dirk een afschrift maken van diens testamenten⁶ en op 17 oktober van hetzelfde jaar oorkondde hij met zijn mede-uitvoerders de abt van Berne en de Bossche burger Jacop Coptijt dat hij de executie van het testament van Willem aanvaardde. Zij verklaarden overigens zich na het opmaken van een inventaris tot niet meer uitreikingen verplicht te achten dan er aan bezittingen aanwezig was.⁷ Hierna zien we hem verschillende malen als uitvoerder optreden, maar ook beschikken over de goederen en inkomsten die hij zelf uit de testamenten verkregen had.⁸

Op 28 mei 1348 kreeg Dirk, als enige van de executeurs, van de paus toestemming om het Clarissenklooster op de grond van Willem in diens mooie woning (*in quadam pulchra mansione*) met gebedshuis, woon- en dienstgebouwen te stichten en daarvoor de eerste abdis en kloosterlingen aan te wijzen. Volgens de pauselijke bul bedroegen de inkomsten van het klooster 350 goudgulden per jaar.⁹ Het zou

¹ Ald. 66.

² Ald. 68.

³ Ald. 67.

⁴ Ald. 76.

⁵ Volgens Van de Boel 1989, 25, zou hij tussen 1345 en 1349 voogd zijn geweest over zijn neef-oomzegger Willem (V). Hiermee bedoelt deze de Willem die trouwde met Mechteld van Arkel (in andere publicaties Willem (VI) genoemd).

⁶ GAHt, Clarissenklooster 1.

⁷ Heeswijk, Abdij Berne III.A.15.

⁸ Bv. op 22 juni 1353 (GAHt, H. Geest 367).

⁹ Foppens 1748, 598-599.

overigens tot 1359 duren vóór de vestiging een feit was.¹

Verschillende legaten van heer Willem aan Dirk zijn deel gaan uitmaken van de heerlijkheid Herlaar.²

Willems vrouw Elizabet van Boxtel

was een dochter van Willem heer van Boxtel en Maria van Diest.³ De Boxtels waren aanzienlijke edelen, net als de heren van Diest trouwens. De heerlijkheid Boxtel was tot 1439 een rijksheerlijkheid. De heren waren baanderheer, dit wil zeggen dat zij met manschappen onder een eigen banier in de strijd gingen. In dat jaar werd de heerlijkheid Boxtel leenroerig aan de hertog van Brabant.⁴

Hendrik van Boxtel, kanunnik van Sint-Gereon in Keulen en Sint-Servatius in Maastricht

broer van Elizabet van Boxtel

Gerlachs vrouw Aleid van Heusden

was een dochter van Jan (III) van Heusden en zijn eerste vrouw, Adelissa van Kat-tendijk. Uit dit huwelijk waren ook geboren Jan (IV) van Heusden (overleden 1316) en Sofie. Deze laatste trouwde voor de eerste keer met Willem (III) van Horn en voor de tweede maal met Jan van Saffenberg.⁵ Het adellijk geslacht van de heren van Heusden was aanzienlijk. Jan (I) was getrouwd met Aleid uit het eveneens aanzienlijke geslacht Van Cuijk.

De kinderen Van Saffenberg

De weduwe van Willem (III) van Horn en Altena, Sofia van Heusden, hertrouwde met Jan van Saffenberg. Saffenberg was een rijksheerlijkheid in het Rijnland aan de Ahr. De heren waren voogd van het aartsbisdom Keulen. In zijn eerste testament van 16 februari 1332 legateerde Willem van den Bosch aan jonkvrouw Jutte van Saffenberg, zijn nicht-oomzegger (*sue nepti*),⁶ erfelijk 25 pond Tourse zwarten van 50 pond die hij ontving uit de tiend van Vlijmen en het derde deel van zijn weiden in Herpt. In zijn testament van 28 augustus 1335 voegde hij daaraan toe dat wanneer Jutte zonder nageslacht zou overlijden, deze goederen aan haar broers en zusters zouden komen. Op 13 september 1339 verdeelde hij het derde deel van de weide tussen Jutte en haar broers Jan, heer van Saffenberg, en Koenraad, en hun zuster Aleid, gelijkelijk te verdelen. Het is niet ondenkbaar dat Jutte de eerste abdis van het Bossche clarissenklooster is geweest. Het wapen op het zegel van een abdis Jutte van het Bossche clarissenkloosteraan een oorkonde van 29 maart 1371 bevatte onder andere de drie hoorns van het geslacht Horn en de barensteel die ook Gerlach en Willem van den Bosch in hun wapen voerden. De oorkonde handelt over een erfelijke rente die Willem aan het klooster had geschonken voor een jaarlijkse mis ter nagedachtenis aan Willem graaf van Henegouwen en Holland, de eerste echtgenoot

¹ Clarissenklooster 46, f. 28.

² Spierings 1976, 134-136.

³ Dat zij eerder gehuwd zou zijn geweest met Jan heer van Pietersheim (Coenen 2004, 31) acht ik niet aannemelijk. Deze laatste (+1348) was blijkens andere gegevens gehuwd met Elisabeth van Cuijk (+1350).

⁴ Coenen 2004, 30-34.

⁵ Avonds en Brokken 1975, 33.

⁶ Aldus de aanvulling van het testament van 13 september 1339 (GAHt, Clarissenklooster 1). Het waren kinderen van de zuster van zijn moeder.

van hertogin Johanna van Brabant, een dagelijkse mis ter ere van Maria voor de zielen van de hertogin en haar tweede man, hertog van Brabant. Na hun overlijden zouden deze missen vervangen worden door twee jaarlijkse missen.¹

Sofie van Wijtvliet

Of er een familierelatie bestond met de Van Wijtviets heb ik niet kunnen achterhalen. Dit geslacht was genoemd naar een waterloop in Mijnsheerenland in de Grote Waard. Mogelijk was zij een zuster van Jan van Wijtvliet, die tussen 1336 en 1356 burggraaf van Heusden was.² Zij zou dan een bastaarddochter van de hertog van Brabant zijn geweest uit zijn relatie met Elsbeen van Wijtvliet. Deze laatste was in 1347 *dekenisse van Ghorichem*.³

Sofie komt voor in het testament van 28 augustus 1335, onder de gelegateerden na de executeurs-testamentair en de biechtvader van heer Willem, maar nog vóór zijn kapelaan. Zij ontving 5 pond, die zij echter naar eigen goeddunken voor het zieleheil van de testateur moest besteden. Na haar dood zouden deze 5 pond naar de kanonikessen van *Gherichem* (Gorinchem) gaan voor uitkeringen bij de jaargetijden van de testateur, diens vrouw en (voor)ouders. Het is niet duidelijk of Sofie zelf hier kanonikes was. Een wel zeer bijzonder legaat dat zij ontving was de zilveren beker met gouden deksel die heer Willem van Jan de zoon van de Franse koning had gekregen, samen met een kleine zilveren beker van de testateur. Mogelijk is die beker kort tevoren geschonken in verband met de vredesonderhandelingen tussen de hertog en de coalitie tegen hem in Amiens in 1334.⁴

Jan Coman

In de testamentaire aanvulling van 6 november 1341 kreeg Jan Coman een legaat van 20 pond uit de tiend van Moergestel. Op 24 november 1348 was een Jan Coman aanwezig in een kamer van de *mansio* van heer Gijsbrecht van den Broek, priester, bij het opmaken van het testament van jonkvrouw Margriet weduwe van wijlen Jan van Beek.⁵ Verdere gegevens heb ik niet kunnen vinden.

Engbert van Oisterwijk

kapelaan van heer Willem. In 1345 was hij getuige in Oisterwijk 'waar een linde op straat stond' (*tilia ibidem stante in platea*) bij een notariële belofte van Arnoud Stamelart, wapendrager, zoon van Arnoud van Bruhese.⁶ Hij was zelf ook notaris. Als zodanig treedt hij op in een notarieel instrument van 4 maart 1363. In dit stuk, vervaardigd in Turnhout, legt Tibout van Herwen, pastoor van de kerk van *Hien* in het bisdom Utrecht, een verklaring af over zijn benoeming tot kapelaan van Maria van Brabant, hertogin van Gelre en Zutphen.⁷

¹ Verkooren 1910-1912, nr. 2838.

² Avonds en Brokken 1975, 81-83

³ BHIC, Kloosters Mariënkroon en Mariëndonk 169A (regest 27; 30 juni 1347).

⁴ Zie hiervóór.

⁵ GAHt, H. Geest 315.

⁶ Van den Bichelaer 1998, bijlage 2, nr. 82.1.

⁷ Verkooren 1910-1912, nr. 2046. Verkooren spreekt abusievelijk van het bisdom Maastricht.

De Cnodingen

Hoewel de bronnen uit de eerste helft van de dertiende eeuw schaars zijn, komt de naam Cnode er toch al in voor. Het oudste gegeven betreft een Gozewijn Cnode (*Goeswino Cnoden*) die in een oorkonde van vóór 1231 gerangschikt wordt onder de schepenen en gezworenen van 's-Hertogenbosch.¹

Ofschoon de Cnodingen al vanaf de tweede helft van de dertiende eeuw in de bronnen voorkomen, krijgen we geen inzicht in hun vermogen en dus ook niet in een eventuele toename of afname daarvan. Veel beter ingelicht zijn we over een geslacht Van den Bosch, waarvan nadrukkelijk vermeld wordt dat zij afstamden van de Cnodingen. Dit gebeurt in het aanvullend testament van heer Willem van den Borsche, ridder, van 21 september 1344.² Deze bepaalde daarin dat de goederen die hem en zijn voorouders waren aangekomen uit de parenteel of lijn *die Cnodinghen* werden genoemd na zijn dood en die van zijn echtgenote zouden vererven aan vier nader genoemde personen, alle vier zijn bloedverwanten. Een vierde deel zou aldus gaan naar Gerlach Cnode, Goede Gerlach geheten, een tweede kwart naar de wettige kinderen van wijlen heer Dirk Rover, ridder, een derde kwart naar de kinderen van wijlen diens broer Emond Rover en het laatste kwart naar heer Jan Kok (*Coc, Koc*) van IJnen, ridder, en Jan van Tuil, investiet van de kerk van Wanssum. Genoemde personen werden daartoe door hem, die kinderloos was gebleven, aangenomen als adoptiefzonen. Helaas wordt noch uit dit testament, noch uit andere gegevens duidelijk langs welke lijn die afstamming had plaatshad. Ik ben er niet van overtuigd dat dit langs de mannelijke lijn was gebeurd.³ Wellicht dat zeer gedetailleerd onderzoek naar de voorouders van de genoemde erfgenamen hierover meer duidelijkheid kan bieden.

Om toch nog iets over eventuele familierelaties te kunnen zeggen en tevens om de Cnodingen nader te plaatsen, laat ik hier eerst een overzicht volgen van degenen die als Cnode worden aangeduid:

Gozewijn Cnode, schepen – Hij is de eerste Cnode die in de bronnen wordt vermeld, kort vóór 1231 en op 14 december 1242.⁴ Ook van hem zijn geen andere gegevens overgeleverd.

Wouter Cnode, schepen – Wordt vermeld als schepen in november 1245, op 21 april 1249 en in augustus 1258.⁵

Heer Willem Cnode – Wordt op 10 augustus 1257 als zodanig vermeld in een getuigenlijst vóór Dirkske (*Dirkinus*) seneschalk van Brabant.⁶

Wellen Cnode – Overleden vóór mei 1272. Bezat twee derden van de tienden van Oss. Had een zoon Gozewijn, die kanunnik was in Sint-Oedenrode, vermeld tussen april 1280 en 27 augustus 1282.⁷

Gillis Cnode, schepen – Een Gillis Cnode is langdurig schepen van 's-Hertogenbosch geweest. Hij was dit al in augustus 1258 en nog in augustus 1286. In 1293

¹ Camps 1979, nr. 151.

² Clarissenklooster 1.

³ In de genealogieën op het internet wordt Willem Cnode gekoppeld aan Margareta van Horn. Zij zou een dochter zijn van Willem (I) van Horn en eerder gehuwd met Arnoud van Voorne. Na 1270 zou ze met Willem Cnode gehuwd zijn. Ik heb nergens een aanwijzing voor deze koppeling in de bronnen gevonden.

⁴ Camps 1979, nrs. 151 en 197.

⁵ Camps 1979, nrs. 212, 231 en 270.

⁶ Ald. nr. 266.

⁷ Nrs. 367, 371, 383 en 389.

wordt hij vermeld als overleden.¹ Opmerkelijk is dat hij onder de schepenen consequent *Knode* wordt genoemd en niet *Cnode*.² Nadere gegevens zijn niet over hem bekend.

Wellen Gillisz. Cnode – Bovengenoemde Gillis had een zoon Wellen, die als schepen vermeld wordt op 21 augustus 1281 en laatstelijk nog op 21 september 1296.³

Gerlach Cnode – Verkreeg als burger van 's-Hertogenbosch op 15 september 1281 stukken land in Heinis, Rosmalen, Heeswijk en Veghel in erfelijke cijns.⁴ Deze goederen werden later in de hand van het geslacht Van den Bosch aangetroffen.

Gozewijn Cnode – Gozewijn Cnode droeg op 14 april 1290 met toestemming van zijn zoon Gijb cijnzen op huizen in 's-Hertogenbosch in de Orthenstraat over.⁵

Gijb Gozewijnsz. Cnode – Mogelijk is deze Gijb identiek met de Gijb Gozewijnsz. zonder familienaam, die in 1282 een geschil had met de abdijen Floreffe en Postel.⁶

Uit de aanvulling van het testament van heer Willem van 21 september 1344 valt af te leiden wie later tot de Cnodingen behoorden. Zoals hiervóór al is gezegd, ging het hierbij om Gerlach Cnode alias goede Gerlach, de kinderen van Dirk Rover en zijn broer Emond, heer Jan Kok van IJnen en Jan van Tuil, investiet (pastoor) van de kerk van Wanssum.

Gerlach Cnode alias Goede Gerlach

Hierbij doet zich meteen het probleem voor dat er verschillende personen waren die de naam Gerlach Cnode droegen. Het meest waarschijnlijk acht ik het dat het om Gerlach Wellenz. Cnode ging, die getrouwd was met Liesbet. Het echtpaar had een zoon Wellen, priester.⁷ Het jaargetijde van een Wellen Cnode komt al voor in de gegevens betreffende heer Gerlach zonder toenaam, gehuwd met Beatrix.⁸

Rover

Tot de gelegateerden van heer Willem van den Bosch behoorden drie personen die met de naam (De) Rover werden aangeduid. In het testament van 16 februari 1332 werden de kinderen van wijlen Dirk Rover en de kinderen van Emond Roversz. bedacht. Bij deze laatste ontbreekt de aanduiding wijlen; hij zal dus op dat tijdstip nog in leven zijn geweest. We komen hem tegen als Emond (Arnoudsz.) Rover als schepen van 's-Hertogenbosch in 1315, 1320, 1322, 1324 en 1326.⁹ In 1316 werd hij aangeduid als Emond zoon van wijlen Rover.¹⁰

Zijn broer Dirk Arnoudsz. Rover was schepen in 1313, 1319, 1321 en 1328.¹¹ Ook hij werd, in 1318, aangeduid als Dirk zoon van wijlen Rover.¹² Toch denk ik dat met deze laatste Rover in werkelijkheid Arnoud Roversz. werd bedoeld. In 1321

¹ Nr. 499.

² Nrs. 270, 285, 304, 315, 343, 403 en 420.

³ Nrs. 377, 426, 499, 531 en 546.

⁴ Nr. 378.

⁵ Nr. 452.

⁶ Nr. 384.

⁷ Spierings 1979, 31; GAHt, R. 1800, f. 20v. (1368/69), een belending in de Hinthamerstraat. Twee kameren van Gerlach gelegen tussen erf van Gerlach en erf van Herman van Geel, schoenmaker.

⁸ Zie hiervóór.

⁹ Jacobs 1986, 250, 251, 253, 254.

¹⁰ GAHt, Clarissenklooster 43, f. 55 (26 maart 1316).

¹¹ Jacobs 1986, 250, 253 en 255.

¹² GAHt, Loketkast II, Orthenstraat (24 oktober 1318).

wordt gesproken van erven gelegen tussen het huis geheten de Rodenburg en het huis van wijlen heer Arnoud geheten Rover.¹ Dirk Rover blijkt in 1325 recht te hebben op het huis van Jan Coman in de Orthenstraat bij de binnenpoort.² Het gaat hierbij om de *mansio*, die later IJsselstein heette. Jan Coman kreeg een legaat in de aanvulling van het testament van heer Willem van Den Bosch van 6. november 1344.³

Wat de kinderen van Dirk Arnoudsz. Rover betreft: op 6 november 1341 is sprake van Jan de Rover en zijn broers. Jan werd toen als mede-executeur van zijn testament aangesteld. Zoals we zullen zien, was hij een zoon van Dirk. Op 21 september 1344 vernemen we dat de Rovers tot de Cnodingen behoorden en dat $\frac{1}{4}$ van het aan de Cnodingen toebedeelde erfgoed naar de kinderen van wijlen Dirk de Rover en $\frac{1}{4}$ naar de kinderen van diens broer wijlen Emond zou gaan. Emond was dus inmiddels ook overleden. Op dezelfde datum werd ook nog Johanna dochter van wijlen Jan Rover bedacht.

Het probleem dat zich hier voordoet, is dat Rover als voornaam, als achternaam en als bijnaam werd gebruikt. De al in 1332 niet meer in leven zijnde Dirk meen ik te mogen identificeren met Dirk Arnoudsz. Rover, gehuwd met Jutta Kok van Waardenburg.⁴

Dirk zal degene zijn geweest die zich op 18 december 1316 samen met onder meer heer Gerlach van den Bosch, ridder, borg stelde tegenover de abdij Tongerlo in een zaak betreffende de tienden van Mierlo. Blijkens deze oorkonde was hij een zoon van wijlen Arnoud Rover en had hij een broer Emond.⁵ Hun vader Arnoud is mogelijk Arnoud Rover, zoon van Wellen Hillenz., die een broer Dirk en een zuster Margriet had. In 1307 en 1308 verkochten en transporteerden Wellen en zijn genoemde kinderen hun erfelijke goederen in Tilburg aan de abdij Tongerlo.⁶ Dirk de Rover was minstens vanaf augustus 1325 tot mei 1327 hoogschout van 's-Hertogenbosch.⁷

De kinderen van Emond Rover (Arnoudsz.?) heb ik niet kunnen achterhalen. Zoals gezegd was zijn broer Dirk getrouwd met Jutte Kok van Waardenburg. Mogelijk heeft zij de lijn der Cnodingen in de familie gebracht. Maar dan gold die afstamming niet voor Dirks broer Emond, van wie de kinderen eveneens door heer Willem in zijn testamenten en codicillen zijn bedacht.

Van het echtpaar zijn de volgende zeven kinderen bekend:⁸

1. Arnoud (zie hierna);
2. Jan, ridder (zie hierna);
3. Agnes, tr. Jan van Herlaar;
4. Gerlach (zie hierna);
5. Nicolaas, kloosterling;
6. Emond (zie hierna);
7. Aleid, tr. Gerard van Langelaar.

Het lijkt erop dat Arnoud de Rover de oudste zoon van Dirk was, genoemd naar

¹ GAHt, H. Geest 132 (2 februari 1321) en 179 (14 augustus 1330)

² Rijksarchief in Gelderland, Heerlijkheid Nederhemert 2 (9 september 1325).

³ Zie hierna.

⁴ Van Dijck 2012, 654-655.

⁵ Erens II, nr. 517 (18 mei 1307) en 761 (22 juni 1308).

⁶ Camps 1979, nr. 743

⁷ Jacobs 1986, 238.

⁸ Zie Van Dijck 2012, 654-655.

zijn grootvader. Hij bezat een *mansio* binnen de oudste stadsmuur aan de Markt, eigenlijk aan de Ridderstraat.¹ Van **Arnoud** Rover, ridder, weten we dat hij bij de opvolgingsgeschillen na de dood van hertog Jan III in de slag bij Brussel gevangen genomen werd. Hij ontving daarvoor een schadevergoeding van 1200 oude schilden, een zeer hoog bedrag.² Op 28 juli 1358 verleende hij daarvoor kwijting. Zijn broer Jan zegelde voor hem.³ Op 2 augustus van hetzelfde jaar bezegelde hij zelf een oorkonde mee; helaas is zijn zegel niet bewaard gebleven,⁴ ook niet dat aan een oorkonde van 31 mei 1368, die ook bezegeld werd door zijn broer Gerlach, wiens zegel wel gespaard is gebleven.⁵

Zoals gezegd komt **Jan** Dirksz. Rover voor in de wilsbeschikkingen van heer Willem van den Bosch.⁶ Op 17 mei 1355 hoorde hij met – naast vele anderen – zijn broer Emond en Jan Kok van Neerijnen tot de ridders die zich onder ede beloofden te zullen houden aan een verdrag gesloten tussen de standen van Brabant na het overlijden van hertog Jan III.⁷ Op 1 juni 1357 trad hij met onder meer Dirk van Horn, heer van Parwijs en Kranenburg, op als raad van de hertog en hertogin.⁸ Ook hierna bevond hij zich regelmatig – als ontvanger – aan het hertogelijk hof.⁹

In 1358 droeg Jan aan de hertog en hertogin op *sine goide geheiten te Nemelaer in der prochien van Haren gelegen, metter visscerien op t'enen eygendom*, en kreeg het op 22 maart van dat jaar *in eenen rechten leene ten Brabantsschen rechte*. Dit gebeurde vanwege *de menichfuldigen bequaemen ende getruwen dienst* – Jan was hofmeester van de hertog en hertogin geweest – die hij had dikwijls gedaan had, nog zou doen en die zijn nakomelingen nog zouden doen. Bovendien werd het leen vermeerderd met het jachtrecht in Oisterwijk, Haaren, Helvoirt en Esch. Jan werd bevestigd in het recht om een straat te hebben tussen de kerk van Haaren en Neme-laer, welk recht hem door de inwoners van Oisterwijk en Haaren gegeven was. Ook werd de vrijheid van lasten bevestigd die heer Willem van den Bosch en zijn vader Gerlach hadden gehad in de goederen van Jan, te weten in Hilvarenbeek, Oisterwijk en Haaren. Deze vrijheid werd nu ook verleend voor zijn goederen in Oirschot, Rosmalen *op Heez* en in Oss.¹⁰

Op 7 april 1358 gaf hertogin Johanna volmacht aan Dirk van Horn, heer van Parwijs en Kranenburg, Jan Rover en zijn broer Gerlach, schout van 's-Hertogenbosch,

¹ Zie Van Drunen 2006, 346-351.

² Verkooren 1910-1912, nr. 1555 (10 oktober 1357).

³ Ald. nr. 1806.

⁴ Ald. nr. 1809.

⁵ Ald. nr. 2576.

⁶ Vanzelfsprekend komt hij ook in de Bossche bronnen voor, zie bijvoorbeeld GAHt, Groot Ziekengasthuis 933 (27 oktober 1343) betreffende een cijns uit een huis en erf in de Peperstraat.

⁷ Verkooren 1910-1912, nr. 893. Een oorkonde van 20 januari 1357 (ald. nr. 985bis), waarin hij voorkomt met onder anderen de familie Van den Bossche, met een Willem de Rover, zoon van Willem van Stakenburg, en met Gerlach de Rover, kanunnik van Sint-Lambert in Luik, behoort tot een complex van vervalsingen (zie hierover bijvoorbeeld Camps 1979, nrs. 199 <1243>, 305 <1266>, 767 <15 september 1308> en 863 <1311>). Het ging om een geschil tussen de familie Stakenburg en het klooster Postel over de tienden van Someren. Kort na het midden van de vijftiende eeuw vervaardigde het klooster een aantal valse oorkonden. Zie ook nog Verkooren 1910-1912, nrs. 980bis (4 januari 1357), 1229bis (20 mei 1357), 1678bis (1357). Het betreft waarschijnlijk falsificaties die gepleegd zullen zijn kort na het midden van de zeventiende eeuw. Het gaat te ver daar nu nader op in te gaan.

⁸ Verkooren 1910-1912, nr. 1247.

⁹ Ald. nr. 1435 (2 augustus 1357); 1653 (20 november 1357) aan deze oorkonde ook zijn zegel met drie molenijzers; 1698 (9 januari 1358); als ontvanger 1712 (23 maart 1358); 1747 (3 juni 1358)

¹⁰ GAHt, Clarissenklooster 12 (vidimus van 16 april 1598).

om een overeenkomst te sluiten met de heer van Gemen over het geld dat zij hem schuldig zou zijn.¹

Op 28 juli 1358 verklaarde Arnoud Rover, ridder, dat de ontvangers van de bede hem een vergoeding van 1200 oude schilden hadden betaald voor kosten en schaden die hij geleden had in de oorlog tegen Vlaanderen, in het bijzonder als gevangene. Zijn broer Jan zegelde voor hem de kwitantie. Het zegel is bewaard gebleven.²

Op 19 juni 1361 erkenden de hertog en hertogin aan Gerlach Rover, ridder, schuldig te zijn 3990 oude gouden schilden, die zij hem hadden toegekend uit de Bossche accijnzen. Ze droegen de magistraat van de stad op de opbrengst van de accijnzen jaarlijks uit te keren aan Gerlach, aan zijn broer Jan de Rover of aan toonder van de oorkonde, onmiddellijk na de betaling van de aan de heer van Parwijs – dus Dirk van Horn – verschuldigde sommen uit dezelfde inkomsten.³

Emond Dirksz. Rover komen we slechts twee keer tegen in oorkonden uit de entourage van de hertog en hertogin van Brabant, in de hierboven genoemde oorkonde van 17 mei 1355⁴ en in een Brusselse schepenoorkonde van 10 november 1356, waarin hij met tien anderen aan de graaf van Berg en Ravensberg of toonder van de oorkonde 10.000 oude schilden beloofde te betalen.⁵

Heel anders is het gesteld met **Gerlach** Dirksz. Rover, die al in mei 1356 (hoog)schout van 's-Hertogenbosch was.⁶ en dit bleef tot mei of juni 1361.⁷ Er is een flink aantal oorkonden betreffende zijn werkzaamheden als zodanig bewaard gebleven.⁸ Op 31 mei 1368 bekende hij Arnoud Berwout twee sommen geld schuldig te zijn; 165 die hij hem met als onderpand *d'Ouderambacht van den Busche* geleend had en 100 pond en 14 schellingen groten, die hij schuldig was gebleven bij het sluiten van de laatste rekening die Arnoud van zijn ambt als schepen van 's-Hertogenbosch had afgelegd.⁹ Hij beloofde die sommen op Pasen toekomend aan Arnoud te betalen. Jans broer Arnoud zegelde met hem.¹⁰ Op 24 oktober 1370 ten slotte gaf hij de hertog en de hertogin kwijting van alles wat zij hem tot op dat tijdstip schuldig waren. Aan die oorkonde hangt zijn zegel met de drie molenijzers, in het hart vergezeld van een penning of koek.¹¹

¹ Verkooren 1910-1912, nr. 1728. Op 1 juni 1358 verklaarde Jan heer van Gemen dat hij van Gerlach de Rover de 130 oude schilden had ontvangen die de hertogin hem met Pinksteren (20 mei) had beloofd (ald. nr. 1745).

² Verkooren 1910-1912, nr. 1806.

³ Ald. nr. 1913.

⁴ Verkooren 1910-1912, nr. 893.

⁵ Ald. nr. 940. Volgens gegevens op het internet was Emond getrouwd met Aleid van Vlokhoven; hieruit kwam een zoon Gerlach voort, die trouwde met Elizabeth Everdey.

⁶ Ald. nr. 912 (27 mei 1356). Op 2 juli van dat jaar werd hij opnieuw benoemd (ald. nr. 920).

⁷ Jacobs 1986, 238. Op 19 juni 1361 werd hij geen schout meer genoemd in een oorkonde, waarin de hertog en de hertogin erkenden hem geld schuldig te zijn (Verkooren 1910-1912, nr. 1913).

⁸ Zie Verkooren 1910-1912, nrs. 935 (20 oktober 1356), 1191 (4 mei 1357), 1335 (9 juli 1357); 1407 (24 juli 1357); 1494 (8 september 1357); 1534 (28 september 1357); 1636 (17 november 1357); 1677 (26 december 1357); 1728 (7 april 1358) samen met Dirk heer van Parwijs en Kranenburg en Gerlachs broer Jan; 1745 (1 juni 1358); 1802 (18 juli 1358); 1822 (20 december 1358); 1833 (29 januari 1359); 1837 (17 maart 1359) de heer van Herlaar wordt hier zijn *neve* genoemd; 1863 (28 juni 1360); 1864 (29 juni 1360). Zie bv. ook Van Lith-Droogleever Fortuijn 1997, 86 (1360).

⁹ Arnoud Berwout was schepen geweest in 1365/66 (Jacobs 1986, 259).

¹⁰ Verkooren 1910-1912, nr. 2577 (2 juni 1368).

¹¹ Ald. nr. 2779.

Gozewijn Kok van IJnen

Het geslacht Van den Bosch had vanouds bezittingen in *Hyer* (Waardenburg) en *Ynen* (Neer- en Opijnen). Aan laatstgenoemd bezit had een ridder Gozewijn Kok (*Coc, Coquus, Koc, Koch*) zijn naam verbonden. De familierelatie met Van den Bosch is niet duidelijk, evenmin als de relatie tussen verschillende personen die Kok worden genoemd. Al in 1238 was een Gozewijn Kok schepen van 's-Hertogenbosch.¹ Op 27 mei 1246 oorkondde Jan heer van Heusden dat Gozewijn Kok, burger van 's-Hertogenbosch, al zijn goederen in Geffen van hem in leen hield volgens Brabants recht. Op 22 juli 1272 legde de burger Gozewijn Kok voor schepenen van 's-Hertogenbosch een verklaring af over een deel van de tienden van Oss, die hij van de abdij van Echternach in leen hield.²

Een ridder Gozewijn Kok werd op 7 juli 1282 verzocht om een oorkonde uitgevaardigd door de heer van Herlaar en zijn oudste zoon mede te bezegelen.³ In 1293 was een Gozewijn Kok, ridder, scheidsman in een geschil tussen de commandeur van het Duitse Huis in Gemert en Filips wapendrager (armiger) van Gemert.⁴ Op 27 november 1295 werd een erfelijke pacht uit goederen in Belveren overgedragen ten overstaan van Gozewijn Kok, ridder, en zijn hoevenaars. Hij trad dus op als hofheer.⁵ Waarschijnlijk ging het hier om Belveren onder Berlicum en niet onder Haaren, zoals het *Oorkondenboek van Noord-Brabant* wil.

Al in zijn testament van 16 februari 1332 vermaakte heer Willem aan de Bossche minderbroeders een legaat van 10 pond voor het houden van de getijden voor de zielen van wijlen heer Gozewijn Kok, ridder, Willems vader Gerlach en hemzelf.⁶ In het testament uit 1335 werd de ziel van Willems vrouw Elizabet en zijn (voor)ouders daaraan toegevoegd.⁷ In de laatste aanvulling van 21 september 1344 was heer Jan Kok van IJnen, ridder, een van de vier gelegateerden afkomstig van Willems voorouders de Cnodingen. Jan moest 32 pond cijns betalen aan jonkvrouw Beel van Gemert en haar kinderen uit het achtste deel van alle goederen die heer Willem van de Cnodingen waren aangekomen. Zoals uit een schepenakte van 14 april 1400 blijkt, ging het hierbij om het achtste deel van de tiend van Hilvarenbeek, het achtste deel van de goederen aldaar, het achtste deel van het goed *ten Bygaerde* in Oisterwijk, het achtste deel van de goederen *op ghene Dunghen* en het achtste deel van de goederen uit het bezit van de Cnodingen waarvan Willems vrouw Elizabet het levenslang vruchtgebruik had gekregen.⁸ De goederen in Hilvarenbeek, het goed *ten Bygaerde* en waarschijnlijk ook het goed *op ghene Dunghen* behoorden al in 1304 tot het bezit van Gerlach van den Bosch.⁹

Beel van Gemert was gehuwd met de Bossche schepen Jan Eelgisz. (Eliasz.). Een zoon noemde zich Jan van Gemert en had op zijn beurt een zoon die Gerlach heette.¹⁰ Hieruit kan de familiebetrekking met Van den Bosch worden afgeleid. Ook

¹ Camps 1979, nr. 185. Ook in 1249 (ald. nr. 231), in 1274 (nr. 343) en 1276 (nr. 351).

² Ald. nr. 335.

³ Ald. nr. 374.

⁴ Nr. 492.

⁵ Ald. 528. Volgens Camps gaat het hier om Belveren onder Haaren en niet onder Berlicum of Oisterwijk. Ik ben niet overtuigd.

⁶ Berne III.A.IV.

⁷ GAHt, Clarissenklooster 1.

⁸ GAHt, R. 1182, f. 29-29v., blz. 61-62 nw. Zie verder ook R. 1203, f. 20v. (10 december 1432).

⁹ Camps 1979, nr. 660.

¹⁰ R1182, fol. 29-29v., blz. 61-62 nw.

had Jan Eelgisz. een zoon Emond van Gemert,¹ wat wijst op een familierelatie met de gebroeders Dirk en Emond Rover. Het feit dat Gerlach en Emond zich Van Gemert noemden, wijst op het belang van dit geslacht. De precieze relatie met heer Willem van den Bosch kon niet worden opgehelderd. Mogelijk bezat het echtpaar Jan Eelgisz. en Beel van Gemert een grote stenen huis ter plaatse van Hinthamerstraat 74 (later het huis Kloetinge genoemd).²

Jan van Tuil

Klaarblijkelijk genoemd naar Tuil bij Waardenburg en Neerijnen. Hij bewoonde in september 1344 een deel van het huis van heer Willem,³ bediende een altaar in de Bossche Sint-Jan en was investiet van de kerk van Wanssum bij Venray. Hij zal dus behoord hebben tot het slag priesters dat de inkomsten van een pastoraat opstreken en de parochiële taken voor een lager bedrag aan een ander uitbesteedden. Waardenburg en de familie Kok voeren een wapen met drie palen van vair. Ook de dertiende-eeuwse heer Gerlach die gehuwd was met Beatrijs⁴ zou een dergelijk wapen gevoerd hebben.⁵ Het legaat aan Jan van Tuil zou blijkens de aanvulling van het testament van 21 september 1344 na zijn dood vererven aan de kinderen van

Peter van Tuil en Hille van Megen

Hille werd in 1341 aangeduid als 'wijlen'. Ik heb geen nadere gegevens over dit echtpaar kunnen vinden, dus ook de familierelatie met Jan van Tuil niet. Mogelijk was Peter een broer van hem.

Personeel

Pro memorie vermeld ik hier tot slot nog dat Heer Willem van den Bosch in zijn testamenten ook zijn personeel ruim heeft bedacht. Hiervóór heb ik daarvan al een opsomming gegeven. Met name zijn dwerg *Antonoy*, verder Jan van Waderen die zijn paard en zijn havik erfde en zijn knechtje Lexus, dat een paard uit Rusland (?) voor hem haalde, trekken de aandacht. Van deze legatarissen heb ik echter geen nadere persoonlijke gegevens kunnen vinden.

¹ GAHt, Sint-Jan 55 (19 november 1355).

² De Bruijn 2002, 4.

³ Aldus de aanvulling van zijn testament van 21 september 1344.

⁴ Zie hiervóór.

⁵ Spierings 1977.

Bijlagen. Testamenten en codicillen van heer Willem van den Bosch

a. Testament van 16 februari 1332

Orig.: Heeswijk, Abdij Berne III.A.IV. De zegels met de staarten verloren.

In nomine Domini, amen.

Universis presentes litteras sive hoc publicum instrumentum visuris vel auditoris officialis curie Leodiensis salutem in Domino sempiternam cum notitia veritatis.

Noverit universitas vestra quod in presentia notarii publici infrascripti, commissarii nostri, ad hoc a nobis potestatem et mandatum speciale habentis per litteras commissionis curie nostre predicte, cui merito fidem in hiis et aliis maioribus adhibemus credulam, testiumque subscriptorum, vocatorum ad hoc et rogatorum, specialiter constitutus nobilis vir dominus Willelmus de Buscho, miles, nostre Leodiensis dyocesis, per Ihesu Christi gratiam mente et corpore sanus et incolumis, considerans diligenter, quoniam breves dies hominis sunt, mors quidem certa sed incerta hora mortis, et ne eum non opinatus casus mortis preveniret, ita quod absque suarum rerum dispositione decederet, ad felicem etiam memoriam salubriter duxit verbum per Ysaïam dictum: 'Dispone domui tue, quia morieris tu et non vives', testamentum suum seu ultimam suam voluntatem fecit, condidit seu ordinavit de rebus seu bonis suis omnibus in hunc modum:

In primis per presens suum testamentum seu ultimam suam voluntatem disponendo mandavit, iuris dictante regula, quod creditores sui debeant legatariis anteferri et quod debita sua omnia persolvantur, forefacta emendantur, iniuste acquisita seu detenta, modo quocumque si qua reperiri poterunt, restituantur per suos executores infrascriptos de bonis suis ab ipso testatore specialiter infra nominatis et in manus suorum executorum supportatis ad hoc, et etiam alia quedam inferius nichilominus legata et ordinata ab eodem faciendum et exequendum, et si eadem non sufficerent de bonis suis alibus quibuscumque promptioribus, legitima tamen probatione precedente super ipsis.

Que quidem bona supradicta pro bone memorie domini Gherlaci de Buscho, patris dicti testatoris, debitis solvendis, emendandis forefactis, iniuste acquisitis seu detentis restituendis ut supra et eo modo quo predicatur obligavit, consimili probatione premissa super ipsis et ea usque ad integram et condignam satisfactionem esse precepit obligata.

Item dedit seu reliquit dictus testator domine Elisabeth, uxori sue, dotes suas omnes et singulas eidem a dicta testatore prius assignatas, prout in litteris scabinorum de Buscoducis et dominorum villarum et bonorum eorundem super hoc confectis et ipsorum sigillis sigillatis plenius continetur.

Item legavit dictus testator dicte domine Elisabeth, uxori sue, dando eidem propter Deum in puram elemosinam quoad vitam suam omnia sua mobilia, Teutonice dicta haeflecgoet, que post dicti testatoris obitum invenientur seu reperientur in villis in quibus ipsa eius uxor dotata existit, videlicet primo in parochiis de Erpe, de Vechel, de Uden, de Osse et de Oerscot, sive fuerint in blado vel bladis seu segetibus quibuscumque, in campis existentibus vel extra, trituratis seu triturandis, cum ipsorum paleis et straminibus, in silvis, nemoribus seu lignis in dictis parochiis existentibus, Teutonice doefhoute nuncupatis. Et voluit ipse testator quod eisdem uti seu frui possit ad libitum suum ipsa ligna silvarum seu nemorum predictorum, cedendo seu carpentando et vendendo, dum tamen debitis temporibus seu competentibus ad ipsa ligna succidenda, illis videlicet quibus succiduntur ligna, non ut pereant sed ut in pristinum statum devenire valeant, crescere et salvari, et sic cum ipsis proficuum suum ad eius voluntatem faciendo, et in omnibus aliis lignis, videlicet quernis et fraxiniis, Teutonice eyken houte ende boeken houte, combustibilibus et ardenda ubilibet aptis. Et ut exinde omnia edificia, mansos, domos in dictis villis existentibus et allodia cum suis pertinentiis in suo statu conservare, et inibi alia, alios seu alias de novo edificare vel construere possit quamdiu vixerit, ordinavit et voluit dictus testator et expresse mandavit quod dicta bona mobilia, hic nominata et dicte domine Elisabeth legata, libera et salva permaneant ab omni obligatione seu omnibus obligationibus sub quacumque forma factis vel faciendis ab ipso testatore in isto testamento vel alibi supportandis in manus suorum executorum et obligandis generalitate seu clausulis quibuslibet ad exequendam presentem suam ultimam voluntatem. Sed ut dicta bona mobilia in dictis villis sine impetitione alicuius persone, nisi forsan, quod non credit, ipsa presens suum testamentum impedire voluerit seu contradicere ut domina et usufructuaria pacifice possideat et quiete, et, ut prescribitur, suam exinde faciat omnimodam voluntatem, salvis in omnibus et per omnia conditionibus que sequuntur, videlicet quod ipsa domina Elisabeth quamdiu vivet solvet de dictis bonis, sicut et heredes eius post ipsius mortem perpetuo solvent vel solvi faciet vel facient ab ipso legata testatore annis singulis que sequuntur:

in primis de annuo censu suo in Erpe presbiteris ecclesie ibidem in anniversario suo, parentum suorum et ipsius Elisabeth, uxoris sue, perpetuo similiter annis singulis faciendo decem solidos nigrorum Turonensium inter tunc presentes presbiteros in ecclesia equaliter dividendos; item curato dicte ec-

clesie de Erpe qui erit pro tempore decem solidos dicte monete, recipiendos annuatim de censu de Erpe predicto, pro quibus ipse curatus perpetuis temporibus omni feria secunda in principio misse in facie ecclesie orari faciet a populo pro animabus supradictis seu predictorum et post missam cum aspersorio ipsorum similiter sepulcra visitabit; item altari beate Katerine in dicta ecclesia de Erpe fundato XX solidos annuatim de censu predicto, capiendos et dandos cum consimilibus conditionibus appositis in litteris foundationis dicti altaris et aliter non solventur; item de annuo censu suo in Osse ecclesie ibidem X solidos nigros, pro quibus dicta ecclesia solvet annuatim candelas seu luminaria ad vigiliis et ad missam in eius anniversario necessaria sufficientia; item curato ecclesie de Osse pro anniversario parentum eius et domine Elisabeth predictorum perpetuo faciendo X solidos nigros, recipiendos annuatim de censu suo in Osse memorato; item decano et capitulo de Oerscot pro suo et suorum ut supra anniversario faciendo in perpetuo II modios siliginos, qui annuatim sibi debentur et solventur de decima in dicta parochia de Oerscot, qui fuerunt quondam Gerardi Henrici, civis in Busco, non autem absentes sed presentes anniversario predicto presbiteros equaliter partiendos; item eisdem decano et capitulo duas libras cere, que sibi debentur in eadem parochia de annuo censu pro candelis providendis in anniversario suo ad perpetuum ad vigiliis et ad missam illuminandum. Et quia dicta domina Elisabeth dicto notario stipulanti et recipienti se premissa facturam et soluturam, in signum obligationis a se facte sigillum suum publico huic instrumento est appensum.

Item dictus testator intuitu omnipotentis Dei et beate Marie virginis et pro suorum, eius parentum et domine Elisabeth, uxoris sue predictae, remedio peccatorum, per modum testamenti dedit et donavit seu legavit pure et libere in elemosinam perpetuam simpliciter et irrevocabiliter domum et aream suam in villa de Buscoducis cum virgultis, ortis, prout iacent infra muros dicte domus sue, et piscationem suam retro ipsam domum existentem seu contiguam, cum conditionibus, actionibus, iuribus et pertinentiis suis ibidem universis, ad construendum in eodem loco ad gloriam et honorem ipsius Dei claustrum unum sanctimonialium ordinis sancte Clare, in quo quidem claustrum cotidie ad minus perpetuis temporibus tres misse celebrabuntur a tribus sacerdotibus ydoneis ab ipsis sanctimonialibus cum necesse fuerit rite instituendis, videlicet una missa de die secundum exigentiam temporis, alia de sancta Maria et tertia pro defunctis et specialiter animabus memoratis, ad quod claustrum dotandum ad opus dicti futuri conventus dictus testator legando assignavit perpetuos redditus seu bona que sequuntur:

In primis legavit eisdem sanctimonialibus seu dedit molendinum suum, situm in Buscoducis in loco qui dicitur int Hintemmer ende; item pensionem annuam novem librarum nigrorum Turonensium que sibi debentur in loco dicto Op die langhe Donc, cum omni iure suo habito et habendo. Item legando assignavit, dans conventui futuri monasterii predicti omnia bona sua, hereditates suas, decimas suas in Hynen, tam in pratis quam aridis et humidis ibidem, cum omnibus iuribus, conditionibus, actionibus et pertinentiis suis habitis ibidem et habendis. Item legavit eisdem ut supra XIII iugera terre, sita in die Rijshoven. Item legavit eisdem unum campum dictum die Zeven vierendeel, iacentem in parochia de Nuweland, capientem circa XXIII^{of} iugera terre secundum estimationem communem. Item legavit ipsis omnia bona sua iacentia in parochia de Scinle, videlicet duo bona sua existantia in die Hautert cum omnibus pertinentiis suis et unum campum ibidem capientem LXXX bonaria terre. Item legavit ipsis omnia ligna sua, Teutonice loquendo allen elswas, sita in communitate parochie de Scinle in loco vulgalito dicto Yerde. Item legavit eisdem ut supra omnia bona sua in parochia de Berlechem sita, dicta vulgaliter te Water, cum omni iure ad dicta bona pertinente. Item legavit ipsis ibidem in Belveren omnia bona sua. Item legavit eis omnia bona sua in Overbeke, cum omni iure suo ad eadem pertinente, decima sua ibidem dumtaxat excepta. Item legavit eisdem ut supra pensionem suam annuam et omnem censum suum quos habet dictus testator in parochia de Berlechem. Item cum omnibus superius notatis legavit ut supra predicto claustrum futuro sanctimonialis ordinis predicti hereditatem suam dictam vulgaliter Engheland, excepto censu suo annuo molendini dicti testatoris ibidem. Item legavit dictus dominus Willelmus in puram elemosinam propter Deum ecclesie beate Marie in Berna, ordinis Premonstratensis, Traiectensis dyocesis, omnem suam decimam tam magnam quam minutam, iacentem in parochia de Berlechem, cum omnibus iuribus, actionibus et conditionibus pertinentibus ad eandem.

Item legavit dictus testator dicte ecclesie de Berna XXV libras nigrorum Turonensium, quas assignavit levandas, percipiendas et possidendas perpetue de quinquaginta libras, que sibi ut asseruit debentur annuatim de decimis in Vlimer in Carnisprivo persolvendas, pro quibus, videlicet decima in Berlechem, cum iuribus etcetera, et XXV libris nigrorum predictis quinquaginta librarum superius nominatarum conventus monasterii de Berna predicti post eius obitum anniversarium suum, parentum eius et domine Elisabeth, uxoris sue, predictorum, et perpetuis temporibus omni mense commemorationem suam, per vigiliis, commendationem ut moris est et missam pro defunctis omni die per unum de canonicis suis in dicta ecclesia de Berna celebrandam, facient fideliter observari. Item legavit domicelle lutte de Saffenbergh pro se et suis heredibus post eam alias XXV libras nigro-

rum Turonensium quinquaginta librarum predictarum eidem testatori de dictis decimis in Vlîmen termino prescripto annis singulis debitarum. Item legavit eidem domicelle lutte tertiam partem pascuarum suarum de Herpt perpetuo ab ipsa possidendam.

Item legavit Iohanni dicto den Jonghen de Herpt unum pratum situm in parochia de Bardwîjc, prout iacet, vulgaliter Kivitsbeemd nuncupatum, tali conditione quod dictus Iohannes Iuvenis solvet annis singulis perpetuo III libras nigrorum de prato supradicto, de quibus III libris per modum testamenti dari iussit ecclesie de Hoesden XX solidos, pro quibus dicta ecclesia solvet annuatim sufficienter candelas cereas in eius anniversario, tam ad vigiliis quam ad missam; item curato dicte ecclesie de Hoesden XX solidos pro tricesimo et anniversario suo perpetim faciendo et omni die lune faciet orari a populo pro sua, parentum eius et dicte domine Elisabeth animabus ante missam, et post missam cum aspersorio ipsorum sepulcra visitabit. Item tertiam libram ordinavit dari debere presbiteris qui presentialiter suo anniversario, parentum etcetera similiter annis singulis faciendo intererunt equaliter dividendam. Et voluit dictus testator quod ipsa die anniversarii sui predicti dicte iii libre solverentur.

Item legavit sancto Spiritui de Busco XIII libras nigrorum annui et perpetui redditus, quarum recipiuntur IX vel X, si tot fuerint, super molendinum dicti testatoris in loco qui dicitur Engheland, et alie III libre recipiuntur de sex libris que debentur annuatim de bonis in Ballenbroec que sunt Walteri de Bladel. De quibus XIII libris predictis quinque libre expendantur annuatim pro panibus emendis et pauperibus in eius anniversario pro anima sua distribuendis. Et quod superest expendatur eodem die pro sotularibus et pannis item pauperibus ut supra dandis.

Item asseruit dictus testator quod bone memorie dominus Gherlacus de Busco, pater eius, tempore dum vivebat legaverat presbiteris sancti Iohannis de Busco seu assignando dederat V libras nigrorum. Quibus V libris presens testator legando addidit adhuc V libras nigrorum, percipiendas annuatim in festo sancti Martini hyemalis de annuo censu suo in Busco, qui sibi solvitur dicto termino.

Et voluit ipse testator quod pro dictis X libris ipsi sacerdotes faciant de cetero similiter tricesimum et anniversarium suum et parentum etcetera.

Item assignavit domino Iohanni de Tuul ad altare suum V libras, recipiendas perpetuo de dicto censu in Busco termino antedicto.

Item assignavit capellano altaris beate Marie Magdalene in dicta ecclesia sancti Iohannis de dicto suo censu in Busco prescripto termino XX solidos annuatim levandos, quos pater suus legavit ibidem.

Item legavit fratribus minoribus in Buscho pro animabus quondam domini Goeswini dicti Koc et quondam domini Gherlaci, patris eius, et sua, pro ipsorum tricesimo et anniversario faciendo perpetuo X libras annuatim, percipiendas et levandas, videlicet VII libras de bonis suis in Berkel, que fuerunt et sunt Walteri de Bladel, et reliquas III libras de sex libris que sibi annuatim debentur de bonis suis in Ballenbroec, que sunt eiusdem Walteri.

Item legavit fratribus predicatoribus de Busco pro tricesimo et anniversario suo faciendo annis singulis viii libras, quarum recipient XLIIII solidos super domum ubi moratur Theodericus Apothecarius in Busco et quinque libras et X solidos recipiuntur de dicto annuo censu in Busco in festo Martini.

Item legavit iiiii libras et X solidos super bonis suis Op der Donc, de quibus dari assignavit annuatim fratribus ordinis sancti Willelmi de Porta Celi iuxta Buscumducis XX solidos pro anniversario suo faciendo.

Et legavit presbiteris beghinarum de Busco X solidos, presbiteris qui anniversario suo presentes erunt equaliter dividendos.

Item pauperibus beghinabus de Buscho in infirmatorio iacentibus XXX solidos in anniversario suo perpetuo recipiendos.

Item legavit hospitali in Buscho XXV solidos annuatim, tali conditione quod dicta pecunia totaliter expendatur omni anno in die anniversario pro pauperibus qui tunc ibi iacebunt in esu vel potu, prout melius indigebunt misericorditer recreandis et non aliter expendatur.

Item legavit presbitero beghardorum de Busco quinque solidos pro anniversario suo etcetera perpetuo faciendo.

Item legavit presbiteris de Oesterwîjc qui anniversario suo presentes intererunt XX solidos annuatim, recipiendos de censu suo in Haren equaliter dividendos.

Item legavit decem et septem solidos, recipiendos de dicto censu in Haren, de quibus habebit ecclesia de Haren VII solidos, et de ipsis providebit perpetuo annuatim in anniversario suo sufficienter de luminariibus cereis. Et reliquos decem solidos legavit presbitero ibidem pro anniversario suo faciendo.

Item legavit ecclesie de Ghestele pro candelis cereis in anniversario suo providendis I modium siliginis, qui sibi detur ibidem. Item legavit presbitero de Ghestele annuatim pro anniversario suo faciendo XX solidos, solvendos et levandos de bonis suis ibidem.

Item asseruit dictus testator quod capitulum de Beke debet eidem annuatim IIIII loepen siliginis, quos legavit presbiteris presentibus anniversario suo perpetim ab ipsis faciendo equaliter dividendos; item eisdem sub eadem conditione suum censum qui annuatim debetur in Beke, valentem circa XXIIII

grossos.

Item legavit canonicis in Postela commorantibus pro anniversario suo, parentum suorum et domine Elisabeth, uxoris sue, faciendo perpetuo similiter quinque libras nigrorum ad pitantiam suam augmentandum; item conventui de Binderen III libras ad pitantiam annuatim; item conventui de Hoedonc XL solidos ad pitantiam annuatim sub conditione predicta, de quibus redditibus executores sui dictis canonicis et conventibus locorum predictorum providebunt.

Item legavit domicelle Aleydi van der Heyden II modios siliginis et II modios brasii ad vitam suam annuatim ad mensuram de Busco.

Item legavit Goeskino famulo suo, dicto Cort Goeskin, annuatim ad vitam suam unum modium siliginis et unum modium brasii ad mensuram predictam.

Item legavit Henrico dicto Pric famulo suo annuatim ad vitam suam I modium siliginis et I modium brasii ad dictam mensuram de Busco.

Item legavit Gerardo dicto Mostard I modium siliginis annuatim ad vitam ad mensuram de Buscho predictam.

Item legavit Iohanni de Berlechem, servo suo, annuatim ad vitam suam I modium siliginis ad mensuram antedictam.

Item legavit Lisen de Cromfort ancille sue annuatim I modium siliginis quoad vixerit ad mensuram de Busco memoratam.

Item legavit Iohanni de Waderen equum et nisum suum, alias vulgariter havic, et duas libras grossorum in paratis.

Item ordinavit dictus testator quod exequie sue fient communiter de promptioribus bonis suis quibuscumque, tam mobilibus quam immobilibus, exceptis bonis tam mobilibus quam immobilibus domine Elisabeth, uxoris sue, per modum testamenti vel per quemcumque alium modum prius nominatis assignatis eidem.

Item asseruit dictus testator se habere annuatim in parochiis de Hier et de Tuul, Traiectensis dyocesis, centum libras annuatim, de quibus legavit Iacobo dicto Coptijt, famulo suo, pro diversis laboribus pro ipso factis pluries, et servitiis quam plurimis eidem fideliter impensis et adhuc impendendis viginti libras annuatim.

Item legavit domino Iohanni Pape, Dei patientia abbati in Berna, de centum libris annuis predictis pro anima sua XX libras in paratis.

Item legavit de dictis centum libris annuis fratri Iohanni dicto Moytken, ghardiano fratrum minorum in Busco, videlicet suo confessori, decem libras in paratis.

Idem dictus testator hanc suam ultimam voluntatem asseruit esse velle quam valere voluit iure testamenti. Quod si iure testamenti non valet, valeat saltem iure codicillorum vel cuiuscumque alterius ultime voluntatis.

Item voluit et ordinavit quod executores sui nemini computum reddere nec plura solvere quam de suis bonis poterunt recipere, per aliquem vel aliquos cogi valeant quovis iure contrario non obstante.

Item voluit et ordinavit quod si aliquis vel aliqui heredum suorum seu legatariorum dicto suo testamento se opposuerit, ab omni iure quod sibi competit iure hereditario seu legatario cadat ipso facto.

Item voluit et ordinavit ut si aliquis vel aliqui, quod absit, dicto suo testamento se opponerent, ex quo lites orirentur, infrascripti sui executores dictas lites de bonis dicti testamenti defendent.

Si tamen bona inferius nominata ad exequendam suam voluntatem ultimam presentem non sufficient et dictum testamentum secundum quantitatem expensarum in litibus factarum possent proportionabiliter defalcare; item quod si aliquis dominorum terre, prelatorum et aliorum iudicum quorumcumque dicto testamento suo se aliquo modo opponerent, quod absit, ipse testator unum executorum suorum infrascriptorum, videlicet dominum Willelmum de Horne et de Altena, dominum militem, in omnibus bonis suis et rebus legatis seu assignatis locis et personis predictis, et hiis modis quibus legantur nominatis seu nominandis, occasione quorum seu quarum fieret huiusmodi oppositio, iure adoptionis sibi adoptavit in liberum et heredum, eundem ex nunc prout et tunc in dicta bona sua seu rem suam, procuratorem tamquam in rem propriam et dominum constituit singularem, dans eidem liberam potestatem et mandatum speciale omnia bona huiusmodi et res suas vendendi, distrahendi et alienandi prout eidem domino Willelmo videbitur expedire.

Et reservavit sibi dictus testator potestatem addendi huic testamento, minuendi, specificandi, interpretandi, mutandi et declarandi in quolibet premissorum.

Ordinavitque dictus testator quod quidquid sub sigillo suo seu etiam sigillo seu sigillis alterius et aliarum personarum authenticarum, unius vel plurium, aliter de premissis per ipsum fuerit ordinatum, dispositum, declaratum, additum, diminutum seu substractum vel mutatum, sive fuerit presenti suo testamento seu sue ultime voluntatis transfixum vel non transfixum, quod hoc valeat ac si presenti suo testamento seu ultime sue voluntati esset insertum.

Item voluit et ordinavit quod si dicto testamento et singulis partibus eiusdem integraliter assignatis et

persolutis aliquid de bonis dicti testatoris nominatis vel nominandis inferius supercreverit, hoc dicti executores distribuant pro salute anime dicti testatoris, nec heredes quidquam iuris sibi vindicent in eodem.

Et ad hec omnia et singula fideliter exequenda esse voluit commissarios suos seu huiusmodi testamenti sui executores: reverendum in Christo patrem ac dominum Iohannem dictum Pape, Dei patientia abbatem in Berna predictum, dictumque nobilem virum et potentem dominum Willelmum de Horne et de Altena, dominum militem, et Iacobum Coptijt, civem de Buscoducis, et quemlibet eorum in solidum. In quorum executorum suorum predictorum manus posuit seu supportavit specialiter bona que sequuntur: in primis de dictis centum libris annui redditus in parochia de Hier et de Tuul predictis, quod ultra illa que de ipsis legavit supercresceret, et bona sua in parochia de Haren que vulgariter Endhoven nuncupantur; et in parochia de Oesterwyc bona sua valentia annuatim XV modios siliginis, cum omni iure ad illa pertinente; et in eadem parochia bona sua in Kerrehoven, valentia VIII modios siliginis, cum omni iure ad illa pertinente; item op den Udenhout bona sua dicta Berschot; item bona sua in Berkel, cum omni iure suo, dans et concedens dictus testator dictis suis executoribus presentis sui testamenti coniunctim et divisim plenam potestatem et mandatum speciale ad dicta sua et patris sui quondam debita, forefacta etcetera legata, assignata et assignanda, de consilio dicti fratris Iohannis Moytken solvenda, exequenda bona seu annuos redditus locis et personis nominatis assignandos comparandum seu emendum et exequendum et faciendum prout superius est expressum, omnia hec bona sua prescripta et in ipsorum manus supportata vendendi, alienandi et ordinandi ad eorum voluntatem, et etiam litibus resistendum. Que si non sufficiant una cum ipsis bonis bona sua omnia mobilia et immobilia, ad omnia premissa et singula facienda, prout in isto testamento plenius sunt expressa, personaliter obligavit.

Item dicti executores et frater Iohannes Moytken predictus ut conciliator ad preces dicti testatoris huic publico instrumento sigillis ipsius testatoris et domine Elisabeth, uxoris sue, que se ad faciendum et solvendum ut prescribitur obligavit, sigillato, in premissorum omnium testimonium veritatis sigilla sua decreverunt apponenda.

In cuius rei testimonium ad reportationem dicti notarii publici nostri commissarii in premissis, cui in hiis et maioribus ut dictum est fidem indubiam adhibemus, hoc publicum instrumentum signo suo signari et seipsum una cum testibus subscribi mandavimus, sigillis dictorum testatoris, domine Elisabeth, uxoris sue, et executorum suorum fratrisque Iohannis Moytken consiliatoris in hiis predictorum sigillatum.

Et sigillum nobilis sedis Leodiensis presentibus litteris duximus apponendum, testamentum predictum seu ultimam voluntatem auctoritate nostra ordinaria laudantes, quantum in nobis est, confirmantes et approbantes.

Acta sunt hec anno a nativitate Domini M^o CCC^o tricesimo secundo, indictione quintadecima, mensis februarii die sextadecima, hora vespere, in camera veteris aule castri Huesdensis in parochia de Oudehuesden, Leodiensis dyocesis, ad pedes strati dictorum testatoris et domine Elisabeth, uxoris sue, ante fenestram camere predicte, presentibus dicto reverendo patre domino Iohanne abbate de Berna, coexecutore et onus dicte executionis una cum prefato Iacobo dicto Coptijt in se recipientibus, dicta domina Elisabeth, uxore dicti testatoris, venerabilisque viris ac honestis dominis Henrico de Boecstel, fratre dicte domine Elisabeth, canonico sanctorum Gereonis Coloniensis et Servatii Traiectensis ecclesiarum, fratre Theoderico dicto Splittaff, preposito de Berna, presbitero, magistro Brusteno, curato ecclesie de Huesden, Enghelberto dicti testatoris capellano, Nicholao Thome et Roberto Philippi, civibus in Huesden et scabinis, testibus ydoniis, vocatis ad premissa specialiter et rogatis.

(signum) Et ego Robertus de Dordraco, canonicus ecclesie de Berna, Traiectensis dyocesis, Premonstratensis ordinis, presbiter, sacra imperiali auctoritate notarius, una cum testibus prenotatis, premissis omnibus et singulis presens interfui, ea vidi et audivi et in hanc publicam formam redegi meipsumque hic propria manu subscripsi et hoc publicum instrumentum signo meo solito signavi rogatus in testimonium et munimen premissorum.

b. Testament van 28 augustus 1335

Afschr.: 's-Hertogenbosch, Gemeentearchief, Clarissenklooster 1. Opgenomen in een notarieel instrument van 29 september 1344.

In nomine Domini, amen.

Quoniam unigenitus Dei filius, triumphum de dyabolo peragens, suum in exemplum christiane professionis edidit testamentum, Deo patri spiritum, discipuloque matrem, latroni paradysum et crucifixoribus corpus tradendo, statuit sacrosancta mater ecclesia quemlibet christiane professionis suum condere testamentum, ut Christo tamquam membrum capiti pari conformique ordinatione incorporaretur, noverint igitur universi et singuli per hoc presens publicum instrumentum quod in mei notarii publici et testium subscriptorum vocatorum ad hoc specialiter et rogatorum presentia personaliter constitutus honestus vir et discretus dominus Willelmus de Busco, dominus de Erpe, miles, sane mentis sui compos et bone discretionis existens, pia devotione premissis salubriter accendens ad honorem Dei omnipotentis et gloriose virginis Marie matris eius et ob salutem anime sue suorumque parentum et domine Elizabet, sue conthoralis dilecte, suum in modo qui sequitur condidit et ordinavit testamentum. In primis enim dominus Willelmus, testator predictus, asseruit se in presentia Robberti de Dordrac, notarii publici, et quo adhuc venerabili viri domini officialis Leodiensis, commissarii per specialem commissionem deputati, suum testamentum fecisse et ordinasse modo et forma, quodquidem testamentum predictum dominum officialem extitit rite confirmatum, prout in instrumento publico, vidi una cum infrascriptis testibus legitime contineri, dictus testator vero dictum testamentum in toto eius tenore et in qualibet sui parte exnunc sicut extunc et extunc sicut exnunc valere voluit et precepit nisi in quantum illi testamento per presens testamentum extitit additum, substructum, mutatum, declaratum seu interpretatum;

item cum dictante iuris regula creditores debeant legatariis anteferri voluit et ex certa scientia ordinavit quod debita sua omnia et dilecti patris sui, domini Gherlaci quondam, per suos executores seu manufideles infrascriptos persolvantur, forefacta emendantur et iniuste acquisita seu illicite detenta restituantur de bonis suis iam subscriptis, nisi in quantum huiusmodi bona in subsequenti legando obligabit,

videlicet de annuo et perpetuo reddito centum librarum, quem dictus testator in Hyer et in Ynen dicit se habere, de bonis suis in parochia de Haren sitis, que Teutonice Endoven nuncupantur, de bonis suis in Oesterwyc sitis ad valorem quindecim modiorum siliginis estimatis, in parochia videlicet de Oesterwyc sitis, de bonis suis dictis Berscot op Udenhout situatis, de bonis suis in Cerehoven in dicta parochia de Oesterwyc situatis et ad valorem octo modiorum siliginis annuatim estimatis et de toto iure dicto testatore ad dicta bona competente, et de bonis suis in Berkel sitis cum tuto iure sibi ad eadem bona competente, dans et concedens infrascriptis suis executoribus seu manufidelibus coniunctim et divisim et cuilibet eorum insolidum plenam et liberam potestatem ac mandatum speciale dicta bona sua omnia et singula, nisi in quantum ea in subsequenti legando ut est dictum obligabit, vendendi, alienandi, obligandi et cum eisdem bonis seu cum precio eorundem bonorum debita dicti testatoris sui que patris, domini Gherlaci predicti, solvendi, forefacta emendandi et iniuste acquisita seu detenta restituendi, legitimis tamen probationibus precedentibus super ipsis ac litibus ratione dicti testamenti oriendis restituendi, que si non sufficerent omnia alia bona sua mobilia et immobilia pro predictis adimplendi fideliter obligavit.

Item dictus dominus testator Willelmus dedit seu reliquit domine Elizabet, conthorali sue legitime, dotes suas omnes et singulas, sibi a dicto domino Wilhelmo assignatas, prout in litteris scabinorum de Buscoducis et dominorum villarum et bonorum eorundem super hoc confectis et ipsorum sigillis sigillatas plenius continetur.

Item legavit dicte domine Elizabet, sue conthorali dilecte, et sibi dedit in veram et puram elemosinam propter Deum omnia et singula bona sua mobilia seu parata, Teutonice alhaeflegoet nominata, que post obitum dicti testatoris invenientur in villis in quibus dotata extitit, videlicet in parochiis de Erpe, de Vechghel, de Uden, de Os et de Oerscot, ut ipsa domina Elizabet de, ex et cum huiusmodi bonis mobilibus seu paratis, que dictus testator domine Elizabet predicte remanere voluit et precepit integraliter salva, libera et quita ab omni onere debitorum suam omnimodam tamquam de bonis suis propriis faciat voluntatem, ea vendendo, alienando, permutando vel aliter disponendo sibi complacebit, sive fuerint in bladis sive segetibus, in campis vel extra existentibus, tritatis seu triturandis, cum ipsorum paleis et straminibus, in silvis, nemoribus seu lignis in dictis parochiis existentibus Teutonice doefhout nominatis.

Et voluit ipse testator quod ipsa domina Elizabet eisdem uti possit ad libitum suum ipsa ligna silvarum seu nemorum predictorum, succidendo et vendendo, dum tamen debitis temporibus succiduntur quibus huiusmodi ligna succidi solent, cum ipsis suam omnimodam voluntatem faciendo, et in omnibus

aliis lignis quernis seu faginis, Teutonice elchenhout¹ en bukenhout nominato, combustibilibus et ardens ubilibet aptis. Et ut exinde omnia edificia, mansos et domos in dictis villis existentibus et allodia cum suis pertinentibus in suo statu conservare et inibi alia, alios seu alias de novo edificare et construere possit et ordinavit, hoc tamen adiecto quod dicta domina Elizabet de dictis suis bonis dotalibus quamdiu ipsa vixerit solvet que sequitur et que heredes dicti testatoris post mortem dicte domine Elizabet de eisdem bonisolvere tenebuntur.

In primis dictus testator ex bonis suis in Erpe dari voluit et precepit ad fabricam ecclesie de Erpe unam libram annuatim, grosso Turonensi domini regis Francie antiquo bono et legali pro sedecim denariis in hiis et in subsequentibus ubilibet computando aut alterius pagamenti consimilis reputato in valore; item ex dictis suis bonis in Erpe investito in Erpe et presbiteris ibidem legavit annum et perpetuum redditum viginti solidorum pro suo parentumque suorum et domine Elizabet predicte anniversario et mensiversario ab eis perpetue faciendo inter eos equaliter dividendum; item custodi in Erpe qui pro tempore fuerit duos solidos quolibet anno ex dictis bonis in Erpe recipiendos.

Item legavit curato ecclesie de Os qui pro tempore fuerit decem solidos annuatim ex censu suo in Os, recipiendos pro suo, suorumque parentum et dicte domine Elizabet anniversario faciendo; item ecclesie de Os decem solidos annuatim ex dicto censu suo in Os, pro quibus eadem ecclesia anniversarios predictorum in missis et vigiliis perpetue illuminabit.

Item dictus testator legavit decano et capitulo in Oerscot duos modios siliginis perpetue pactionis, qui quondam fuerunt Gerardi Henrici lapicide, oppidani in Buscoducis, recipiendos ex decima in Oerscot pro suo, suorum parentum et dicte domine Elizabet anniversario ab eis perpetue faciendo, inter tunc presentes equaliter dividendos; item eisdem decano et capitulo duas libras cere que sibi testatori predicto in Oerscot annuatim persolvuntur, cum quibus anniversarios predictorum in eorum ecclesia debite illuminabunt in vigiliis et in missa predicta annuatim ex bonis dotalibus dicte domine Elizabet perpetue persolventur cum moderamine tamen infrascripta.

Item dictus testator legavit dicte domine Elizabet omne argentum suum, fabricatum et non fabricatum, deauratum et non auratum, sive in cyphis, crucibulis, cocleariis, anulis, monilibus seu rebus aliis quibuscumque consistat, et generaliter omnia utensilia domus sue, lignea, lanea, linea, cuprea, erea, stagnea, ferrea, plumbea et de coreo facta, et clenodia quecumque, nisi in quantum de eis in subsequentibus aliqua legavit personis certis, volens quod ipsa domina Elizabet predicta clastro sanctimonialium sancte Clare, de quo in subsequentibus tractabitur, faciat fieri duos calices dominio officio deputandi, de quibus cum clenodiis heredes dicti testatoris tres lapides preciosos, sibi per suos predecessores ut dicebat relictos, retinebunt.

Item legavit sibi domine Elizabet predicte suum medium molendinum venti in Vechghel situatum.

Item dictus testator intuitu omnipotentis Dei et gloriose virginis Marie matris eius et pro remedio ac salute anime sue, suorum parentum et dicte domine Elizabet per modum testamenti dedit et contulit pure libere in elemosinam perpetuam simpliciter et irrevocabiliter domum suam et aream totam in oppido de Buscoducis sitam, cum virgultis, ortis, pomeriis et edificiis quibuscumque, sicut iacent infra muros suos et piscationem suam iuxta dictam domum suam et aream, cum condicionibus, actionibus, iuribus et pertinentiis suis universis, ad construendum in eodem loco ad gloriam Dei et gloriosissime matris eius virginis Marie unum clastrum sanctimonialium ordinis sancte Clare, in quo quidem cotidie ad minus perpetuis temporibus tres misse celebrabuntur a tribus sacerdotibus ydoneis, ab ipsis sanctimonialibus cum necesse fuit rite instituendis, una videlicet missa de tempore sive de die, alia de beata Virgine et tertia pro defunctis et specialiter pro anima dicti testatoris, suorum parentum et dicte domine Elizabet.

Ad quodquidem clastrum dotandum et ad opus dicti futuri conventus dictus testator legavit perpetuos redditus infrascriptos et bona que sequuntur. In primis legavit eisdem sanctimonialibus futuris molendinum suum situm in Buscoducis ad finem vici Hyntamensis; item annum pensionem novem librarum que sibi debetur op die Langhedonc cum omni iure suo ad hanc habito et habendo;

item omnia bona sua, decimas suas, hereditates suas et alia quecumque que in Hynen in pratis, in humidis, aridis et aliis rebus quibuscumque dinoscitur optinere, cum omnibus suis iuribus et pertinentiis ibidem, habitis et habendis; item quatuordecim iugera terre sita in die Rijshoven;

item unum campum dictum die Zovenvierdel in parochia de Nuwelant situatum, capiendum circa viginti quatuor iugera terre secundum estimationem communem; item bona sua omnia in die Hautert, videlicet duo bona sua in parochia de Scindel cum universis suis pertinentiis et unum campum ibidem, capientem octuaginta bonaria terre; item omnia ligna sua elswas dicta, sita in communitate parochie de Scindel in loco Yerde dicto; item omnia bona sua in parochia de Berlikem ten Water dicta cum omni iure sibi ad dicta bona pertinente; item omnia bona sua ibidem Overbeke dicta cum omni iure sibi ad eadem pertinente, decima sua dumtaxat excepta, hoc addito quod Iohannes dictus de Beke et Margrita eius uxor et alter eorundem diutius vivens usumfructum sue vitalis possessionis in dictis bonis de Overbeke optinebunt et optinebit.

Item legavit sanctimonialibus dictis futuris omnia bona sua in Belveren; item annuam suam pensionem et omnem censum suum, quos dictus testator in Berlikem optinet; item hereditatem suam dictam Englant, excepto annuo censu suo molendini sui ibidem siti.

Item legavit ecclesie beate Marie in Berna ordinis Premonstratensis, Traiectensis dyocesis, omnem suam decimam, tam magnam quam minutam, in parochia de Berlikem situatam; item dicte ecclesie de Berna annuum et perpetuum redditum vigintiquinque librarum, recipiendum et levandum de annuo et perpetuo reddito quinquaginta librarum, que dictus testator se habere dicebat ad et supra decima de Vlymen et in carnisprivio persolvendum pro anniversario et mensiversario dicti testatoris, suorum parentum et domine Elizabet predicte a dicto conventu de Berna et pro una missa pro defunctis per unum de canonicis dicti conventus de Berna omni et qualibet die perpetuis temporibus pro salute animarum dicte domine Elizabet dictique testatoris et suorum parentum facienda et celebranda; item domicelle lutte de Zaffenberch annuum et perpetuum redditum vigintiquinque librarum, recipiendum et levandum anno quolibet in carnisprivio de dicto annuo et perpetuo reddito quinquaginta librarum de dictis decimis in Vlymen recipiendum; item dicte domicelle lutte totam tertiam partem dicto testatori in prato dicto Herpgheweyde competente, hac conditione media, si dicta lotta moriatur ante vel post prole legitimo de ea non remanente, quod tunc dictus perpetuus redditus vigintiquinque librarum cum dicta tertia parte dicti prati ad sorores et fratres dicte domicelle lutte devolvatur.

Item legavit liberis Iohannis dicti longhen de Herpe unum pratum suum in parochia de Baerdwijc situm, prout iacet, Kyevits beemde nuncupatum, hac conditione media quod dicti liberi dicti Iohannis solvent annis singulis perpetue tres libras de prato supradicto, de quibus tribus libris dictus testator dari voluit ecclesie de Huesden viginti solidos annuatim, ut ipsa ecclesia predicta de candelis cereis tam ad vigiliis quam ad missas animarum in eius anniversario, suorum parentum et dicte domine Elizabet ministrabit et providebit; item curato dicte ecclesie de Huesden viginti solidos annuatim pro anniversario et tricenario dicti testatoris, suorum parentum et dicte domine Elizabet, ab eo perpetue faciendis, et ut idem curatus qui pro tempore fuerit^b omni secunda feria ante missam orari faciat a populo pro animabus ipsorum et post missam ipsorum sepulcra cum aspersione visitabit. Item tertiam libram dari voluit presbiteris quibuscumque qui in anniversario dicti testatoris, suorum parentum et dicte domine Elizabet presentes interfuerunt equaliter dividendam. Et voluit hic dictus testator quod dicte tres libre ipsa die anniversarii sui sine procuracione aliqua perpetue persolvantur.

Item legavit mense sancti Spiritus in Buscoducis annuum et perpetuum redditum novem vel decem librarum, secundum quod dictum redditum ad et supra molendinum dictum Englant optinebit; item dicte mense tres libras perpetui redditus, recipiendas de sex libris que dicto testatori in bonis de Ballenbroec Wolteri de Bladel debentur annuatim, de quibus tredecim libris predictis quinque libre expendentur annuatim pro panibus emendis et pauperibus in anniversario dicti testatoris pro anima sua, suorum parentum et dicte domine Elizabet distribuendis. Id quod superest exponetur pro sotularibus et pannis ut supra dandis.

Idem dictus testator ultra perpetuum redditum quinque librarum discretis viris dominis investito et cappellanis perpetuatis in ecclesia beati Iohannis ewangeliste in Buscoducis, per dominum Gheerlacum, quondam dicti testatoris patrem, legatum, legavit eisdem investito et cappellanis similiter perpetuum redditum quinque librarum, quas decem libras dictus testator quolibet anno recipi voluit ex suis censibus qui sibi in die beati Martini hyemalis in Buscoducis persolvantur pro anniversario et mensiversario sui, parentum suorum et dicte domine Elizabet a dictis investito et cappellanis temporibus ad hoc aptis sub consueto solempnitate faciendis.

Item dictus testator perpetuum redditum quinque librarum altari domini Iohannis de Tula, datum nomine dotis dicti altaris, siti in dicta ecclesia beati Iohannis, meliori modo assignavit recipiendum esse ex dictis suis censibus qui sibi in Buscoducis dicto termino persolvuntur; item perpetuum redditum viginti solidorum, quem pater dicti testatoris altari beate Marie Magdalene in dicta ecclesia beati Iohannis legaverat, assignavit recipiendum esse ex dictis suis censibus in Buscoducis termino antedicto.

Item legavit fratribus minoribus in Buscoducis annuum et perpetuum redditum septem librarum, recipiendum de bonis suis sitis in Berkel, que fuerunt Wolteri de Bladel;

item eisdem fratribus perpetuum redditum trium librarum, recipiendum de sex libris que sibi annuatim solvuntur de bonis quondam Wolteri de Bladel, pro anniversario et mensiversario dicti testatoris, domini Goeswini dicti Coc et domini Gherlaci, dicti testatoris patris, aliorumque suorum parentum et dicte domine Elizabet a dictis fratribus perpetue faciendis; item fratris predicatoribus in Buscoducis annuum et perpetuum redditum quadragintaquatuor solidorum recipiendorum ad et supra domum et aream sitam in Buscoducis iuxta portam Captivorum in cono Fori, in qua Theodericus apothecarius morari consuevit; item eisdem fratribus predicatoribus annuum et perpetuum redditum quinque librarum et decem solidorum, recipiendum de annuo censu quem dictus testator in Buscoducis noscitur optinere pro anniversario et mensiversario dicti testatoris, parentum suorum et dicte domine Elizabet

a dictis fratribus faciendis; item fratribus de Portaceli prope Buscumducis ordinis sancti Willelmi viginti solidos annuatim recipiendos de bonis dicti testatoris, sitis Optendonc, pro suo, suorum parentum et dicte domine Elizabet (anniversario) perpetue faciendos; item presbiteris in ecclesia beghinarum in Buscoducis in anniversario dicti testatoris presentibus decem solidos de dictis suis bonis Optendonc recipiendos pro anniversario predictorum faciendos, inter eos equaliter dividendos; item pauperibus beginabus in infirmatorio curie beghinarum maioris in Buscoducis triginta solidos de suis bonis Optendonc hereditarie recipiendos; item presbitero fratrum tertii ordinis sancti Francisci in Buscoducis quinque solidos recipiendos de bonis Opderdonc predictis pro anniversario predictorum perpetue faciendos; item pauperibus in hospitali in Buscoducis in die anniversarii dicti testatoris decumbentibus pro tempore viginti quinque solidos annuatim de dictis suis bonis Opderdonc recipiendos, quibus dictos pauperes dicto die sui anniversarii in esu et potu refici voluit, prout melius indigebunt et dicta pecunia non aliter convertetur; item presbiteris qui anniversario suo in Oesterwyc presentes intererunt viginti solidos annuatim recipiendos de censu suo in Haren, inter eos equaliter dividendos; item ecclesie de Haren septem solidos recipiendos de dicto censu suo in Haren, pro quibus anniversario predictorum in dicta ecclesia de Haren cum candelis cereis debite illuminabit; item presbitero de Haren qui pro tempore fuerit decem solidos annuatim ex dicto censu suo in Haren recipiendos pro anniversario predictorum faciendos.

Item legavit ecclesie de Ghestel unum modium siliginis qui sibi debetur ibidem, pro quibus de candelis cereis in anniversario dicti testatoris dicta ecclesia ibidem providebit; item presbitero de Ghestel qui pro tempore fuerit viginti solidos annuatim recipiendos ex bonis suis in Ghestel pro anniversario predictorum faciendos; item presbiteris presentibus in anniversario dicti testatoris, suorum parentum et dicte domine Elizabet in ecclesia de Beke quatuor lopinos siliginis in quibus capitulum de Beke dicto testatori exstitit obligatum; item eisdem presbiteris sub dicta conditione suum censum qui sibi debetur in Beke, valentem circa vigintiquatuor grossos Turonenses; item canonicis regularibus in Postula commorantibus annum et perpetuum redditum quinque librarum conventui de Binderen, annum et perpetuum redditum trium librarum conventui de Hodonc, annum et perpetuum redditum duarum librarum pro pitantiis predictorum augmentandis, quas decem libras dictus testator ad et supra bona sua de Berscot assignavit recipiendas pro anniversario sui, suorum parentum et dicte domine Elizabet ab eis perpetue faciendos; item domicelle Aleydi vander Heyden dicte duos modios siliginis et duos modios brasii, Gueskino famulo suo dicto Cortguesken unum modium siliginis et unum modium brasii, Henrico dicto Pric, famulo suo, unum modium siliginis et unum modium brasii, Elizabet de Crumfort, ancille sue, unum modium siliginis, que blada predicta tam siligo quam brasium, dictus testator recipienda esse voluit a dictis legatariis annuatim sub usufructu vitalis fruitionis ad et supra mansum dicti testatoris iuxta Loen situatum; item Iohanni de Waderen equum suum et nysum eius ac duas libras grossorum Turonensium denariorum in paratis.

Item de predicto annuo et perpetuo reddito centum librarum, quem dictus testator in Hyer et in Ynen dicebat se habere, legavit Iacopo dicto Coptijt, famulo suo dilecto, pro diversis laboribus et serviitiis, impensis sibi ab eodem et dante Domino impendendis, viginti libras annui et perpetui redditus; item domino Iohannis dicto Pape, Dei patientia abbati in Berna, viginti libras in paratis, recipiendas de dicto reddito in Hyer et in Ynen situato; item fratri Iohannis Moutken, suo confessori, decem libras in paratis, recipiendas de dicto reddito in Hyer et in Ynen situato; item domicelle Sophye de Wijflit annum et perpetuum redditum quinque librarum, recipiendum ad et supra bona sua de Berscot antedicta, volens quod ipsa domicella Sophia dictum redditum quinque librarum quamdiu ipsa vixerit ordinet et distribuatur secundum quod anime dicti testatoris melius crederit expedire, et post decessum dicte Sophye dictus redditus quinque librarum sanctimonialibus sive canonissis in Gherichem perpetuo iure ad pitantiam remanebit pro anniversario dicti testatoris, parentum suorum et dicte domine Elizabet ab eis perpetue faciendos; item dicte domicelle Sophie cyphum argenteum cum coopertorio deauratum, guldencop vulgaliter nuncupatum, quem Iohannes filius regis Francie dicto testatori donaverat, ut dicebat, cum minore potto vini argenteo dicti testatoris.

Item dictus testator legavit discreto viro domino Engberto de Oesterwyc, cappellano suo dilecto, annum pensionem quatuor modiorum siliginis ad et supra mansum dicti testatoris de Kerrehoven sub usufructu vitalis pensionis habendam et tenendam, hac conditione media, si dictus dominus Engbertus cappellaniam sive altare de novo dotaverit, quod dicta pactio dicte cappellanie sive dicto altari post decessum dicti domini Engberti pro salute et remedio animarum dicti testatoris, parentum suorum et dicte domine Elizabet hereditario iure permanebit.

Voluit etiam dictus testator et expresse consensit, si dictus dominus Engbertus vivente dicto testatore dictam cappellaniam sive dictum altare de novo dotaverit ut est dictum, quod dicta pactio dictorum quatuor modiorum siliginis dicte cappellanie sive dicto altari statim cedet hereditario iure habenda et tenenda.

Voluit etiam dictus testator quod heres eius, cui in hereditaria divisione bonorum dicti testatoris dicta

bona de Kerrechoven permanebunt, dictam pactionem redimere poterit cum quatuor libris grossorum Turonensium denariorum monete regis Francie antiquorum vel alio pagamento equivalenti et cum quatuor modiorum siliginis semel dandis, post mortem ac decessum domini Engberti antedicti et pro dicta pecunia redditus perpetui ad opus dotationis dicte cappellanie sive altaris comparentur et ementur.

Item legavit Gheerlaco dicto Cnode, nepoti suo, mansum suum in Ghestel prope Oesterwijn pre aliis suis heredibus seu successoribus habendum, tenendum et possidendum, volens et ex certa scientia ordinans quod dicto manso a dicto Gheerlaco preexempto et prelevato idem Gheerlacus ad integram divisionem bonorum dicti testatoris cum aliis suis heredibus admittatur, gratiose concedens eidem Gheerlaco quod ipse dictum perpetuum redditum viginti solidorum ecclesie de Ghestel ad et supra dictum mansum, per dictum testatorem legatum, eidem ecclesie de Ghestel alibi ad certam et securam hereditatem poterit assignare.

Item voluit et ordinavit dictus testator quod liberi domini Theoderici Rover, militis quondam, et liberi Emundi Roverssoen ad divisionem dicti testatoris bonorum loco patrum eorum, ac si patres eorum viverent, sine contradictione admittantur. Et si in huiusmodi divisione non admitterentur, quod absit, tunc dictus testator ex certa scientia legavit et exnunc legat nomine sui testamenti dictis liberis, tam Theoderici quam Emundi predictorum, tantam partem bonorum suorum ad et supra bona eiusdem testatoris que inter heredes sive successores eiusdem testatoris dividuntur quantam dicti dominus Theodericus et Emundus in divisione bonorum dicti testatoris habuisse debuissent si vixissent.

Item dictus testator generose indulget et concessit suis heredibus et successoribus et eorum cuilibet contra predicta aut eorum aliquod non venientibus seu facientibus, quod ipsi perpetuos redditus supradictos, per ipsum testatorem predictum diversis personis et locis legatos, ut est dictum, ad et supra mansos et bona alia dicti testatoris, que suis heredibus sive successoribus cedent dividendos ad bona alia firma et secure poterunt assignare et suas hereditates de huiusmodi redditibus sic quitare.

Item voluit et ordinavit dictus testator, cum aliqua ad societatem sanctimonialium sancte Clare in Buscoducis recipi debeat ceteris paribus in honore, pudicitia, moribus, nitu decenti et conversatione honesta ac aliis circumstantiis in dicto claustro merito accendendis, domicella de progenie dicti testatoris in linea tam recta quam laterali pre alia recipiatur, huiusmodi prerogativam in dicto claustro fundando sue progeniei non solum usque ad quartum gradum consanguinitatis sed multum ulterius relinquendo in examinatione, quarum conditionum predictarum sanctimoniales dicti futuri claustrum sancte Clare in Buscoducis illi vel ille ad quos vel ad quas examinatio seu discussio dictarum conditionum spectabit consanguineis dicti testatoris graves seu protervos aut protervas non se reddant, sed benevolas, favorabiles atque gratiosas, id eis sub stricto iudicio animarum earum et eorum commitendo. Ordinavitque dictus testator quod exequie sue fient de promptioribus suis bonis, exceptis bonis quibuscumque dicte domine Elizabet in dotem assignatis alias legatis, que sibi salva ab omni onere exinde portando omnimode remanebunt.

Que omnia et singula supradicta dictus testator nomine sui testamenti aut codicillorum aut cuiuslibet alterius ultime voluntatis valere voluit aut alio modo quocumque quo melius valere poterunt et debent secundum pias et canonicas sanctiones.

Item si aliquis, aliqua vel aliqui presens testamentum in toto aut in aliqua sui parte niteretur aut niteretur impedire, retardare, infringere seu annullare, quod absit, voluit et ordinavit dictus testator quod eo ipso careat et careant legato seu legatis et privatus, privata et privati sit, et sine omni et quolibet iure sibi ad bona dicti testatoris virtute presentis testamenti seu hereditarie successionis quomodolibet² competente; eligens et assumens nobilem virum dominum Willelmum, dominum de Hurne et Althena, in suum filium adoptivum quo ad partem bonorum impediendi, infringenti, retardanti seu annullanti presens testamentum in toto aut in aliqua eius parte virtutis presentis testamenti aut hereditarie successionis contingente seu competente.

Et si talis adoptio dicto domino de Hurne et de Althena non valeat, voluit et ordinavit dictus testator quod ipse huiusmodi partem bonorum iure hereditario seu legatus tamquam preeximior heres dicti testatoris apprehendat, ad quod dicto domino de Hurne et de Althena contulit plenariam et liberam potestatem ac mandatum speciale.

Et si idem dominus de Hurne et de Althena ante vel post moreretur executione presentis testamenti non completa, voluit et ordinavit dictus testator quod huiusmodi adoptio transeat ad preeximiores heredes seu successores dicti testamenti contra presens testamentum in nullo venientes seu facientes.

Reservavit insuper dictus testator potestatem addendi, minuendi, renovandi, mutandi, declarandi et interpretandi in premissis, et alia faciendi que iura concedunt.

Et si aliqua in premissis occurrunt dubia declaranda, exponenda, specificanda vel interpretanda, voluit et ordinavit idem testator quod illa suos executores infrascripti declarent, exponant, specificent et interpretent, cum ipsi suam melius noscant ultimam voluntatem.

Cuiusquidem presentis sui testamenti seu ultime voluntatis esse voluit et precepit commissarios, executores seu manufideles reverendi in Christo patrem ac dominum dominum Iohannem dictum Pape, Dei patientia abbatem predictum, dictumque nobilem virum et potentem dominum dominum Willelmum, dominum de Hurne et de Althena, necnon Iacopum dictum Coptijt, oppidanum in Buscoducis, predictos et eorum quemlibet in solidum, ita quod non sit melior conditio occupantis ad exequendum fideliter et diligenter que in presentibus continentur, quibus assignavit, dedit, supportavit et obligavit omnia et singula bona sua mobilia et immobilia usque ad satisfactionem premissorum, volens quod dicti sui executores in exequendum supradictis concilium dicti fratris Iohannis Moutken requirant, si idem frater Iohannes commode poterit inveniri, aliter non, et quod eius concilium exspectare aut sequi minime teneantur nisi in quantum eis videbitur expedire.

Et si unus executorum suorum, presentis testamenti executione non finita, ante vel post moriatur, superstites sibi alium associabunt, et adhuc alter vel alter moriatur, predictis non finitis, superstites adhuc sibi alium eligent et in executione presentis testamenti semper associabunt, ad quod dedit eis liberam et plenam potestatem et mandatum speciale.

Item quibus personis ecclesiasticis vel religiosis bona in precedentibus sunt legata, voluit et ordinavit dictus testator quod ipsi certum locum nomine sepulcri dicti testatoris, suorum parentum et dicte domine Elizabet qualibet feria secunda cum aspensorio in eorum ecclesiis temporibus perpetuis in orationibus visitabunt.

Item voluit quod annua pactio quatuor modiorum siliginis dicto domino Engberto de Oesterwijn aut altari de eo dotando, in precedentibus legata, dicto domino Engberto seu dicto altari de eo dotando non cedit nec adveniet nisi post mortem dicti testatoris.

Item de perpetuo reddito centum librarum in Hyer et in Ynen situato voluit dictus testator quod recipi centum et quinquaginta libras in paratis, quibus voluit sarcophagum fieri et comparari supra tumulum suum sive sepulcrum tam patris quam matris dicti testatoris, in ecclesia beati Iohannis ewangeliste in Buscoducis detentum, collocandum.

Item si dictus testator partum legitimum de suo corpore ante vel post procreatum post se reliquerit, voluit et ordinavit idem testator quod dictum claustrum sanctimonialium ordinis sancte Clare in Buscoducis construendum tantummodo dictam domum et aream dicti testatoris in Buscoducis sitam, cum ortis, virgultis, pomeriis et suis attinentiis quibuscumque necnon cum piscatura dicti testatoris iuxta dictam domum integra et orto dicti testatoris sito ultra aquas versus Wijnmolenberch et cum molendino venti sito aen tHyntamereyn^a, cum manso dicti testatoris in Hynen, cum decima sua ibidem et cum suo prato sito ibidem, dicto dat Loke, a dicto testatore optinebunt, cetera bona in precedentibus dicto clastro legata suo partui legitimo, si partum post se reliquerit, ut est dictum, relinquendo.

Acta et ordinata fuerunt hec per dictum testatorem et de expresso consensu et bona voluntate dicte domine Elizabet, conthoralis dicti testatoris, in Erpe in superiori camera dicti testatoris, sita ibidem infra aquas sub anno nativitatis dominice M^{mo} CCC^{mo} XXX^{mo} quinto, indictione tertia, mensis augusti die vicesima octava hora vespertarum, presentibus viris discretis domino Engberto de Oesterwijn, presbitero, et Iacopo dicto Coptijt predictis, testibus fidedignis ad premissa vocatis et rogatis.

Et nos Willelmus de Busco, dominus de Erpe, miles, et Elizabet, coniuges predicti, profitemur ex certa scientia omnia et singula suprascripta sic esse acta, ideo nostra sigilla presenti publico instrumento ex certa scientia duximus apponenda sub anno, indictione, mense, die et hora prescriptis.

Et ego Henricus Gerardi de Neynsel, Leodiensis dyocesis, diva imperiali auctoritate notarius publicus et venerabilis viri domini officialis Leodiensis commissarius, quia premissis omnibus et singulis una cum dictis testibus presens vocatus interfui, ea audivi et ad diligentem requestam domini Willelmi testatoris predicti et dicte domine Elizabet hoc publicum instrumentum exinde confeci et ex propria ore dictavi, quod per Lambertum Fabrum clericum fideliter, me semper presente, conscribi feci. Et constat mihi de superscriptionibus medie dictionis 'decimi' in vicesima sexta linea et dictionis 'legitima' in tricesima secunda linea et dictionis 'aut niterentur' in sexagesimasexta linea, et meo signo consueto personaliter signavi rogatus.

^a Er staat *reditorum*. – ^b Er staat *fuit*.

c. Wijziging en aanvulling van 13 september 1339

Afschr.: 's-Hertogenbosch, Gemeentearchief, Clarissenklooster 1. Opgenomen in een notarieel instrument van 29 september 1344.

In nomine Domini, amen.

Anno nativitatis dominice M^{mo} CCC^{mo} XXX^{mo} nono, indictione septima, mensis septembris die tercia-decima, hora vesperarum, in mei notarii publici et testium subscriptorum vocatus adhoc specialiter et rogatus presentia personaliter constitutus discretus vir dominus Willelmus de Busco, dominus de Erpe, miles, qui sane mentis, bone discretionis et sui compos existens, desiderans suum testamentum prius a se factum et eius codicillum augmentare, specificare et declarare, illesis tamen existentibus et permanentibus omnibus et singulis in dictis sui testamento et codicillo contentis, nisi in quantum per presentia augmentantur, mutantur, specificantur et declarantur.

In primis enim dictus dominus Willelmus nomine sui testamenti legavit et contulit Iohanni van Polenen alias dicto Meesterken, nunc ad fidem catholicam converso, viginti libras annui et perpetui redditus, grosso Turonensi denario monete regis Francie antiquo bono et legali pro sedecim denariis in hiis et in subsequentibus computando aut alterius pagamenti consimilis reputationis in valore, recipiendas ad et supra omnia et singula dicti testatoris que per suum testamentum aut eius codicillum non obligavit, hoc apposito quod si dictum Iohannem mori contigerit prole legitimo de eo non remanente, quod tunc dictus redditus ad preeximiores heredes dicti testatoris revertatur.

Item legavit et contulit dictus testator Philippo suo famulo unum modium siliginis et unum modium brasii quoadvixerit ad et supra sua bona antedicta; item Laurentio suo famulo unum modium siliginis et unum modium brasii quo ad vitam suam; item Gueskino suo famulo ultra id quod prius sibi legavit unum modium siliginis et unum modium brasii quo ad suam vitam; item Henrico dicto Pric ultra id quod prius sibi legavit dimidium modium siliginis et dimidium modium brasii simili modo quo ad suam vitam; item Egidio dicto van Ouver A suo famulo trigintaduas libras in paratis; item Katerine filie quondam Iohannis Elye, moniali apud Hodonc, tres libras annuatim quoadvixerit, et post eius decessum dicte tres libre hereditarie cedunt monialibus in Hodonc presentibus in anniversario et mensiversario per eas faciendis pro animabus dicti domini Willelmi, domine Elizabet, sue conthoralis, patris et matris dicti domini Willelmi, cum candelis earundem; item Iacopo suo coco unum modium siliginis annuatim quoadvixerit et non ultra.

Item cum dictus testator in suo priori testamento sive codicillo legaverat tertiam partem in die Herpgheweyde, prout et secundum quod eam ibidem habuit lutte de Zaffenberg sue nepti, hanc suam voluntatem quo adhuc revocavit, legans eando tertiam partem in die Herpgheweyde, prout et secundum quod eam ibidem habuit, lutte de Zaffenberch predictae, Iohanni domino de Zaffenberch, Conrado eius fratri et Aleydi eorundem sorori ab eis equaliter dividendam.

Acta fuerunt hec in Buscoducis in domo dicti testatoris sub anno, indictione, mense, die et hora prescriptis, presentibus viris discretis domino Engberto de Oesterwijn, presbitero, et Iacopo dicto Coptijt, testibus fidedignis ad premissa vocatis specialiter et rogatis.

Et nos Willelmus de Busco, dominus de Erpe, miles, predictus, profitemur omnia prescripta vera esse et ideo sigillum nostrum publico presenti instrumento duximus apponendum sub anno, indictione, mense, die et hora predictis.

Et ego Henricus Gerardi de Neynsel, Leodiensis dyocesis, divina imperiali auctoritate publicus notarius qui premissis omnibus una cum dictis testibus presens interfui, ea vidi et audivi et in hanc publicam formam redegi propriaque manu conscripsi.

Et constat mihi de superscripto dictionis 'heredes' in decima linea. Et meo signo consueto signavi rogatus.

Links van de vorige alinea Et constat enz. staat een verwijsteken. Dit verwijsteken staat ook verderop met de tekst:

Item lego nomine mei testamenti fratri Arnoldo de Waelwijn de ordine predicatorum, meo confessori, decem libras sibi semel persolvendas. Datum ut supra.

Het is niet duidelijk op welke plaats deze tekst moet worden ingevoegd. Gezien de plaats van verwijzingsteken en tekst mag worden aangenomen dat hij deel uitmaakte van de oorkonde van 13 september 1339.

d. Wijziging en aanvulling van 6 november 1341

Afschr.: 's-Hertogenbosch, Gemeentearchief, Clarissenklooster 1. Opgenomen in een notarieel instrument van 29 september 1344.

In nomine Domini, amen.

Universis presentia visuris vel auditoris Willelmus de Busco, dominus de Erpe, miles, notitiam veritatis cum salute.

Noveritis quod ego sane mentis, bone discretionis et mei corporis per Dei gratiam compos existens, meum testamentum seu meam ultimam voluntatem condidi et ordinavi et preterea dicto meo testamento per modum testamenti aliqua addidi et supraaddidi coram probis (viris)², prout in litteris super hoc confectis quibus hac mea presens littera est infixata plenius continetur.

Quamquidem testamentariam ordinationem ex certa scientia approbo et confirmo in toto et in qualibet sui parte cum suis additionibus, subtractionibus et inmutationibus in dictis litteris contentis, quibus hac mea ut dictum est presens littera est transfixa.

Cuiquidem meo testamento predicto ad honorem Dei et gloriose virginis Marie, matris eius, adhuc addo et superaddo nomine mei testamenti seu mee ultime voluntatis legando ex certa scientia hec que sequuntur, illesis tamen existentibus et permanentibus omnibus et singulis in dictis meis litteris contentis nisi in quantum eis additur in presentibus, subtrahitur, revocatur, declaratur seu immutatur.

In primis, cum ego in dictis litteris legavi investito et cappellanis ecclesie parochialis oppidi in Buscoducis annum et perpetuum redditum quinque librarum, declaro mee voluntatis fuisse et esse quod dicti investitus et cappellani mediante dicto redditu cum anniversario in dictis meis litteris contentis etiam faciant anniversarium domine Aleydis de Huesden, matris mee.

Item lego Katerine filie quondam Iohannis Elie, moniali in Hodonc, annum et perpetuam pactionem duorum modiorum siliginis et duorum modiorum ordeï, quam in Brueghel optineo, sub usufructu vitalis possessionis sue habendam et tenendam, ita tamen quod dicta pactio post mortem dicte Katerine ad dictum conventum de Hodonc ad pitantiam die anniversarii mei in dicto conventu de Hodonc habendam iure hereditario devolvatur pro anniversario meo et mensiversario, meorumque parentum et domine Elizabet, conthoralis mee predictæ, in dicto conventu debite faciendis.

Item ad annum et perpetuum redditum trium librarum conventui de Bynderen, per me legatum, adhuc ego ei lego annum et perpetuum (redditum)^a duarum librarum, quibus quinque librarum simul sumptis idem conventus annuatim habebit pitantiam ipso die anniversarii mei pro anniversario et tricesimo meo, parentum meorum et domine Elizabet, conthoralis mee.

Idem ultra id quod legavi Iohanni dicto Rover et suis fratribus adhuc lego dicto Iohanni soli decimam meam integram, quam in Haren habeo, ex qua tamen decima lego domino Henrico Gerardi de Neynsel, nunc decano concilii Kukensis, decem libras tempore solutionis in Buscoducis communiter currentes annuatim quo ad vitam suam et non ultra, quas decem libras dictus Iohannes die Rover dicto domino Henrico ex dicta decima de Haren quolibet anno persolvere tenebitur quamdiu vixerit idem dominus Henricus.

Item revoco id quod legavi Philippo sartori, legans illud idem Egidio carpentatori.

Item pono et lego in manibus executorum meorum infrascriptorum duas libras grossorum Turonensium per eos inter familiam meam prout melius vel peius michi servaverunt distribuendos.

Item lego Iohanni dicti Coman annum et hereditarium redditum viginti librarum ex decima mea in Ghestel recipiendum et levandum.

Item si contingeret dominum ducem Brabantie redimere iurisdictionem ville de Erpe, illam pecuniam domine Elizabet, conthorali mee predictæ, volo dari per eam reponendam et exponendam ad usum pium sibi duxi committendam.

Item si nobilem virum dominum Theodericum de Hurne, dominum de Cranenborch, de Prusya prospere repatriare contingat et idem post decessum meum supervixerit, extunc revoco executionem, adoptionem et legatum domino de Hurne et de Althena commissam, factam et factum, instituendo dictum dominum Theodericum in locum dicti domini de Hurne, sui fratris, quo ad executionem mei testamenti, et quo ad adoptionem et ad legatum, volans et ordinans quod dictus dominus Theodericus, si me supervixerit, in omnibus in litteris presentibus annexis contentis, stet loco domini de Hurne et de Althena, sui fratris.

Si tamen dictum Theodericum premori contigerit, dicto domino de Hurne et de Althena superstite remanente, extunc volo eundem dominum de Hurne et de Althena in omnibus in dictis litteris contentis irrevocatum remanere.

Item si dictus dominus Theodericus me et dictam dominam Elizabet conthoralem supervixerit, extunc lego sibi post decessum meum et dicte domine Elizabet, mei conthoralis, duas meas decimas in parochia de Oerscot situatas, decem libras annui et perpetui redditus qui michi solvitur in Oerscot van-

der Moest et pactionem meam in Oerscot ex manso die Cruninghen[?], et ius quod in Oerscot optineo, houtscat nuncupatum, teolonium meum ibidem et censum meum communem ibidem situatum, cum omni iure in hiis competente.

Et ut predicta omnia et singula eo certius ad effectum deducuntur salutare, executores seu manufideles mei testamenti seu mee ultime voluntatis elegi et adhuc eligo dictum dominum Theodericum loco domini de Hurne et de Altena, sui fratris, si supervixerit idem dominus Theodericus ut est dictum, dictum Iohannem dei patientia abbatem in Berna et Iacopum dictum Coptijt, quibus adhuc socio in huiusmodi executionem mei testamenti faciendam honorabilem virum dominum Ludovicum dominum de Dypenbeke, militem, dictum Iohannem den Rover et predictum dominum Henricum, nunc decanum dicti concilii Cukensis, quibus et eorum cuilibet insolidum aliis volentibus seu nequeuntibus huiusmodi executioni interesse, obligo et supporto omnia bona mea, mobilia et immobilia, ad exequendum fideliter et diligenter meum testamentum seu meam ultimam voluntatem.

In quorum omnium testimonio sigillum meum proprium presentibus litteris duximus opponendum, supplicando nobili domine domine Ermgardis de Cleve, domine de Cranenborch et de Herlaer, conservatrici ad presens dicti domini Theoderici, sui filii sigilli, ut ipsa sigillum eiusdem domini Theoderici et domine Elizabet conthorali mee predictae suum sigillum presentibus apponant ad maius testimonium premissorum.

Et nos Ermgardis predicta sigillum Theoderici filii nostri predicti et nos Elizabet predicta sigillum meum proprium ad preces dicti testatoris presentibus apposuimus in testimonium veritatis omnium premissorum.

Datum anno a nativitate Domini M^{mo} CCC^{mo} XL primo, mensis novembris die sexta, videlicet beati Leonardi confessoris.

f. Wijziging en aanvulling van 21 september 1344

Afschr.: 's-Hertogenbosch, Gemeentearchief, Clarissenklooster 1. Opgenomen in een notarieel instrument van 29 september 1344.

In nomine Domini, amen.

Universis presentes litteras inspecturis Willelmus de Busco, dominus de Erpe, miles, salutem cum cognoscere veritatem.

Noveritis quod ego sane mentis et bone discretionis existens, licet infirmus corpore, desiderans meum testamentum seu meam ultimam legitimam voluntatem in litteris contentis seu contentam, quibus hac mea presens littera est infixata, augmentare et ei aliqua addere, declarare et in aliquibus immutare, illesis tamen et in concussis remanentibus omnibus aliis et singulis in dictis litteris contentis, nisi eis et in quantum eisdem presentibus litteris addita aliqua, subtracta, declarata seu immutata fuerunt aut specificata.

In primis enim nomine mei testamenti seu nomine mee ultima voluntatis lego et confero Gueskino servo meo ultra id quod sibi prius legavi octo libras annuatim quoadvixerit et non ultra.

Item nano meo dicto Antonoy viginti libras quo advixerit et non ultra.

Item declaro mee voluntatis fuisse et esse in dictis litteris quibus presentes littere sunt infixate quodlibet trium altarum in claustro sanctimonialium sancte Clare in mansione mea in Buscoducis dotandi dotetur ad sedecim libras pagamenti tempore solutionis in Buscoducis cursuri annuatim ex bonis et redditibus dicto claustro per me assignatis et legatis, ad que tria altaria predicta ratione fundi et declarationis eorundem ego et domina Elizabet, conthoralis mea, seu diutius ex nobis vivens presentabimus pro prima vice. Et si nos pro prima vice non presentavimus ut est dictum, extunc pro dicta prima vice dominus Theodericus de Hurne, dominus de Cranenborch, pro nobis et nomine nostro presentabit et extunc de cetero presentatio ad dicta tria altaria ad dictum conventum sancte Clare, in quantum ius vel gratia id permittet, in perpetuum devolvetur.

Item ultra bona dicto claustro fiendo, in dictis litteris presentibus annexis, per me legata, lego adhuc dicto claustro campum novum decem iugera secundum communem estimationem continentem, situm in loco dicto op die Slaghen prope Hynen, in quo campo Arnoldus Tykini et Petrus dictus Cortalaert de Buscoducis partem hereditatis habuisse debuissent.

Item lego dicto claustro campum novum decem vel undecim iugera terre continentem, situm contigue iuxta mansum meum tot Englant nuncupatum, qui duo campi novi prescripti una cum quatuor aliis novis campis michi adjudicati fuerunt per illustrem principem dominum ducem Brabantie, dominum meum dilectum, in discordia que inter me et oppidum de Buscoducis ratione communitatis eiusdem oppidi vertebatur.

Item declaro mee voluntatis fuisse et esse in litteris presentibus annexis quod conventus de Berna cum bonis sibi prelegatis, in litteris presentibus annexis, dotent et construant de novo unum novum altare ultra altare que ibidem habuit in presenti, in quo altare ultra missas ibidem legi consuetas cotidianam missam pro animabus in perpetuum pro remedio et salute anime mee, domine Elizabet et nostrorum parentum devote faciant celebrari.

Item volo et ordino quod domicelle seu sanctimoniales que pro prima vice ad debitum et rationabilem numerum in dicto claustro sancte Clare in dicta mea mansione recipientur per dictum dominum Theodericum de Hurne pro primo vice ut est dictum de concilio superiori ordinis predicti, qui ad hoc merito consulere debeat, cum moderamine ante et post contenta in litteris quibus hee mee presentes littere sunt confixe.

Qui dominus Theodericus omnia provenientia ex bonis quibuscumque dicto claustro sancte Clare, per me legatum, percipi, colligi et levare de et cum concilio aliorum meorum executorum in dictis litteris presentibus annexis infrascriptis faciet;

et cum eisdem quibuscumque provenientibus de dictis bonis, per me legatis, dicto claustro construenda et edificanda quo ad dictum claustrum construi et edificari ac impetranda impetrari faciet de et cum concilio predictorum meorum executorum, de quibus etiam provenientibus idem dominus Theodericus illis quorum intererit debitam tenebitur facere fieri computationem.

In quoquidem claustro predicto, si tempore mei decessus constructum et consecratum fuit, ante altare supremum meam eligo sepulturam, alias autem si dicto tempore non fuerit consecratum, extunc corpus meum apud ecclesiam parochialem oppidi de Buscoducis in sepulcro patris mei dilecti volo et eligo sepulcrum, cor autem meum pro sepultura in dicto claustro conservari, si tamen tempore quo dictum claustrum per Dei gratiam erit consecratum, corpus meum de iure et sine scandalo dicte parochialis ecclesie poterit exhumari, extunc volo quod exumeretur et in dicto claustro ante supremum altare una cum corde meo sepeliatur.

Reservo insuper michi et domine Elizabet, mee conthorali, et diutius ex nobis viventi quo ad vitam

nostram tantummodo mansionem meam, quam dominus Iohannes de Tula ad presens inhabitat, ad usum nostrum.

Item volo et ordino quod domina Elizabeth, conthoralis mea, ad opus dicti claustrum faciat fieri tertium calicem de bonis sibi per me legatum.

Cui claustrum predicto adhuc lego tres lapides pretiosos, michi per meos predecessores derelictos, quos prius legaveram heredibus meis. Volo tamen quod dicti lapides a dicto claustrum non alienantur. Item septem libras perpetui redditus fratribus minoribus in Buscoducis, per me in litteris presentibus annexis legatis et nunc ad preces Wolteri de Bladel quitatis et redemptis, volo eis per meos executores ad alia mea bona assignari.

Item volo et ordino et preordinatum per me declaro quod in bonis meis quibuscumque, nulli seu nullis per me legatis seu obligatis, que michi et meis progenitoribus ex linea seu parentela mea die Cnodingen nominata advoluta sunt seu derivata, post meam et in consimilibus bonis domine Elizabeth, conthoralis mee, in donationem propter nuptias sub usufructu sue vitalis possessionis per me donatis, assignatis et legatis, post mortem eiusdem domine Elizabeth, Gheerlacus dictus Cnode alias dictus bonus Gheerlacus, meus consanguineus, michi in quarta parte eorundem bonorum tantum succedat tanquam heres, et quod ipse ultra eandem quartam partem eorundem bonorum meorum prehabeat mansum meum in Ghestel situatum.

Et quod in reliqua, videlicet secunda quarta parte eorundem bonorum liberi legitimi domini Theoderici dicti quondam Rover militis, et in reliqua videlicet tertia quarta parte eorundem bonorum liberi legitimi Emundi quondam eiusdem domini Theoderici fratris, et in reliqua, videlicet ultima quarta parte eorundem bonorum domini Iohannes dictus Coc de Ynen, miles, et Iohannes de Tula, investitus ecclesie de Wantsem, mei consanguinei michi merito predilecti, michi succedant tanquam mei in hoc heredes atque bona predicta prescriptos consanguineos ut est dictum, eligo, facio et ex certa scientia constituo et assumo in meos proximiores heredes seu filios meos adoptivos cum omni solemnitate ad hoc merito adhibenda et eis ut prescriptum est dicta bona lego, dono et confero in veram et puram elemosinam propter Deum.

Volo tamen et ordino quod dominus Iohannes Coc ex una quarta parte sibi in ultima quarta parte dictorum bonorum, ut sic contingente domicelle Bele de Ghemert et eius liberis triginta duas libras annui et perpetui redditus, dictus vero dominus Iohannes de Tula ex sua parte sibi ut iam dictum est contingente domicelle Iohanne filie quondam Iohannis dicti Rover et post eam eius liberis quadraginta octo libris hereditarii census pagamenti in Buscoducis tempore solutionis cursuri solvere et exponere tenebuntur, de quibus triginta duabus libris dicti census dictus dominus Iohannes Coc dicte domicelle Bele ac suis liberis, dictus vero dominus Iohannes de Tula de dictis quadraginta octo libris perpetui census dicte domicelle Iohanne litteras bonas efficaces et securas dare tenebuntur, hac et adiecta conditione quod post mortem ac decessum dicti domini Iohannis de Tula sua pars dictorum bonorum ultra dictas quadraginta octo libras perpetui census ad liberos legitimos Petri de Tula et Hille de Meghen eius quondam uxoris legitime pleno iure devolvetur.

Item lego Heymekino dicto Vloghel quidecim libras annuatim; item servulo meo dicto Lexus, quem equum ex terra dicta Ruyslant deportari feci, viginti libras annuatim.

Item volo et ordino quod Gheerlacus dictus Cnode, liberi domini Theoderici Rover, Emundi eius fratris, domini Iohannes Coc et Iohannes de Tula prescripti in hereditatibus emptis et acquisitis meis una cum aliis quorum interest in omni modo et forma iam prescriptis participant.

Volo insuper et ordino quod mei executores in litteris quibus hac mea littera presens est infixi nominati, vel saltem maior eorum meorum executorum pars, omnia per me et per modum testamenti ordinata et legata fideliter exequantur.

Qui executores omnes et singuli mei volo etiam et ex certa scientia ordino quod heredes et successores mei, quicumque fuerint, immo⁷ bona mea omnia, tam mobilia quam immobilia, tenebuntur ipsos meos executores et electos seu eligendos ab eis et eorum quemlibet ad eorum et cuiuslibet eorum simpliciter dictum relevare, quitare ac indemnes et indemnem penitus conservare de omni et quocumque eo quod eis seu alteri eorum coniunctim seu divisim ratione et ex causa executionis mei testamenti totius seu cuiuslibet particule eius quocumque modo poterit evenire.

Si etiam ipsi mei executores pauperiora seu pauciora mea bona invenerint quo minus omnia et singula secundum eorum quantitatem exequi potuerint, volo et ordino quod ipsi unicumque pro rata legati defalcant.

Si etiam in ipso meo testamento aliqua fuerint declaranda, specificanda vel interpretanda, volo et ordino quod ipsi mei executores illa declarent, exponant et interpretentur cum ipsi meam melius noscant ultima voluntatem.

Quequidem omnia et singula in quatuor litteris quibus hac mea presens littera est infixi et in mea presenti littera contenta eis michi bene et discrete expositis, lectis et bene perlectis, ego testator predictus volo, ordino et recognosco meum esse testamentum et meam ultimam voluntatem.

Recognosco insuper et assertive scio signa publica esse apposita et sigilla appensa litteris quibus presentes littere sunt infixae esse signata, et sigilla vero illorum quibus ibidem ascribuntur et ea omnia et singula fuisse et esse apposita et appensa ad diligentem requestam mei testatoris prescripti ad plenius testimonium omnium in ipsis litteris contentorum.

In quorum omnium testimonium ego Willelmus de Busco testator prescriptus precepi et feci sigillum meum proprium presentibus dictis quatuor litteris transfixis apponi.

Et ego Elizabet de Boxtel, conthoralis domini Willelmi de Busco, domini mei dilecti, quia premissis omnibus interfui ubi dominus meus predictus ea fecit, condidit et ordinavit, et eis omnibus meum consensum plenarie adhibui, ideo ad diligentem requestam dicti domini mei dilecti, meum sigillum presentibus litteris duxi merito apponendum.

Datum et actum in Buscoducis in camera mea domus ibidem sub anno nativitatis dominice M^{mo} CCC^{mo} XL^{mo} quarto, mensis septembris die vicesima prima.

Literatuur en bronnenpublicaties

Avonds 1982

P. Avonds, 'Brabant en Limburg 1100-1403', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden 2* (1982) 452-482

Avonds 1984

P. Avonds, *Brabant tijdens de regering van hertog Jan III (1312-1356). De grote politieke krisissen* (Brussel 1984)

Avonds en Brokken 1975

P. Avonds en H.M. Brokken, 'Heusden tussen Brabant en Holland (1317-1357). Analyse van een grensconflict', in: *Varia Historica Brabantica IV* (1975) 1-95

Berkelmans 1991

G. Berkelmans, 'Jaargetijden en maandstonden gesticht in de kerk van Oisterwijk in de veertiende en het begin van de vijftiende eeuw', in: L.F.W. Adriaenssen (red.), *Welpen van de Brabantse Leeuw. Genealogie tussen geld en geloof in Noord-Brabant* ('s-Hertogenbosch 1991)

Van den Bichelaer 1998

A.H.P. van den Bichelaer, *Het notariaat in stad en Meierij van 's-Hertogenbosch in de Late Middeleeuwen (1306-1531). Een prosopografisch, diplomatisch en rechtshistorisch onderzoek* (Amsterdam 1998)

Bloemink 1997

J.W. Bloemink, 's-Hertogenbosch tuilmuren Claraklooster. Verslag van het archeologisch en bouw-historisch onderzoek' (BAAC rapport 1995.016) (1997)

Van de Boel 1989

W.M. van de Boel, *Horne-Horn-Häör* (Horn 1989)

De Bruijn 2002

M.W.J. de Bruijn, Voormalige bebouwing In den Boerenmouw (intern rapport BAM 93a)

De Bruijn en Broer 2002

M.W.J. de Bruijn en C.J.C. Broer, *Volc te voet. Gevolgen van de Guldensporenslag voor de opkomst van de burgerij in de Noordelijke Nederlanden* (Utrecht 2002)

Camps 1979

H.P.H. Camps, *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312 I. De Meierij van 's-Hertogenbosch (met de heerlijkheid Gemert)*, 2 dln. ('s-Gravenhage 1979)

Coenen 2004

J. Coenen, *Baanderheren, boeren & burgers. Een overzicht van de geschiedenis van Boxtel, Liempde en Gemonde* (Boxtel 2004)

De Costa 2010

D. de Costa, *Wonen in een klooster. Clarissen, Theresiaantjes, gastarbeiders en kunstenaars* (Zwolle 2010)

Van Dijck 2012

Dijck, L.G.C.M. van, *Van vroomheid naar vriendschap* (Zutphen 2012)

Erens 1950

M.A. Erens, *De oorkonden der abdij Tongerlo II* (Tongerlo 1950)

Foppens 1748

J.F. Foppens, *Diplomatum Belgicorum nova collectio sive supplementum ad opera diplomatica Auberti Miraei IV* (Brussel 1748)

Galesloot 1865

L. Galesloot, *Livre des feudataires de Jean III* (Brussel 1865)

Van Heel 1933

D. van Heel, 'Bijdragen tot de geschiedenis van het Clarissenklooster te 's-Hertogenbosch', *Taxandria* 40 (1933) 248-273

Van Heel 1934

D. van Heel, 'Bijdragen tot de geschiedenis van het Clarissenklooster te 's-Hertogenbosch', *Taxandria* 41 (1934) 135-143

Hermans 1847

C.R. Hermans, *Verzameling van kronyken, charters en oorkonden betreffende de stad en Meijerij van 's-Hertogenbosch*, 3 dln. ('s-Hertogenbosch 1847-1848)

Hoekx z.j.

A.M. Hoekx e.a., *De kroniek van Molius. Een zestiende-eeuwse priester over de geschiedenis van zijn stad* (z.pl. z.j.)

Jacobs 1986

B.C.M. Jacobs, *Justitie en politie in 's-Hertogenbosch voor 1629* (Assen-Maastricht 1986)

Jongen en Piters 2002

L. Jongen en M. Piters, 'Ghi Francoyse sijt hier onteert.' *De Guldensporenslag. Lodewijk van Velthem* (Leuven 2002)

Juten 1943

G.C.A. Juten, 'Het klooster der Clarissen te 's-Hertogenbosch', *Taxandria* 50 (1943) 193-200

Klaversma 1978

T. Klaversma, 'De geslachten van Altena en Horne tot ca. 1300', *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg CXIV* (1978) 7-59

Klück 1983

B.J.M. Klück, 'Rentmeestershuis Clarissenklooster', in: H.L. Janssen (red.), *Van bos tot stad. Opgravingen in 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch 1983)

Kuijper 2000

P.Th.J., Kuijper, *'s-Hertogenbosch, stad in het hertogdom Brabant ca. 1185-1629* (Zwolle-'s-Hertogenbosch 2000)

Lacomblet 1853

Th.J. Lacomblet, *Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins III* (Düsseldorf 1853)

Van Lith-Droogleever Fortuijn 1997

A.M. van Lith-Droogleever Fortuijn, J.G.M. Sanders, G.A.M. Van Syngel, *Kroniek van Peter van Os. Geschiedenis van 's-Hertogenbosch en Brabant van Adam tot 1523* (Den Haag 1997)

Mosmans 1906

J. Mosmans en A.G.J. Mosmans, *Oude namen van huizen en straten te 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch 1906)

Meuwese 1955

A.P.M. Meuwese, *Erp, gemeente en parochie* ('s-Hertogenbosch 1955)

Van Mieris 1744

F. van Mieris, *Groot charterboek der graaven van Holland, van Zeeland en heeren van Vriesland II* (Leiden 1744)

Nolet en Boeren 1951

W. Nolet en P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen in de Middeleeuwen* (Amsterdam 1951)

Van Sasse van Ysselt 1910-1914

A.F.O van Sasse van Ysselt, *De voorname huizen en gebouwen van 's-Hertogenbosch, alsmede hunne eigenaars of bewoners in vroeger eeuwen*, 3 dln. ('s-Hertogenbosch 1910-1914)

Sassen 1865

J.N.G. Sassen, *Inventaris der archieven van de stad 's Hertogenbosch B.* (Charters en privilegiebrieven van het jaar 1191-1826) ('s-Hertogenbosch 1865)

Van Synghel 1998

G.A.M. Van Synghel, 'Editie van de schepenoorkonden van 's-Hertogenbosch. Dertien oorkonden als supplement op het eerste deel van het Oorkondenboek van Noord-Brabant (1261-1311)', in: D.P. Blok e.a., *Datum et actum. Opstellen aangeboden aan Jaap Kruisheer ter gelegenheid van zijn vijftienvestigste verjaardag* (Amsterdam 1998) 395-423

Spierings 1976

M. Spierings, 'II. De leenhof van mijnen jonker van Perweys', *Brabants Heem* 28 (1976) 134-140.

Spierings 1977

M. Spierings, 'Heer Willem van den Bosch, ridder', *De Kleine Meijerij* 28 (1977) 17-22

Spierings 1979

M. Spierings, 'Het obituarium of dodenboek van de Sint-Janskerk te 's-Hertogenbosch (1280-1435)', *Bosboombladeren* 23 (januari 1979)

Van Uytven 2004

R. van Uytven, 'Een dualistisch, maar machtig vorstendom (1261-1356)', in: *Geschiedenis van Brabant van het hertogdom tot heden* (Zwolle 2004) 103-112

Van der Velden 1986

G. van der Velden, 'Willem van den Bosch, ridder. Stichter van het Rijke Claren-klooster te 's-Hertogenbosch', in: *Feestbundel bij gelegenheid van honderd jaar gymnasiaal onderwijs te Heeswijk-Dinther 1886-1986* (Heeswijk-Dinther 1986)

Verbrugge en Falter 2001

J.F. Verbrugge en R. Falter, *1302. Opstand in Vlaanderen* (Tielt 2001)

Verkooren 1910-1912

A. Verkooren, *Inventaire des archives de la Belgique*. Chartes et cartulaires des duchés de Brabant et de Limbourg et des Pays d'Outre-Meuse I-1 (Brussel 1910) nrs. 1-500; I-2 (Brussel 1911) nrs. 501-1250; I-3 (Brussel 1912) nrs. 1251-2000; I-4 (Brussel 1912) nrs. 2001-2900.